

MİMAR SİNAN GÜZEN SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BİLGİSEL ADALETSİZLİK VE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet Yusuf EYİDENBİLİR

Felsefe Anabilim Dalı

Felsefe Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Alper YAVUZ

MAYIS 2025

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

BİLGİSEL ADALETSİZLİK VE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet Yusuf EYİDENBİLİR

Felsefe Anabilim Dalı

Felsefe Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Alper YAVUZ

MAYIS 2025

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

BİLGİSEL ADALETSİZLİK VE YABANCILAŞMA İLİŞKİSİ

ÖZET

Bu çalışma sosyal epistemoloji çerçevesinde geliştirilen bilgisel adaletsizlik kavramı ile bireyin kendisiyle, emeğiyle ve çevresiyle kurduğu ilişkilerde yaşadığı yabancılaşma olgusunu ele alıyor. Miranda Fricker'in ortaya koyduğu bilgisel adaletsizlik iki temel biçimde ortaya çıkar: Tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizlik. Tanıklık adaletsizliği, bireyin kimliğiyle ilgili kalıp yargılar nedeniyle güvenilir bulunmamasının yol açtığı adaletsizliktir. Hermenötik adaletsizlik ise kimliğinden dolayı marjinalleştirilmiş bireylerin kavramsal boşluklar nedeniyle kimi deneyimlerini anlamlandırıp dile getirememesiyle ortaya çıkar. Yabancılaşma kavramı ise bireyin bedeniyle, zihin durumlarıyla, içinde yaşadığı toplum ve kültürle ya da emeğinin ürünüyle bağ kuramaması olarak tanımlanır.

Bu çalışmada bilgisel adaletsizlikle bağlantılı olarak yabancılaşma, kendine, topluma, insani niteliklere yabancılaşma görünüşleriyle inceleniyor. Çalışmanın temel savı bilgisel adaletsizliğin bireyin kendini, toplumu tanımada engelleyici rol oynadığı ve bu durumun yabancılaşma olgusuyla karşılıklı ilişki içinde olduğudur. Bilgisel ilişkilerde yaşanan yabancılaşma, bireyin kendi niteliklerini değerlendirmesinin önüne geçip toplumsal kurallarla bağının zayıflamasına neden olur. Öte yandan bilgisel adaletsizlik, insani nitelikler olan tanıklığa ve yaratıcı edime yabancılaşma sonucunu doğuracaktır. Sistematik olarak tanıklık adaletsizliğine uğrayan birey sessizleşip tanıklıkta bulunmama yoluna gidecektir. Ayrıca bilgisel ilişkilerde adaletsizliğe uğrayan birey sanat, bilim gibi etkinliklerde bulunmaktan geri durup yaratıcı edime yabancılaşacaktır.

Bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma ilişkisinde bir diğer konu da yabancılaşmanın yaşandığı koşulların bilgisel adaletsizliğe yol açmasıdır. Bireyin nesneleşmesiyle bağlantılı olan yabancılaşma bireyi aynı zamanda bilgisel ilişkilerde de nesne konumuna iter ve bireyin bilgisel adaletsizliğe uğramasının önünü açar.

Anahtar Kelimeler: Bilgisel Adaletsizlik, Epistemik Adaletsizlik, Tanıklık Adaletsizliği, Hermenötik Adaletsizlik, Yabancılaşma, Kendine Yabancılaşma, Miranda Fricker, Karl Marx

THE RELATIONSHIP BETWEEN EPISTEMIC INJUSTICE AND ALIENATION

ABSTRACT

This study explores the concept of alienation in relation to epistemic injustice, developed within the framework of social epistemology. The aim is to understand how individuals experience alienation in their relationships with themselves, their labor, and their surroundings. According to Miranda Fricker, epistemic injustice appears in two main forms: testimonial injustice and hermeneutical injustice. Testimonial injustice happens when a person is not considered trustworthy due to identity-based prejudices. Hermeneutical injustice occurs when marginalized individuals cannot make sense of or express their experiences because of a lack of shared social concepts.

Alienation is defined as the individual's inability to connect with their body, mental states, society, culture, or the product of their labor. In this study, alienation related to epistemic injustice is discussed in three ways: alienation from the self, from society, and from human capacities. The main claim is that epistemic injustice prevents individuals from understanding themselves and society, which leads to alienation.

This form of alienation weakens a person's ability to evaluate themselves and breaks their connection with social norms. Furthermore, epistemic injustice leads to alienation from human capacities such as giving testimony and engaging in creative work. Individuals who are repeatedly subject to testimonial injustice may remain silent, while others may withdraw from activities like art or science.

Finally, the study argues that the conditions of alienation may also cause epistemic injustice. When a person is objectified, they become a passive object in knowledge relations, making epistemic injustice more likely.

Keywords: Epistemic Injustice, Testimonial Injustice, Hermeneutical Injustice, Alienation, Self Alienation, Miranda Fricker, Karl Marx

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. BİLGİSEL ADALETSİZLİK	7
1.1. Tanıklık Adaletsizliği.....	8
1.1.1. Toplumsal Güç	8
1.1.2. Kimliğe Dayalı Güç	10
1.1.3. Tanıklık Adaletsizliğinin Merkezi Problemi	11
1.1.4. Tanıklık Adaletsizliğinin İşleyişi	15
1.1.4.1. Tanıklık güvenilirliğine önyargı ve kalıp yargıların etkisi.....	15
1.1.4.2. Tanıklık adaletsizliğinde özneye haksızlık	17
1.1.4.3. Tanıklık adaletsizliğinde ön alıcı tanıklık adaletsizliği	19
1.1.4.4. Tanıklık adaletsizliğinde duyulamama problemi.....	22
1.2. Hermenötik Adaletsizlik	24
1.2.1 Hermenötik Kavramı	24
1.2.2. Hermenötik Adaletsizliğe Bakış	25
1.2.3. Hermenötiğe Dayalı Marjinalleştirme.....	28
1.2.4. Hermenötik Adaletsizlik Biçimleri	30
1.2.4.1. Sistematik hermenötik adaletsizlik.....	30
1.2.4.2. Tekil hermenötik adaletsizlik.....	32
1.2.4.3 İki tip bilgisel adaletsizliğin beraber gerçekleştiği durum	33
2. YABANCILAŞMA.....	35
2.1. Kavramın Ayrıntılandırılması	36
2.1.1. Yabancılaşmayla Bağlantılı İki Kavram	36
2.1.2. Öznel ve Nesnel Yabancılaşma Ayrımı	38
2.1.3. Yabancılaşmayı Sorun Haline Getiren Merkezi Durum.....	39
2.2. Karl Marx Bağlamında Yabancılaşma	43
2.2.1. Yabancılaşma ve Kapitalizm İlişkisi.....	45

2.2.2. Türsel Öz ve Türsel Öze Yabancılaşmanın Görünümü	47
2.2.3. Topluma Yabancılaşma	52
3. YABANCILAŞMANIN İZİNDE: BİLGİSEL ADALETSİZLİK	55
3.1. Kendine Yabancılaşma	55
3.1.1. Sahip Olunan Bilgiye Yabancılaşma	60
3.2. Topluma Yabancılaşma	62
3.3. İnsani Niteliklere Yabancılaşma	67
3.3.1. Tanıklığa Yabancılaşma	67
3.3.2. Yaratıcı Edime Yabancılaşma	72
3.4. Piyasada Bir Toz Tanesi: İnsan Kimliği	77
4. SONUÇ	81
KAYNAKÇA	85

GİRİŞ

Bu çalışmada bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma arasındaki ilişkisi incelenecektir. Bu doğrultuda öncelikle bilgisel adaletsizlik konusu ele alınacaktır. Bilgisel adaletsizlikle ilgili olarak Miranda Fricker'in *Epistemik Adaletsizlik İktidar ve Bilmenin Etiği* adlı eseri temel kaynak olarak kullanılacaktır.

Bilgisel adaletsizlik, sosyal epistemoloji alanı içerisinde değerlendirilen bir konudur. Sosyal epistemoloji, bilginin üretim, aktarım ve kabullenme süreçlerinde sosyal etkenlerin rolünü inceleyen bir alandır. Sosyal epistemolojiyle bağlantılı olarak bilgisel adaletsizlik bilginin üretiminde ya da bir önermenin kişiler tarafından kabulünde sosyal faktörlerin etkisini vurgular. Bu noktada tanıklık kavramı ve tanıklık adaletsizliği öne çıkar. Bir önermenin kabulünde tanığın güvenilirliği ve önermenin içeriği konuları bilgisel adaletsizlik ekseninde tanıklık adaletsizliğini gündeme getirir.

Bir öznenin başka bir özneye bilgi sunması olarak tanıklık sonucunda bireyin hak ettiği güveni görmemesi adaletsizliğe uğramasına neden olabilir. Konuşucunun tanıklığının hak ettiği güveni görmemesi kimliklere dair önyargı ve kalıp yargılara dayanır. Kalıp yargılar nedeniyle güvenilirlik sorunu yaşayan konuşucu bilen özne olarak görülmez. Bu nedenle kişinin bir bilen olarak görülmesi ve tanıklık yapması gereken konularda adaletsizlik meydana gelir. Bu sorun konuşucunun bilgisini ortaya koyması anlamına gelen tanıklığı engellediği için yaşanan durum bilgisel bir nitelik taşır.

Konuşucunun tanıklığının adaletsizliğe uğramasında, konuşucunun kimliğine ilişkin güvenilmez olduğu yargısını belirleyen güç kavramının belirleyici bir etkisi vardır. Güç kimliklere dair kalıp yargılarla birlikte kullanılabilir. Bu yargılar belirli kimlikten bireylere güven duyulmayacağına dair önyargılar oluşturur. Örneğin kadınların duygusal olduğuna yönelik kalıp yargı, bir kadının tanıklığında güvenilirlik açığı oluşturabilir. Kalıp yargılar nedeniyle duygusal olarak etiketlenen kadın kimliği, bir kadının tanıklığını etkileyebilir. Kalıp yargılar, bir kadının tanıklığı sırasında, konuşucunun duygusal olduğu gerekçesiyle güvenilmemesi gerektiği yönünde bir önyargının oluşmasına neden olabilir. Bu tür bir önyargı, kadın kimliğine atfedilen yapısal bir güvenilirlik eksikliğinden kaynaklanır ve birey tanıklık adaletsizliğine maruz bırakır.

Tanıklık adaletsizliği konuşucuyu sessizleştirebilir ve bu sessizleşme tanıklıktan önce ya da sonra gerçekleşebilir. Konuşucunun tanıklığı gerçekleşmeden önce adaletsizliğe uğraması, onun yeterli bir bilgi kaynağı olarak görülmemesi ve tanıklık yapmasına izin verilmemesi nedeniyle gerçekleşir. Kimliği nedeniyle, bilen özne olarak görülmeyen bireyin tanıklığı engellenir ve buna n alıcı tanıklık adaletsizliği adı verilir.

Konuşucuya dair kalıp yargılar onun tanıklığının duyulamamasına yol açabilir. Tanıklık eylemini değerlendiren dinleyicinin konuşucuya dair kalıp yargıları olduğunda, konuşucunun hangi konular hakkında bilgisi olabileceğine dair önyargılar geliştirir. Bu nyargılar nedeniyle dinleyici, konuşucunun bilgisini değerlendirmez ve onun söylediklerini duyamaz. Bu nedenle tanıklık adaletsizliğinin ikinci görünümü de duyulamayan sessizleştirme adını alır.

Bilgisel adaletsizlik ekseninde gündeme gelen ikinci adaletsizlik hermenötik adaletsizliktir. Bu adaletsizlik türü, bireylerin yaşadıkları deneyimleri toplumsal düzeyde ifade edememesiyle ortaya çıkar ve bireyin maruz kaldığı durumun hem kendisi hem de toplum tarafından kavranmasını engeller. Hermenötik adaletsizlik yalnızca bireysel bir bilişsel eksiklik değil, aksine toplumdaki kavramsal eksikliklerin yol açtığı yapısal bir sorundur. Bu bağlamda, bireylerin deneyimlerini tanımlayacak kavramların eksikliği, onları bilgisel açıdan dezavantajlı konuma sokar. Bu adaletsizlik yalnızca bireyin deneyimlerini anlamlandıramamasına neden olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun bu deneyimleri doğru şekilde yorumlamasını da engeller.

Hermenötik marjinalleştirme ise bu adaletsizliğin temelinde yatan yapısal mekanizmayı açıklar. Belirli toplumsal gruplar anlam üretim süreçlerinden dışlandığında, onların deneyimlerine dair kavramlar gelişemez. Bu dışlanma belirli bir öznenin eylemiyle değil, bilgi üretiminde kimi grupların sürekli dışarıda bırakılmasıyla gerçekleşir. Bu durum belirli kimliklerin marjinalleştirilmesiyle bağlantılı olduğu için sistematik bir yan taşır. Dolayısıyla sistematik hermenötik adaletsizlik belirli kimliklerle ilişkili olarak ortaya çıkar.

Bununla birlikte hermenötik adaletsizlik kişilerin kimliğiyle bağlantısı olmayan kavramsal boşluklara da dayanabilir. Var olan kavramsal kaynakların belirli deneyimleri açıklamak için yetersiz olduğu bu durum kimliklerle bağlantılı olmadığında sürekli olmayan, tekil bir yorumsal boşluk oluşturur. Ancak her iki durumda da hermenötik adaletsizlik bireyin deneyimlerinin yorumsal kaynaklarda

temsil edilmesinin önüne geçer. Bu durum konuşucunun deneyimlerini aktarmasının önünde engeldir.

Bilgisel adaletsizlikle ilgili bölümün ardından yabancılaşma kavramı incelenecektir. Yabancılaşmayla ilgili olarak “Yabancılaşma” başlığında bu kavrama dair genel bir çerçeve sunulacak ve ardından yabancılaşma Karl Marx bağlamında değerlendirilecektir. İlk olarak, David Leopold’un yorumlarına dayanarak yabancılaşmanın fetişizm ve nesneleştirme gibi kavramlarla bağlantısı açıklanacaktır.¹ Fetişizm, insan üretimi olan kurumların veya kavramların insandan bağımsızlaşarak onu yönlendiren güçlere dönüşmesini ifade eder. Nesneleştirmeye insan emeğinin somut ürünlere dönüşmesi sürecidir. Ancak nesneleştirme kendi başına yabancılaşma anlamına gelmez; bireyin kendi ürettiği şeyle olan bağının kopması durumunda yabancılaşma ortaya çıkar.

Leopold’un sunduğu öznel ve nesnel yabancılaşma ayrımı bireyin içsel deneyimiyle dünyadaki nesnel koşullar arasındaki gerilimi açığa çıkarmaya yardımcı olur. Öznel yabancılaşma, bireyin kendisini dünyada evinde hissetmemesi gibi bireyin yabancılaşmayı nasıl algıladığıyla ilgilidir. Buna karşılık nesnel yabancılaşma, bireyin dışsal koşullarda potansiyelini gerçekleştirememesiyle ilgilidir ve birey tarafından fark edilmeyebilir.

Öte yandan Jaeggi yabancılaşma kavramının neden bir sorun haline geldiği konusuna katkıda bulunmuştur.² Jaeggi'nin yabancılaşmanın sorun haline gelip gelmediğini değerlendirmede insan doğasına dayalı özcü yaklaşımlar yerine, bireyin eylemlerine yön verebilme kapasitesini esas alan normatif olmayan bir çerçeve sunmasıdır. Jaeggi’ye göre yabancılaşma, bireyin kendi yaşamına yön verememesi ve eylemlerini sahiplenememesiyle ortaya çıkacaktır.

Karl Marx'ın yabancılaşma anlayışı ise özellikle kapitalist üretim ilişkileri bağlamında şekillenir. Marx’a göre bireyin emeğiyle, emeğinin ürünüyle, türsel özüyle ve diğer insanlarla kurduğu ilişkilerin bozulması yabancılaşmayı oluşturur. Marx, yabancılaşmayı yalnızca bireyin içsel deneyimleriyle sınırlı bir olgu olarak değil, tarihsel ve toplumsal ilişkilerle şekillenen yapısal bir bozulma olarak değerlendirir.

¹ David Leopold, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition)*, ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 2022, “Alienation”.

² Rahel Jaeggi, *Alienation* (New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press, 2014).

Emek süreci mekanikleştiğinde, birey üretim süreci üzerinde kontrolünü kaybettiğinde ve kendi yaratıcı potansiyelini gerçekleştiremediğinde kendine ve topluma yabancılaşma ortaya çıkar. Özellikle kapitalist düzende emeğin ve yaratıcılığın metalaşması bireyin üretim sürecine yabancılaşmasına neden olur.

Buna ek olarak emek sürecinde yabancılaşmaya neden olan koşullar günlük hayata da etki eder ve bireyin yabancılaşması çalıştığı vakitle sınırlı kalmaz. Marx, işçinin diğer işçilere yabancılaşması temasında, rekabetin işçiler arası ilişkiyi zayıflatarak bireyler arası bağlara zarar verdiğini vurgular. Ayrıca topluma yabancılaşma yalnızca rekabetten değil, bireyin kültürel, etnik ya da cinsiyet temelli marjinalleştirilmesinden de kaynaklanabilir. Böylece yabancılaşma hem ekonomik hem de kültürel düzeyde bireyin toplumla kurduğu bağlara zarar veren bir sorun haline gelir. Marx her ne kadar bu kültürel boyutlara doğrudan yoğunlaşmasa da onun yabancılaşma yaklaşımı çağdaş yabancılaşma biçimlerini anlamada güçlü bir kuramsal temel sunar.

Bu bölümün ardından “Yabancılaşmanın İzinde: Bilgisel Adaletsizlik” Başlığında ise bilgisel adaletsizliğin yabancılaşmaya yol açabileceği durumlar ele alınacaktır. Bu bölümün temel hedefi bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma arasında bir ilişki kurulabileceğini göstermektir. Bireyin kendisiyle, çevresiyle, emeğiyle kurduğu bağda birey tarafından istenmeyen ya da birey tarafından fark edilmese de bireyi kısıtlayan bir sorun olarak yabancılaşma, bilgisel adaletsizliğin her iki görünümüyle de bağlantılı şekilde değerlendirilebilir. Bu değerlendirme yabancılaşmanın başlıca kaynağının bilgisel adaletsizlik olduğunu iddia etmez; bilgisel adaletsizliğin yabancılaşmanın ortaya çıkışında bulunan birçok etkenden bir tanesi olabileceğini öne sürer. Bu ilişkinin kapsamı Marx'ta yabancılaşmanın görünümleri olarak ortaya çıkan bazı temalarla sınırlandırılacaktır.

Bilgisel adaletsizliğin yabancılaşmayla ilişkisini ortaya koymak için öncelikle bilgisel adaletsizlik bağlamında bireyin kendine yabancılaşması değerlendirilecektir. Konuşucunun bilgisine güvenilmemesi, dinleyicinin onun kimliğine yönelik önyargılarından kaynaklanır ve bu durum bireyin kendisini bilen özne olarak görememesine neden olur. Bu bağlamda, bireyin kendini tanıma biçimi ötekinin gözünden şekillenmeye başlar ve birey kendi kimliğine dair bilgiyi dinleyicinin yargılarından türeterek oluşturur. Bu süreç bireyin kendi iç dünyasında bilgiyle

kurduğu ilişkiyi etkileyecektir ve birey sistematik önyargılar nedeniyle, kendisini bilen özne olarak göremez.

Topluma yabancılaşma ve bilgisel adaletsizlik ilişkisi ise tanıklığın görmezden gelinmesiyle birlikte bireyin içinde yaşadığı topluma uyum sağlayamamasıyla bağlantılıdır. Birey deneyimlerini ifade edecek hermenötik araçlardan yoksun olduğunda ya da hermenötiğe dayalı marjinalleştirmeye maruz kaldığında toplum tarafından anlaşılamaz ve aynı zamanda toplumu anlayamaz. Toplumu anlayamamak bireyin topluma yabancılaşmasına neden olur. Bu yabancılaşma sonucunda şiddet gibi kişisel hak ve sınırlara müdahaleyi içeren eylemler dahi kişi açısından normalleştirilir. Bu nedenle denilebilir ki bilgisel adaletsizlik sadece bireyin kendisiyle değil, toplumla kurduğu ilişkide de kopuşa neden olur.

Bilgisel adaletsizliğin insani niteliklere yabancılaşma üzerindeki etkisi, tanıklığa yabancılaşma ve yaratıcı edime yabancılaşma üzerinden değerlendirilecektir. Tanıklığa yabancılaşma bireyin deneyimlerini toplumsal ve hermenötik düzeyde ifade edememesiyle ortaya çıkar. Bireyin sistematik olarak güvenilirlik eksiğine maruz kalması ve bilen özne konumunun zayıflatılması tanıklıktan vazgeçmesine neden olur. Bu durum bir tür sessizleşme olmakla birlikte insan iletişiminde önemli bir rolü olan tanıklıktan vazgeçme, insani bir niteliğe yabancılaşma olarak değerlendirilir.

Yaratıcı edime yabancılaşma, bireyin özgün düşünsel ya da sanatsal katkılarını ifade edememesi ya da bu katkıların dışlanmasıyla ilişkilidir. Bu yabancılaşma biçimi, özellikle bilgisel adaletsizliğin farklı görünümünün bir arada olduğu durumlarda derinleşir. Yaratıcı edimin gerçekleştiği dışlaştırma süreci de bu bağlamda tanıklığın bir türü olarak kabul edilmelidir. Sistematik biçimde tanıklık adaletsizliğine uğrayan bireyler, yaratıcı edimlerini dışlandıramaz. Bu nedenle birey yalnızca tanıklıkta değil, kendi potansiyelini tanıma ve gerçekleştirmede de yabancılaşma yaşar.

Son olarak ele alınacak konu ise yabancılaşmanın yaşandığı koşulların bilgisel adaletsizlik üzerine etkisidir. Kapitalizmle birlikte insan hayatının bir yatırım olarak algılanması, bireyin tüm yaşamını kâr-zarar hesaplarına indirgediği ve nesneleştiği bir durum ortaya çıkartır. Kapitalist ilişkiler bağlamında bireyin nesneleşmesi, Fricker'in tanımladığı nesneleşme ile birleşerek bireyin bilgisel ilişkilerde de nesneleşmesine neden olur. Kapitalizm koşulları bağlamında bir araç olarak görülen bireyin iş hayatındaki konumu kâr getiren bir işçidir. Birey bu konumun dışına çıkan tanıklığı

nedeniyle bilgisel adaletsizliğe maruz kalabilir. Öte yandan bireyin işçi olarak yaşadığı deneyim kavramsal anlamda boşlukta kalacağı ve ifade edilemeyeceği için hermenötik adaletsizliğe uğrayabilir.

1. BİLGİSEL ADALETSİZLİK

Bu başlıkta Miranda Fricker'in *Epistemik Adaletsizlik: İktidar ve Bilmenin Etiği*³ eserinden hareketle bilgisel adaletsizlik tartışılacaktır.⁴ Bilgisel adaletsizliğe dair tartışmanın merkezinde ise bu adaletsizliğin ortaya çıkış biçimleri olan tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizlik bulunacaktır.

Bilgisel adaletsizlik bireylerin bilgiyle⁵ kurduğu ilişkide bilgisel açıdan adaletsizliğe uğramasıdır. Fricker'a göre bilgisel adaletsizlik iki biçimde ortaya çıkar. Bunlardan biri tanıklık⁶ adaletsizliğidir. Genel anlamıyla tanıklık adaletsizliği konuşucuya dair bulunan önyargılar ve kalıp yargılar nedeniyle dinleyicinin konuşucuya olan güven eksikliğinden kaynaklanır. Güven eksikliği konuşucunun tanıklığının dinleyici tarafından görmezden gelinmesine, hak ettiği değeri görmemesine neden olur ve konuşucunun uğradığı bu adaletsizlik tanıklık adaletsizliği adını alır.

Diğer bilgisel adaletsizlik örneği ise hermenötik adaletsizliktir. Bu adaletsizlik konuşucunun yaşadığı deneyimi dinleyiciye aktaracak kavrama toplumsal olarak sahip olamamasıyla ilgilidir. Söz konusu durum toplumsal kavram eksikliğinin konuşucunun deneyimini ve tanıklığını içeren bilginin aktarımına engel olduğu için adaletsizlik halini alır. Yorumlama kaynaklarına sahip olmayan konuşucunun yaşadığı durum yapısal bir sorun içerir.

³ Miranda Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, çev. Kadir Gülen (Ankara: Fol Yayınları, 2023).

⁴ *Epistemic injustice* kavramı bu çalışma bağlamında bilgisel adaletsizlik olarak kullanılacaktır.

⁵ Bu çalışma bağlamında bilgi kavramı, yalnızca bireysel ve bilişsel bir durum olarak değil, toplumsal ilişkiler içinde şekillenen, paylaşılan ve dolaşan bir olgu olarak ele alınmaktadır. Klasik anlamda gerekçelendirilmiş doğru inanç biçimindeki bilgi tanımı, sosyal epistemolojinin sunduğu çerçevede toplumsal bağlamı ihmal ettiği için yetersiz kalmaktadır. Bu yaklaşıma göre bilgi bireysel olarak doğrulanmış inançların toplamından ziyade belirli güç ilişkileri içinde oluşan, aktarımı toplumsal mekanizmalarla düzenlenen ve kabulü sosyal hayat içerisinde gerçekleşen bir şeydir. Öte yandan bu çalışma bilgiye yönelik analitik bir çözümleme sunmaktan ziyade, bilgiyi toplumsal pratiklerin ve ilişkilerin içinde anlam kazanan bir süreç olarak konumlandırmaktadır.

⁶ Epistemolojide tanıklık, bir öznenin başka bir öznenin sözüne dayanarak bilgi edinmesi anlamına gelir. Bu bilgi edinme yöntemi sosyal epistemoloji içerisinde temel bilgi kaynaklarından biridir. Tanıklık yoluyla oluşan inançların epistemik olarak ne ölçüde gerekçelendirilebileceği, özellikle bireyin konuşmacının güvenilirliliği hakkında ek delillere ihtiyaç duyup duymadığı tartışmaları etrafında şekillenir. Bu bağlamda tanıklık, yalnızca bilginin aktarımı değil, ayrıca bilgiyi üretmenin sosyal bir yolu olarak da ele alınır.

1.1. Tanıklık Adaletsizliği

Bu başlıkta bilgisel adaletsizliğin alt kategorilerinden biri olan tanıklık adaletsizliği ele alınacaktır. Tanıklık adaletsizliği değerlendirilirken Fricker için de önemli bir kavram olan güç⁷ kavramı ve güç kavramının kimlikle olan ilişkisi açıklandıktan sonra tanıklık adaletsizliğinin temel sorununa değinilecektir. Ardından tanıklık adaletsizliğinin işleyişiyle birlikte ortaya çıkabilecek iki tür sessizleşme ayrıntılı şekilde incelenecektir. İlk sessizleşme türü *ön alıcı tanıklık adaletsizliği* kavramıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. İkinci tür sessizleşme ise dinleyicinin, konuşucunun tanıklığını duymamasıyla ilgilidir ve bu *duyulamayan sessizleşme* kavramıyla tanımlanacaktır.

Tanıklık adaletsizliği bireyin tanıklığının kalıp yargıların oluşturduğu güvenilirlik eksikliği nedeniyle hak ettiği güveni görmemesi ve tanıklığın geersizleştirilmesidir. Bu durum konuşucunun tanık olarak bilgi aktarmasını engellediği için bilgisel anlamda bir soruna işaret eder ve bilgisel adaletsizlik kapsamında değerlendirilmesinin önünü açar. Tanıklık adaletsizliğinde güç kavramının önemli bir yeri vardır.

1.1.1. Toplumsal Güç

Fricker'a göre toplumsal güç, güce sahip olan insanların dünyadaki olayları etkileyebilme kapasitesidir ve bu güç etkin ya da edilgin olarak iş görebilir. Etkin güç, bireylerin güçlerini kullanarak eylemleri yönlendirdiği durumu tanımlar. Edilgin güç ise potansiyel olarak bulunan ancak kullanılmayan bir güç türüdür. Örneğin yere çöp atan insanlara ceza verme yetkisi olan bir polis memurunun kestiği ceza gücünü kullanması anlamına gelecektir. Buradan hareketle gücün sadece bir potansiyel olmadığı, aynı zamanda eylemlerle birlikte kendini gösteren bir kapasite olduğu ortaya çıkar. Ancak etkin ve edilgin güç arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Güç kullanımının devamlılık taşımaması güçten düşmesi anlamına gelecektir; fakat bu durum gücün tamamen yok olduğu anlamına gelmez, potansiyel olarak varlığını sürdürdüğünü gösterir. Büyük bir etkinlik sırasında insanların çöp atmaya dair kurallara uymadığı bir

⁷ Kitabın Türkçe çevirisinde “iktidar” kavramı kullanılmıştır. Ancak bu çalışmada “İktidar” yerine “güç” çevirisi daha genel bir kapsamda olması ve metindeki bağlama uygunluğu nedeniyle tercih edilmiştir. İktidar ilişkilerinin güç ilişkileri olduğuna dikkat edilmelidir. Bu öneri için Alper Yavuz'a teşekkür ederim.

durum oluştuğunda g geçici olarak etkisizleşmektedir ancak bu durum gücün kalıcı olarak ortadan kalktığını göstermez.⁸

Fricker'a göre g belirli kişi, grup veya kurumların diğer bireyler üzerinde uyguladığı bir etki olarak var olur. Bu tip güç, etkilenen ve etkileyen arasındaki ilişkiden dolayı karşılıklı bir yapıdadır. Etkileyenin gücünü uygulama biçimi etkilenenin davranışlarını değiştirmesine neden olur ve bu etkileşim toplumsal yapının bir parçasıdır. Bu durum özne merkezli g işleyişinin örneğini oluşturur. Özne merkezli g kavramı, güçlü kişinin bir başka bireye etki etmesini ifade eder ve bu durum genel olarak gücün belirli uygulayıcılarıyla ilişkilendirilir.⁹

Öte yandan Fricker'a göre gücün sadece yapısal olarak işleyen bir yönü de bulunabilir. Bu gibi bir g işleyişi belirli kişilerin bireyler üzerinde gücün uygulayıcısı olmasından ziyade, bireylerin bu gücün özelliklerini toplumsal yapı içerisinde hissetmesiyle gerçekleşir. Örneğin toplumsal yapı içerisinde, kadınlar ya da başka bir belirli grubun eğitim almadığı düşünülebilir. Bu durum belirli grubun eğitim almaya uygun olmadığı eğilimiyle gerçekleşebilir. Bu gibi bir durum eğitim almayan grubun haklarından mahrum kalmasıyla birlikte toplumsal olarak dışlanmalarına yol açar. Bu noktada, ortada belirli gücün uygulayıcısı olan bir özne yoktur ancak yapısal koşullar bireyleri marjinalize ederek eşişsizliğin sürdürülmesine sebebiyet verir. Gücün bu yanı toplumsal yapıların sistematik şekilde g mekanizması olarak çalışmasıyla bağlantılıdır.¹⁰

İnsanlar gücün aracı konumunda olabilir. Bu gibi durumlarda g öznesiz olarak görevini yerine getirebilir. Fricker'a göre bireyler direkt şekilde bir öznenin tesiri altında olmasa dahi toplumsal yapılarla yönlendirilebilir. Öznesiz g bireylerin eylemlerini dolaylı şekilde kontrol edebilir ve bu kontrolde bir tür eşişdmllk vardır. Örneğin niversitelerin notlandırma sistemi sadece kurum içi bir işleyişe ilgili olsa bile öğrencilerin mezuniyet sonrası diploma puanları işe girme koşullarına etki edeceği için üniversitelerin notlandırma sistemi ve yüksek not ortalaması isteyen şirketler arasında bir eşişdmllk bulunur.¹¹ Akademisyenin gücünün toplumsal

⁸ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 39.

⁹ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 39-40.

¹⁰ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 40.

¹¹ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 42.

olmasını sağlayan şey, insanların gereksinim duyabileceği ya da isteyebileceği şeylere dair denetim gücünün bulunmasıdır.

Toplumsal gücün temel amacı öznelere denetlemek anlamında toplumsal denetimi gerçek kılmaktır ve sadece yapısal olan güç süreçleri özne olmadan da nesnesinin kontrol edilebilmesini sağlar. Bu sayede denetleyen bir özne olmasa dahi kişiler her daim denetim altındaymış gibi hissederler.¹²

Sonuç olarak toplumsal güç, güç sahibi birey ya da kurumların dünyadaki olayları etkileme kapasitesidir. Güç etkin şekilde, doğrudan kullanılarak gerçekleştirilebileceği gibi edilgin halde de kalabilir. Belirli bir öznenin bulunmadığı güç biçimi, bu gücün özelliklerini diğer bireylere hissettirerek gerçekleştirilebilir. Öte yandan güç ilişkilerinin işleyişinde kimliklerin de rolü bulunabilir. Toplumsal imgelem, yalnızca kurumların dolaylı kontrolüyle değil, kimliklere yüklenen anlamlar ve roller aracılığıyla da güç ilişkilerini yeniden üretir. Bu noktada, gücün öznesiz biçimde işlemesiyle kimliğe dayalı şekilde kullanılması arasında derin bir bağ ortaya çıkar: Güç, bireyleri yalnızca dışsal yapılar aracılığıyla değil, onların benlik algılarını ve toplumsal konumlarını düzenleyerek de yönlendirir.

1.1.2. Kimliğe Dayalı Güç

Toplumsal güç ortak bir imgelem etrafında şekillenir ve toplumsal düzenin sağlanmasını gerektirir. Toplumsal güç ortak kimlik algılarını yönlendirerek toplumun bireyleri nasıl tanımladığına yön verir. Çocuk, yaşlı, erkek, kadın veya gey olmanın anlamı, bu kimliklerin rolleri, bu yönlendirme mekanizmaları aracılığıyla toplumsal imgelemde inşa edilir. Daha somut haliyle, genel olarak toplumsal cinsiyet, kimlik gücünün alanı kapsamındadır ve güç gibi etkin ya da edilgin olarak uygulanabilir.¹³ Örneğin bir erkek, farkında olsun ya da olmasın, bir kadını manipüle etmek için kendi kimliğini kullandığı zaman toplumsal cinsiyete dayalı bir güç uygulaması gerçekleştirir. Fricker bu durumu *Yetenekli Bay Ripley* filmiyle örneklemiştir.¹⁴

¹² Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 45.

¹³ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 46.

¹⁴ Yetenekli bir dolandırıcı olan Tom Ripley ayrıcalıklı bir yaşam süren Dickie Greenleaf'ın hayatına özenir ve onun yerine geçmeye çalışır. Ripley'in Dickie'yi öldürmesinden sonra vaka faili meçhul durumdadır ve Dickie'nin kız arkadaşı Marge Sherwood, Ripley'den şüphelenmektedir. Ancak oğlunun kaybolması üzerine ortaya çıkan Herbert Greenleaf, Ripley'e son derece güvenmektedir ve Marge'nin kadın olmasından dolayı *histerik* düşüncelere sahip olduğuna dair kalıp yargıları vardır.

Greenleaf, kaybolan Dickie'nin durumu hakkında yorum yapan Marge'ye "Bir gerçekler vardır bir de kadın sezgisi." dediğinde Marge'nin kadın kimliğine içkin olan kalıp yargıları öne çıkarmıştır. Bu kalıp yargılarda kimliğe dayalı gücün önemi görülür.

Kimliğe dayalı güç kullanımı tanıklıkla ilgili önemli bir rol oynar. Tamamen söylemsel ve imgeleme dayalı olan kimliksel güç, belirli kimlikten olmanın anlamını ortak kavrayışlar ekseninde düzenler ve toplumsal kimlik düzleminde düşünceleri etkiler.¹⁵ Eğer bu düşüncelerin yarattığı kalıp yargılar tanıklıkta kendine yer buluyorsa dinleyici, konuşucunun bilgisini gözden kaçıracaktır ya da konuşucunun bilen özne¹⁶ kapasitesi küçümsenecektir. Aynı zamanda konuşucunun bilgisinin gözden kaçırılması ve bilen özne kapasitesinin küçümsenmesi karşılıklı olarak birbirini etkileyebilir. Bu durum konuşucunun tanıklık yaparken adaletsizliğe uğraması nedeniyle tanıklık adaletsizliğini oluşturur. Dolayısıyla, kimlik politikaları ve gücün görünmez mekanizmaları bir arada işleyerek toplumsal etkisini sürdürür.

Sonuç olarak kimliğe dayalı güç kavramı belirli kimliklerin baskın konumda olup, baskın olmayan kimlikleri etkileyebilme kapasitesini ifade eder. Kimliğe dayalı güçle birlikte güç sahibi kimlik, diğer kimliklere duyulacak güveni etkileyebilir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta tanıklığa verilen güvenin etki altında kalması ve tanıklığın hak ettiği kadar az güvenilirliğe sahip olması incelenecektir.

1.1.3. Tanıklık Adaletsizliğinin Merkezi Problemi

Tanıklık durumunda merkezi olarak iki sorunla karşılaşılır. Bunlardan birisi tanıklığa hak ettiğinden fazla güven duyulmasıdır.¹⁷ Güvenilirlik fazlası çoğu durumda bireye zarar vermek yerine bireyin lehine etki eder ve bu nedenle güvenilirlik fazlası olan

¹⁵ Kimliksel gücün imgeleme dayalı olması bu gücün toplumdaki unsurlar tarafından kurgulanmış ve kabul edilmiş olduğunu ifade eder. Bu güç öncesi olmayan, ezeli ve ebedi bir gücü temsil etmez; daha ziyade kalıp yargılar gibi üzerinde ortak kılınmış düşüncelerdir ve toplum kabul etmeye, imgelemeye devam ettiği sürece varlığını sürdürür.

¹⁶ Bilen özne kavramı bilgi üretiminde aktif olarak rol oynayabilen, bilme kapasitesine sahip kişiyi ifade eder.

¹⁷ Güvenilirlik fazlası tanıklık adaletsizliği bağlamında incelenecek bir kategori değildir. Bununla birlikte yerel sayılabilecek örnekler üzerinde güvenilirlik fazlası dezavantaj yaratabilir. Toplumda saygıdeğer konumda olan kişiye dair beklenti yüksekliği böyle bir durumdur. Örneğin borçlar hukuku alanında uzmanlaşmış bir avukat hakkında hukukun her alanını çok iyi bildiğine dair bir beklenti oluşabilir. Bu beklentiye rağmen borçlar hukukunda uzmanlaşmış avukata kendi alanı dışında bir soru sorulduğunda yetersiz kalması doğaldır. Bu anlamda güvenilirlik fazlası avukatın yetersiz kaldığı bir durum doğuracağı gibi beklenti sahibi kişinin de hayal kırıklığına uğramasına neden olur.

bireyin adaletsizliğe maruz kaldığını söylemek zorlama olacaktır.¹⁸ Diğer durum ise tanıklığa hak ettiğinden daha az güvenilirlik duyulmasıdır ve bu durum tanıklığa dayalı adaletsizlik için büyük öneme sahiptir.

Çeşitli önyargılar kişilerin sözüne dair güvenilirliği azaltabilir. Bu durum, bir tanışma esnasında kişinin dış görünüşünden, Türkçeyi konuşma biçiminden hareketle oluşan önyargılarla gerçekleşebilir. Önyargılar konuşucunun sunduğu bilginin dikkate alınmamasına veya yanlış değerlendirilmesine yol açabilir. Tanıklığa olan güvenin azalması, dinleyicinin konuşucudan duyacağı bilgiyi göz ardı etmesine ve değerlendirememesine neden olabilir. Önyargılar nedeniyle meydana gelen güvenin azalması basit veya kimliğe ilişkin daha ciddi önyargılar nedeniyle olabilir.¹⁹ Bireyin bilgisel güvenilirliği tanıklığına olan güvenilirliği etkiler.²⁰ Konuşucu ve dinleyici arasındaki iletişimin başarılı olabilmesi için dinleyici tarafından konuşucunun tanıklığı değerli, inanılır olmalıdır.^{21,22}

Tanıklığın değeri dolaylı olarak tanıklığa dayalı adaletsizliğin merkezine giden durumu oluşturur. Kimliklerle bağlantılı yargılar bulunabilir; beyazların siyahi insanlardan daha zeki olması, kadınların mantıksız düşünmesi, geylerin yalan söylemeye yatkın olması, işçi sınıfından insanların patavatsız olması gibi yargılar buna

¹⁸ Patrick Bondy, "Argumentative Injustice", *Informal Logic* 30/3 (31 Ağustos 2010), s. 265.

¹⁹ Güvenilirlik eksikliği konuşucunun kimliğine dayalı kalıp yargılardan kaynaklanmadığı durumlar olabilir. Örneğin siyaset felsefesinde doktora sahibi olduğu bilinmeyen bir kişinin -bu kişi bir emlakçı olabilir- siyasi düşüncelerinin sadece gündelik yaşantıya dayalı olduğu düşünülebilir ve bu durum o kişinin tanıklığının değersizleştirilmesine neden olabilir.

²⁰ Daukas'ın da ifade etmeye çalıştığı bu düşünce bireyin genel anlamdaki bilgisel güvenilirliği tekil tanıklık örnekleri üzerinde etkili olabilir şeklindedir. Örneğin gluten alerjisi olan birisi için yemek yediği restorandaki garsonun bilgisel güvenilirliği, belirli bir yiyeceğin glutenli mi olduğu sorusuyla birlikte öne çıkar. Garsonun yetkin olması, gluten alerjisi olan birey için ayrı bir önem kazanır ve tanıklık dikkatle değerlendirilir: Nancy. Daukas, "Epistemic Trust and Social Location", *Episteme: A Journal of Social Epistemology* 3/1 (2006), s. 111.

²¹ Elif Madakbaş Gülenler, *Epistemik Adaletsizlik Üzerine Bir Tartışma* (Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), s. 155.

²² Konuşucunun tanıklığı dinleyici açısından güvenilir olsa da konuşucunun tanıklığına göre davranılmadığı ve bunun adaletsizlik doğurmadığı durumlar olabilir. Örneğin baş ağrısı şikayetiyle hastaneye giden birisi kontroller esnasında baş ağrısının geçtiğini ve gitmek istediğini söyleyebilir. Ancak testlerin sonuçları tümör ya da başka bir rahatsızlığa işaret ediyorsa kişinin tanıklığına rağmen belirli önlemler alınmalıdır ve bu durumda tanıklık adaletsizliği gerçekleşmez. Bu konuyu kapsayan bir tartışma için: "Eisuke Sakakibara, "Epistemic Injustice in The Therapeutic Relationship in Psychiatry", *Theoretical Medicine and Bioethics* 44/5 (Ekim 2023), s. 489."

örnek olabilir.²³ Fricker bu gibi yargıları incelemek için “Bülbülü Öldürmek” romanına başvurmuştur.²⁴

Yargılama sürecinde Tom Robinson karakteri kanıtlardan hareketle suçsuz olmasına rağmen suçlu bulunmuştur. Kanıtların aksine bir kararın çıkması kimliğe dayalı güçle bağlantılı olarak beyaz bir insanın tanıklığına karşı siyahi olan Robinson’un tanıklığının değersizleşmesi yüzündendir. Robinson’un kimliği güvenilirlik eksikliğine maruz kalan siyahi kimliğidir ve tanıklığı ırkçı önyargılar karşısında değersizleşmiştir. Bir bütün olarak bakıldığında Robinson’un tanıklığı siyahi kimliğine karşı olan önyargılar nedeniyle hak ettiği değeri görememiştir. Robinson’un yaşadığı durum tanıklık adaletsizliğinin kişinin hapis cezası almasına neden olan şiddetli bir örneğini sunmaktadır.

Fricker’in verdiği bu örnek önyargının şansa bağlı ya da gelip geçici olmayan boyutunu ortaya koyar. Robinson’un maruz kaldığı önyargı onu her yerde takip edebilir. Bu yüzden önyargının Robinson’un tanıklığına verdiği zarar dava sürecinde ve sonrasında onun karşısına çıkar.²⁵ Kimliğe ilişkin olarak Robinson karakterinin nereye giderse gitsin karşısına çıkacak olan önyargılar onu ekonomik, eğitimsel, mesleki, cinsel, yasal, politik, dini alanlar gibi birçok noktada etkileyebilir. Bu nedenle Fricker’a göre kişiyi birçok alanda adaletsizliğe uğratma ihtimali olan bu durum kimliğe dayalı olumsuz önyargı²⁶ olarak tanımlanabilir.²⁷ Kimliğe dayalı olumsuz

²³ Kimliklerle ilişkili hâle gelen bu tip yargılar genellikle kültür içerisinde yer edinmiştir ve örtük durumda olabilir. Örneğin siyahi insanlara yönelik olarak zekalarını kullanamadıklarını, işe yaramaz olduklarını ifade etmek için *timsah yemi* benzetmesi kullanılmıştır. Philip H. Herbst, *The Color of Words: An Encyclopaedic Dictionary of Ethnic Bias in The United States* (Yarmouth, Me., USA: Intercultural Press, 1997), s. 8.

²⁴ Roman içerisinde Tom Robinson karakteri beyaz bir kadın olan Mayella Ewell’a tecavüz suçundan yargılanmaktadır. Romanın akışı içerisinde Robinson’un suçsuz olduğu görülür. Ancak Robinson karakterinin siyahi olmasıyla ilişkili kalıp yargılar, Robinson’un tanıklığında güvenilirlik açığı oluşturmaktadır. Davacı tarafın avukatı güvenilirlik açığını kullanarak Robinson aleyhine jüriyi ikna etmeye çalışır ve Robinson’un tanıklığı gereken değeri görmediği için suçlu bulunur.

²⁵ Tom Robinson karakteri hapisaneye girdikten sonra gardiyanlar tarafından öldürülür. Romanın geçtiği Maycomb’da Robinson’un kaçma girişiminde bulunduğu için öldürüldüğüne dair söylentiler dolaşmaktadır. Ancak Robinson’un hala hapisaneden çıkma ihtimali varken kaçma girişiminde bulunmasının mantıksız olması nedeniyle bu söylentinin yanlış olabileceği ve başka bir durumun gerçekleşmiş olabileceği düşüncesi Maycomb sakinleri tarafından fark edilmez. Harper Lee, *Bülbülü Öldürmek*, çev. Ülker İnce (Epsilon Yayınevi, 2017), s. 306.

²⁶ Bu kavramın tersi konumda olan kimliğe dayalı olumlu önyargı kavramının yarattığı güvenilirlik fazlasını daha önce borçlar hukukunda uzmanlaşan avukat örneğiyle ele alınmıştır. Bu durum tanıklık adaletsizliği konusunda manidar bir adaletsizlik yaratmayacağı için ayrıca değerlendirilmeyecektir.

²⁷ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 66.

önyargı, konuşucunun tanıklığına güvenilirliği sistematik şekilde düşürür ve konuşucunun tanıklığı hak ettiği değeri görmez.²⁸

Önyargılar nedeniyle konuşucunun tanıklığının hak ettiği değeri görmemesinden hareketle denilebilir ki kimliğe dayalı güç kullanımı, kimliğe dayalı önyargıyı kullanarak, kişilerin eylemlerini kontrol edebilir ya da etkileme kapasitesi vardır. Tom Robinson'la ilgili örneğe bakıldığında görülür ki davacı taraf avukatı, ırksal kimliğe dayalı gücü²⁹ siyahilere yönelik olumsuz önyargıyla birlikte kullanarak güvenilirlik açığı oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak avukat, jürinin Robinson hakkındaki düşüncesini etkilemekte ve Robinson'un bildiklerini jüriye aktarmasını kontrol etmektedir. Denilebilir ki kimliğe dayalı güç, kimliğe yönelik olumsuz önyargıların yarattığı güvenilirlik eksikliğinden yararlanarak konuşucuyu etkilemektedir ve kimliğe dayalı güç tanıklığı engellemektedir.

Konuşucunun tanıklığının gereken değeri görmediği durum tanıklık adaletsizliğini oluşturacaktır. Tanıklığa dayalı bir adaletsizlik kimliğe yönelik olarak güvenilirlik eksikliğiyle³⁰ birlikte hareket eder. Bu tip bir güvenilirlik eksikliği konuşucunun maruz kaldığı tanıklık adaletsizliğini düzenli olarak maruz kalınabilecek bir duruma getirmesi nedeniyle sistematiktir ve tesadüfi değildir.

Tanıklık adaletsizliğinin temelinde bir bireyin söylediklerine sistematik olarak yeterince kulak verilmemesi yatar. Bu durum, kişinin sahip olduğu toplumsal kimliğe bağlı olarak daha az ciddiye alınmasıyla ortaya çıkar. Irk, cinsiyet, sınıf gibi kimlik unsurlarına yönelik yerleşik önyargılar, kişinin ifade ettiği bilgilere duyulan güveni zayıflatır. Bu önyargılar sıradan algılardan değil, toplumda yaygın olan ve bireylerin düşünme biçimlerine işlemiş kalıp yargılardan beslenir. Dolayısıyla tanıklığın değersizleştirilmesi yalnızca bireysel bir tutum değil, güç ilişkileri içinde işleyen toplumsal bir sorundur. Bir sonraki bölümde, bu adaletsizliğin nasıl kurulduğu,

²⁸ Tanıklığın hak ettiği değeri görmemesi sistematik olmayan yollarla da olabilir. Örneğin lisans derecesini felsefe dışı bölümlerden alan bir kişinin felsefe alanına dair bir yazısı hak ettiği değeri görmeyebilir. Bu durum genel olarak kişiyi sosyal, ekonomik, hukuki olarak zarara uğratmaz; etkisi sınırlıdır. Bu nedenle arızı ya da -olumsuz- şansa bağlı olarak tanıklığına güvenilmemiştir. Ayrıca tesadüfe dayalı tanıklık adaletsizliğinden bahsedilebilir ancak bu durum toplumsal anlamda geniş kapsamlı bir adaletsizlik yaratmamaktadır. Bu konuda örnek olarak siyaset bilimi doktorası sahibi bir emlakçının durumunu tekrardan gündeme getirilebilir. Bu kişinin tanıklığına gereken değerin verilmemesi kişi açısından yıkıcı sorunlar doğurabilir. Bu anlamda tesadüfi tanıklık adaletsizliği - özellikle de özne üzerindeki etkisini- küçümsenmez. Ancak bu adaletsizlik fazlasıyla yerel bağlamda ortaya çıkar ve kişiyi hayatın diğer alanlarında takip etme ihtimali düşüktür.

²⁹ Bu noktada güç kullanımı kimlikle birleşmektedir.

³⁰ Kavramın İngilizcesi: Identity-prejudicial credibility deficit.

özellikle kimliklere atfedilen yarguların bilgi akışını nasıl etkilediği üzerinden ele alınacaktır.

1.1.4. Tanıklık Adaletsizliğinin İşleyişi

Bu bölümde tanıklık adaletsizliğinin işleyişinde ortaya çıkan bazı sorunlar ele alınacaktır. Öncelikle metnin daha önceki bölümlerinde ele alınan önyargı ve kalıp yargular, metnin vardığı nokta itibariyle son kez tanımlanacaktır. Ardından ortaya çıkan sorunlardan ilki, öznenin bir bilen olarak konumunun haksızlığa uğraması olacaktır. İkinci başlıkta tanıklık adaletsizliğinin ön alıcı şekilde işlediği ve konuşucunun tanıklığının daha gerçekleştirilmeden bastırılarak sessizleşmesi gündeme gelecektir. Son olarak tanıklık adaletsizliğinde tanıklığın işitilmediği ya da sözlerinin fark edilmediği bir durum değerlendirilecektir.

1.1.4.1. Tanıklık güvenilirliğine önyargı ve kalıp yarguların etkisi

Bu bölümde önyargı ve kalıp yarguların tanımını verilmekle birlikte bu kavramların tanıklık üzerindeki, genellikle olumsuz etkileri değerlendirilecektir. Ardından bu kavramların konuşucu olarak bireyin bilen özne konumunu zarara uğratmasının bireye verdiği kalıcı zarar belirginleştirilecektir.

Şu ana kadar gelinen nokta itibariyle, önyargı kavramı öznenin kaynaklanan duygusal eğilimlerle bağlantılı olarak negatif ya da pozitif biçimde şekillenen bir kavramdır. Aynı zamanda önyargılar, öne sürülen delillere karşı direnç gösterebilir. Önyargılar bireylere karşı tutumunu etkileyebilir ve bilgisel adaletsizlik durumları yaratabilir.³¹ Bu nedenle, önyargılar genellikle bilgisel açıdan kusurlu yargular olarak değerlendirilir.³²

Tanıklık adaletsizliği söz konusu olduğunda önyargularla birlikte hareket eden bir diğer kavram ise kalıp yargı kavramıdır. Lippmann'a göre toplumdaki bireyler diğer insanları kültürün önceden tanımladığı şekilde algılamaya eğilimine sahiptir ve bu algılar kalıp yargılardır. Kalıp yargılar nedeniyle adeta bir şeyler önce tanımlanır, sonra

³¹ V. Hari Narayanan, "Epistemic Justice and Experiential Aelf", *Mind & Society* 22/1 (01 Kasım 2023), s. 69.

³² Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 78.

görülür ve bu nedenle görülen şeyler kültür tarafından belirlenmiş kalıp yargılar eşliğinde algılanma eğilimindedir.³³ Eğer ki deneyimlenen şeyler kalıp yargılarla uyuşmazsa deneyimleri kalıp yargılara uygun şekilde algılanarak görmezden gelme ya da kabullenmeme ortaya çıkabilir.³⁴ Öte yandan kalıp yargılar dönemlerle birlikte değişebilir ve yeni kalıp yargılar ortaya çıkabilir.³⁵

Sosyal anlamda kalıp yargılar doğru genellemeler içerdiği sürece sezgisel ve faydalı bir yöntem olabilir ancak yanlış kalıp yargılar yanıltıcı olurlar ve işlevlerini yerine getirmezler.³⁶ Örneğin hekimlerin daha titiz olduğu düşünüldüğü için ikinci el araç alacak birisi bir hekimden araç almayı tercih edebilir. Ancak hekimlere yönelik geniş kapsamlı olmayan bu kalıp yargı işlevini yerine getirmeyebilir. Fricker'a göre kalıp yargılar belirli bir toplumsal grup ve bazı nitelikler arasında kurulan geniş kapsamlı bağlantılar olarak da işlev görebilir. Kalıp yargılara, kimliğe dayalı olumsuz önyargılar etki edebilir ve bu önyargıların yarattığı güvenilirlik eksikliği kalıp yargılarla birleşebilir.³⁷

Fricker'a göre bu tip kalıp yargılar tarafsız bir pozisyonda kalamazlar ve belirli kimliklere yönelik olumsuz şekilde yüklüdürler: Kadınların duygusal ya da irrasyonel olması, siyahların suça yatkın bireyler olması gibi düşünceler kimliklere yönelik olumsuz önyargıların kalıp yargılarla birleşmiş halidir. Bu gibi kalıp yargılar güvenilir olmayan empirik bir genellemeyi belirli toplumsal gruplar ile ilişkili hale getirir, belirli toplumsal gruplarla bir ya da daha fazla olumsuz nitelik arasında bağlantı kurar ve bunu genelleştirir.³⁸ Bu şekilde bakıldığında kimliğe yönelik olumsuz önyargılarla birleşen kalıp yargılar bireylere dair genellikle olumsuz içerikler barındırırlar. Bu durum kalıp yargıların konuşucunun tanıklığına yönelik güven boşluğu oluşturmasıyla birlikte konuşucuya haksız şekilde güven duyulmamasına neden olur.³⁹

³³ Walter Lippmann, *Public Opinion* (New Brunswick, N.J., U.S.A: Transaction Publishers, 1998), s. 81.

³⁴ Peter Lipton, "The Epistemology of Testimony", *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 29/1 (1998), s. 25.

³⁵ Dilek İmançer, "Sosyal Psikolojik Açından Stereotip Kavramının Dil ve Metin Analizinde Kullanımı", *Selçuk İletişim* 3/3 (2013), s. 139.

³⁶ Bondy, "Argumentative Injustice", s. 265.

³⁷ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 73.

³⁸ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 78.

³⁹ Bu tartışma ekseninde kalıp yargıların güvenilirlik eksikliği yarattığı ve önyargıların bu güvenilirlik eksikliğinden beslendiği söylenebilir. Güvenilirlik eksikliği nedeniyle önyargılar konuşucuya güvenmeme durumunu ortaya çıkartır. Bu noktada kalıp yargılar ve önyargılar arasında diyalektik ya da döngüsel bir ilişki olup olmadığı sorusu gündeme gelebilir ancak bu sorunun kapsamı bu çalışmanın kapsamı içerisinde değildir.

Tanıklık adaletsizliğinin merkezi problemi olan güvenilirlik eksikliği, kalıp yargılar nedeniyle gerçekleşir ve bu durum konuşucunun bilen özne konumuna zarar verebilir. Buradan hareketle bir sonraki başlıkta incelenecek olan konu tanıklık adaletsizliğinin haksız şekilde tanığın bilen özne konumuna zarar vermesi üzerine olacaktır.

1.1.4.2. Tanıklık adaletsizliğinde özneye haksızlık

Tanıklığa dayalı adaletsizliğin işleyişi nedeniyle, adaletsizliğin konuşucuya vereceği zararın etkisi genişleyecektir. Bireyin tanıklığına güvenirliliğinin azalması nedeniyle bilgi sahibi bir birey olarak kişinin bilen özne konumu zarar görür.

Konuşucunun bilen özne olarak zarar görmesi, kalıp yargılar nedeniyle bilgisel güvenilirliğinin zarar görmesiyle bağlantılıdır. Fricker'a göre kalıp yargıların bilgisel güvenilirliğe verdiği zararın öne çıkan iki ayrı dayanak noktası vardır; yetkinlik ve samimiyet.⁴⁰ Konuşucunun samimiyetine ilişkin kalıp yargılar belirli kimliğe sahip insanların yalan söylediği, kurnaz olduğu gibi yargılara dayanır. Öte yandan konuşucunun yetkinliğine ilişkin kalıp yargılar bilgisel güvenilirliğin azalmasında ve özneye yapılan haksızlıkta daha derin bir yere sahiptir. Bu durum tanıklık adaletsizliğinin yalnızca bir iletişim aksaklığından ya da sosyal bir yanlış anlamadan ibaret olmadığını, bunun çok daha derin ve temel bir zarar verdiğini gösterir.

Bu zarar, belirli kimliğe sahip konuşucuların insan olarak yetersiz olduğu yargısını içerir ve bu yargı nedeniyle konuşucu bilmek için yetkin bir kişi olarak görülmez.⁴¹ Dolayısıyla dinleyici açısından konuşucu tanıklık yapmaya da yetkin değildir ve bu durum bilgiye sahip olma anlamında yetkinliğini elinden aldığı gibi bilen özne konumunu da zarara uğratar.

Konuşucunun bilen özne konumunun zarara uğraması konuşucunun bir bilgi kaynağı olarak kabul edilme kapasitesine doğrudan müdahalede bulunur.⁴² Fricker'a göre tanıklık adaletsizliğinin meydana geldiği durumlarda konuşucu, yalnızca aktardığı bilgiyle ilgili önyargıya maruz kalmamakta, aynı zamanda bilen özne olarak kendi yetkinliği ve güvenilirliği bakımından da değersizleştirilmektedir. Bu durum, bireyin

⁴⁰ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 92.

⁴¹ Elisabeth Young-Bruehl, *The Anatomy of Prejudices* (Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press, 1998), s. 364.

⁴² Yurdagül Kılınç, "Politik Epistemolojide Epistemik Adaletsizlik ve Hibrit Kötülük", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2022), s. 74.

bir bilen olarak sahip olduğu temel insanlık onurunun ve saygınlığının zedelenmesine yol açar.⁴³ Çünkü birey düşünmek veya akıl yürütmek için yetkin olarak görülmez fakat bunlar, bireyin diğer insanlara denk olduğunu söylemek için önemli niteliklerdir.⁴⁴ Dolayısıyla, tanıklık adaletsizliğinin konuşucuya yönelik zararı sadece tekil bir örnek teşkil eden bilgisel anlamda haksızlık değil, aynı zamanda bilme ve bilgi paylaşımı gibi insani değerler açısından vazgeçilmez bir hakkın ihlali anlamına gelir.⁴⁵ Bireyin bilme kapasitesine ilişkin yargı bir insanın hangi konuları anlayabileceğinin sınırlandırıldığı yargılarla ilişkilenebilir.

Konuşucunun bilme kapasitesine güvenilmemesi konuşucunun bilme yolları gibi temel bir noktaya dayanır.⁴⁶ Fricker'a göre konuşucunun kendisine yönelik olumsuz kalıp yargılar, örtük bir şekilde konuşucunun yetkin olmadığı, belirli bilgileri öğrenme anlamında yetersiz olduğu yargılarını içerir. Bu tür bir haksızlık, bireyin toplum içinde rasyonel bir aktör olarak kabul edilme hakkını da ihlal eder. Konuşucu tanıklığa dayalı adaletsizliğe uğradığında insani olarak aşağılanmıştır ve buna neden olan kalıp yargı açık bir şekilde bazı insanların *daha az insan olduğu* fikrini içerir.⁴⁷

Konuşucunun bilen özne konumunun düzenli olarak haksızlığa uğradığı tanıklık adaletsizliği, konuşucuya pratik olarak da birçok zarar verebilir. Örneğin birey kimliği nedeniyle tanıklık adaletsizliğine daha açıksa toplu işten çıkarma durumunda işten çıkarılmak için daha kolay bir aday haline gelebilir.⁴⁸ Konuşucunun kalıp yargılardaki

⁴³ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 90.

⁴⁴ Martha C. Nussbaum, "Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism", *Political Theory* 20/2 (Mayıs 1992), s. 218.

⁴⁵ Tekil anlamda bilgisel haksızlıkla kastedilen, konuşucunun tekil bir konu özelinde maruz kaldığı adaletsizliktir. Bilgisel adaletsizliğin ortaya çıktığı durum tekil bir örnek taşımakla birlikte bu adaletsizliğin sistematik niteliklere sahip olduğu ve konuşucuyu hayatı boyunca takip edecek şekilde kimlikle ilişkili olduğu durumda kişinin bilgiyle ilişkisinin genel anlamda sınırlandırıldığı bir tablo ortaya çıkar.

⁴⁶ Bu konuyla ilgili olarak "Kendine Yabancılaşma" bölümünde Antik Yunanda kadın ve kölelerin akları yetersiz görülmesi durumu hatırlanabilir. Belirli kimliğe sahip insanların tanıklığı koşulsuz şartsız olumsuz önyargıyla karşılaşıyorsa bu durum konuşucunun şüpheli davranışları gibi nedenlere değil, konuşucunun niteliklerine dayanmaktadır. Bu noktada dikkat çeken husus konuşucunun bilme kapasitesinin yetersiz olduğuna ilişkin yargıların konuşucudan kaynaklanmadığıdır. Konuşucu hakkında bilme kapasitesi yetersiz olduğu için tanıklık yapamayacağına dair halihazırda bir önyargı vardır ve konuşucunun tanıklığına güvenilmez. Ayrıca konuşucunun tanıklığına güvenilmemesinin haklı gerekçeleri olabilir ve tanıklığına güvenilmediği her durum adaletsizlik yaratmayabilir. Bu çerçevede gerçekleşen tanıklığa güvenmeme durumları konuşucunun bilen özne konumunu zedelemeyebilir. Bu konuyu kapsayan bir tartışma için: Rebecca Kukla, "Performative Force, Convention, and Discursive Injustice", *Hypatia* 29/2 (2014), 440-457.

⁴⁷ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 91.

⁴⁸ Miranda Fricker, "Silence and Institutional Prejudice", *Out from the Shadows: Analytical Feminist Contributions to Traditional Philosophy*, ed. Sharon L. Crasnow - Anita M. Superson (Oxford University Press, 2012), s. 302.

örtük yükten dolayı yetkin görülmemesi onun iş hayatına, sosyal yaşantısına, akademik çalışmalarına ve bunun gibi hayatın bir dizi alanına etki edebilir. Bu eksen de değerlendirildiğinde konuşucunun bilen özne konumunun zarar görmesi konuşucuyu bir dizi anlamda zarar görmeye açık hale getirir.

Bu başlığı kısaca özetlemek gerekirse konuşucuya yönelik kalıp yargılar, konuşucunun bir şeyleri yetersiz bildiğini⁴⁹ yahut bilmediğini içerir. Kalıp yargının bu yönü konuşucunun bilen özne konumunu zarara uğrattığı gibi insanın bilen bir canlı olmasına yönelik temel bir yönüne zarar verdiği için konuşucunun insan kimliğine de zarar verir. Tanıklık adaletsizliğinin yarattığı bu zararın bir sonraki başlıkta ortaya çıkacak başka etkileri de bulunmaktadır. Kimliği nedeniyle güvenirlilik açığıyla karşılaşan kişinin tanıklığına başvurulmayan bir durum ortaya çıkacaktır. Kişinin tanıklığının yetersiz olması nedeniyle gereksiz görülmesi ön alıcı tanıklık adaletsizliği olarak bir sonraki başlığın ana konusudur.

1.1.4.3. Tanıklık adaletsizliğinde ön alıcı tanıklık adaletsizliği

Bu başlıkta tanıklık adaletsizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ön alıcı⁵⁰ tanıklık adaletsizliği işlenecektir. Bu adaletsizliğin nasıl ortaya çıktığı, konuşucunun bilen özne rolünün zarara uğramasının ön alıcı tanıklık adaletsizliğine etkisi ve tanıklığın sessizleşmesi ele alınacaktır.

Ön alıcı tanıklık adaletsizliği, bilgi aktarımı başlamadan önce, hâlihazırda var olan önyargılar sebebiyle konuşucunun tanıklığının dikkate alınmaması durumunda meydana gelir. Dinleyici bir tanıklıkla karşılaştığında karşısındakinin bu bilgiye sahip olmak için yetkin olup olmadığını değerlendirir ve bu değerlendirme genellikle dinleyicinin belirli varsayımlarda bulunmasıyla sonuçlanır.⁵¹ Fricker'a göre dinleyicinin konuşucuya dair önyargıları öylesine kusurludur ki konuşucunun bilgi alışverişinde bulunulacak konu hakkında bilen özne olamayacağını düşünür ve bu yüzden konuşucuyu dinlemek istemez, onu susturur. Dinleyici, son kertede konuşucunun bazı konular hakkında bilgi sahibi olabileceğini kabul etse bile bu durum

⁴⁹ Bu ifadeler epistemolojik kullanımı değil günlük kullanımı betimler. Dilin günlük kullanımına uygun şekilde konuşucu bazı bilgileri daha az bilmektedir.

⁵⁰ Pre-emptive testimonial injustice

⁵¹ Elizabeth Fricker, "Critical Notice: Telling and Trusting: Reductionism and Anti-Reductionism in the Epistemology of Testimony", *Mind* 104/414 (1995), s. 397.

geniş bir alanı kapsamaz. Örneğin konuşucunun kimliği nedeniyle entelektüel olarak zayıf olduğu ya da sanatın belirli bir alanıyla ilgili bilgisinin olmadığı varsayılır. Bu durum, belirli kimlikten konuşucuların çoğu zaman kendi kimliğiyle ilişkilendirilen sınırlı konular hakkında bilgi sahibi olabileceğini, ancak yetkinlik gerektiren alanlara dair bilgisinin bulunamayacağı yönündeki kalıp yargıyla desteklenir. Sonuç olarak konuşucunun tanıklık yapması gereken konularda onun tanıklığına izin vermez.⁵²

Fricker'a göre ön alıcı tanıklık adaletsizliğinin yapısı tanıklıktan önce meydana gelen ilişkilere dayandığı için ön alıcı adaletsizliğin görülmesi güç olabilir. Ancak bu adaletsizliğin toplumsal güç ilişkilerinde nasıl işlediğine bakılarak öznenin sessizleşmesine varan durum daha net görülebilir. Fricker bilgi alışverişi konusunda bilginin nereden ve nasıl elde edildiğini merkeze alarak bir ayrıma gitmektedir. Bilgi veren, bilgi aktaran özne anlamında bilgi paylaşımına etkin olarak katılan insanlar ve bilginin çıkarım yapılarak elde edildiği nesnelere olmak üzere iki farklı bilgi kaynağı bulunmaktadır.⁵³

Bilgi paylaşımına etkin olarak katılan insanlar bilgi aktarımında sorun yaşamadan aktif olarak tanıklık yapabilen insanlardır. Nesnelere ise konuşamadıkları yahut bir durumu bize anlatamadıkları için bilginin kendisinden çıkarım yapılarak elde edildiği şeylerdir. Örneğin avokadonun rengine bakılarak onun yenilip yenilmeyeceğinin çıkarımı yapılır; bilgi nesne olan avokadodan çıkarım yapılarak elde edilir. Buradaki temel tutum bilginin etkin bir özne tarafından bize aktarılma ihtimalinin olmadığı durumda bizim edilebilir olan nesneden çıkarım yaparak belirli bilgileri elde etmemiz üzerinedir.

Fricker'a göre nesnelere bilgi elde ettiğimiz tutum aynı zamanda sosyal ilişkiler içerisinde de kendisine yer bulabilir. İnsanlardan çıkarım yaptığımız, insanların aktif rolünü kaybetmiş bilgi kaynaklarına dönüştüğü durumlar da bulunmaktadır.⁵⁴ Örneğin eve gelen misafirin elinde yelpaze taşıdığı, terlediği görülürse dışarıda havanın sıcak olduğu çıkarımı yapılır yahut eve gelen misafirin kıyafetleri üzerinden kar parçaları düşüyorsa dışarıda kar yağdığı çıkarımı yapılabilir. Bu iki örnekte de misafir kişiye hiçbir soru sorulmadan, adeta bir nesneden çıkarım yapılması gibi, belirli bilgiler elde etme olanağı bulunur. Bu örneklerde bir insanın bir nesneyle benzer bir bilgi ilişkisi içerisinde sokulmasına rağmen adaletsizliğe yol açan ya da kişinin bilen özne

⁵² Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 214.

⁵³ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 216.

⁵⁴ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 216.

konumuna zarar veren bir durum yok gibidir; zira çıkarım yapılan durum kişiye yönelik önyargılar barındırmamaktadır yahut kişiyi uzun süreli bir nesneleştirme içerisine sokmamaktadır.

Fricker'a göre konuşucunun kimliği nedeniyle belirli bilgilere sahip olamayacağına veya bilen özne olamayacağına yönelik örtük önyargı konuşucunun rolünün etkin bilgi kaynağı olmaktan çıkıp edilgin bilgi kaynağı olmasına neden olur. Bu durumda kendisi hakkında bilgi edinmek için gözlem ve çıkarım yaptığımız cansız bir nesnenin konumuyla bilen özne konumu zarar görmüş kişinin bilgisel konumu benzer hâle gelmektedir. Bu nedenle bilen özne konumu zarar gören, nesneleştirilen kişinin tanıklığına başvurmak anlamsızlaşmaktadır; nesnelere fikri alınmaz, onlardan sadece çıkarım yapılabilir. Ön alıcı tanıklık adaletsizliğinde meydana gelen, bireyin tanıklığına başvurulmaması bu şekilde gerçekleşir. Dinleyici bilgi edinmek için tanıklığına başvurması gereken kaynaklar arasında nesneleşen kişiyi fark etmeyecektir ve bu nedenle nesneleştirilen kişi bir tür sessizliğe boğulacaktır.⁵⁵⁵⁶ Bu konuyla ilgili olarak *Stephen Lawrence Soruşturması* örnek olabilir.

Stephen Lawrence 1993 yılında Londra'da ırkçı bir grup tarafından öldürülen siyahi bir gençtir. Saldırı esnasında Lawrence'nin arkadaşı Duwayne Brooks da saldırıya uğramıştır. Polis soruşturmasının hatalı işlemler nedeniyle yetersiz kalması sonucu şüpheliler yıllarca cezasız kalmıştır. Soruşturmanın sonuçsuz kalması üzerine 1999 yılında Macpherson tarafından yayınlanan raporda ırkçı önyargıların soruşturmaya etki ettiği ortaya konulmuştur. Lawrence'ye yapılan saldırıyı polise haber veren Duwayne polislerin ilgisiz tavırlarıyla karşılaşmıştır: Polisler Duwayne'ye şüphelilerin nereye kaçtığını ya da olayın nasıl gerçekleştiğini sormamış, onun söyleyeceklerini anlamak için çaba göstermemişlerdir.⁵⁷ Macpherson bu durumun Duwayne'nin siyahi kimliği hakkındaki kalıp yargılar nedeniyle gerçekleştiğini raporda belirtmiştir.⁵⁸ Bu örnek üzerinden görülmektedir ki kimliğe yönelik kalıp

⁵⁵ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 217-219.

⁵⁶ Bu gibi bir sessizleşme toplumsal güç pratiklerinin çıktısı olan bilgisel adaletsizliği protesto niteliğine sahip olabilir. Birey bilgi paylaşımında kendisine yer verilmemesini protesto etmek ve dinleyiciyi kendi bilgisinden mahrum bırakmak için sessizleşmeye gidebilir. Öte yandan sessizleşme durumu bir protesto olmanın aksine dinleyicinin konuşucuya biçtiği rolden yılma, asla kendisine kulak verilmeyeceğine dair umutsuzluğa kapılma ve hatta kendisine biçilen nesne rolünü kabullenme şeklinde de gerçekleşebilir. Bu temanın detayları "Yabancılaşmanın İzinde: Bilgisel Adaletsizlik" başlığında ele alınacaktır.

⁵⁷ William Macpherson, *The Stephen Lawrence Inquiry: Report of an Inquiry* (London: The Stationery Office, 1999), böl. 5.11.

⁵⁸ Macpherson, *The Stephen Lawrence Inquiry*, böl. 5.12.

yargılar Duwayne'yi henüz konuşmadan sessizliğe boğmuştur ve Duwayne'nin tanıklığı ön alınmış şekilde adaletsizliğe maruz kalmıştır.

Özetle bu adaletsizliğin ortaya çıkışı bireyin bilen özne konumunun zarar görmesi sonucu bilgi paylaşımına katılamamasıyla ilişkilidir. Bireyin bilgi paylaşımına katılamaması nesneleştirilmesi ve nesnelere tanıklığına başvurulmayacağı için bireyin de tanıklığına başvurulmamasını doğurur. Bu adaletsizlik sonucu bireyin tanıklığı ön alınmış bir şekilde engellenmiştir ve birey sessizleşmiştir. Öte yandan bireyin bilen özne konumunun zarar görmesiyle birlikte ortaya çıkan sorun ön alıcı tanıklık adaletsizliğiyle sınırlı değildir. Tanık olmaya yetkin görülmeyen bireyin yaşayacağı bir diğer sorun ise tanıklıkta bulunduğu zaman sesinin duyulmaması olacaktır.

1.1.4.4. Tanıklık adaletsizliğinde duyulamama problemi

Bu başlıkta ele alınacak temel sorun nesneleşmeye maruz kalan bireyin sesinin duyulmamasıyla ilgilidir. Bireyin tanıklıkta bulunmasına rağmen sesinin duyulmaması bilgi aktarmamasının yanı sıra hali hazırda zarar görmüş bilgisel konumunu daha fazla zarara uğratmaktadır. Konuşucunun tanıklığı dinleyici tarafından algılanmadığı için dinleyici adaletsizliğe uğramaktadır.

Konuşucunun sesinin duyulmaması konuşucunun nesneleşmesiyle bağlantılıdır.⁵⁹ Hatırlanacağı üzere Fricker'a göre bireyin bilgisel konumu kendisinden çıkarım yapılan bir nesneyle aynı konuma gerileyen konuşucu artık bilgi veren konumunda değildir.⁶⁰ Doukas'a göre bilgisel nesneleşme konuşucunun tanıklığını elinden almanın ya da konuşucuyu tam anlamıyla dinleyiciye eşit bir insan olarak görmemenin yanı sıra konuşucunun duyulamaması sorununu yaratır. Konuşucunun söyledikleri, dinleyicinin konuşucu hakkında neler söyleyebileceğine yönelik beklenti nedeniyle, dinleyiciye geçmez. Çünkü konuşucunun söylediklerinin anlamlı olması için anlamlı ifadelerde bulunabileceğini varsayıyor olması gerekir.⁶²

⁵⁹ Konuşucunun nesneleşmesi ve etkileri ön alıcı tanıklık adaletsizliğiyle ilgili başlıkta değerlendirilmiştir.

⁶⁰ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 227-229.

⁶¹ Bu yüzden tanıklığı dinleyici açısından anlaşılabilir değildir. Bu nedenle konuşucunun tanıklığı kendisinden çıkarım yapılan bir nesne olarak algılanır. Bu durum konuşucunun bilgisel olarak nesneleşmesi anlamına gelir

⁶² Doukas, "Epistemic Trust and Social Location", s. 110.

Fricker'a göre konuşucunun nesneleşmesine neden olan durum bilen özne konumunun yetersiz görülmesidir ve bu da kimliğe yönelik önyargılara ve kalıp yargılara dayanmaktadır. Konuşucu dinleyici tarafından nesneleştirildiğinde -nesneden bilgi çıkarımı yapılacağı durumda nesnenin yapısına uygun şekilde çıkarım yapılması gibi- konuşucudan yapılacak çıkarım kalıp yargılar güdümünde olur.⁶³ Örnek olarak bir kadının tanıklık adaletsizliği nedeniyle duyulmaması ve sessizleşmesi ele alınabilir. Kadına yönelik önyargılı bir beklenti, onun fazla duygusal ya da abartılı olduğu şeklinde olabilir. Bu çerçevede, bir çalışma ortamında bir kadının tacize maruz kaldığını ifade etmesi durumunda, dinleyiciler -özellikle erkek meslektaşları veya yöneticiler- bu ifadeyi yanlış anlama ya da duygusal bir tepki olarak yorumlayabilir. Kadın, maruz kaldığı durumu açıkça ifade etse bile, bu ifadeler dinleyicinin önyargılı algısı nedeniyle bilgisel değer kazanmaz ve kadının sesi duyulmaz. Taciz olayı hakkındaki bu tanıklığın görmezden gelinmesi hem bireysel adaletsizliğe hem de toplumsal bir susturma mekanizmasının pekişmesine yol açar.

Benzer bir örnek cinsel şiddet bağlamında da verilebilir. Örneğin bir kadın "Hayır!" diyerek cinsel bir sınırı belirlediğini ifade ettiğinde, bu sözcük erkek tarafından naz yapmak şeklinde niyet dışı şekilde algılanabilir. Bu durum, kadının iradesinin ve tanıklığının erkek dinleyici tarafından anlamsızlaştırılmasının bir sonucudur. Kadının nesneleştirilmiş konumu, onun sözlerinin sadece dinleyicinin cinsel arzularıyla örtüşen bir bağlamda anlamlı olabilecek şekilde anlaşılır. Bu örnekte, kadının "Hayır" diyerek ortaya koyduğu tanıklık, cinsel sınırı açık bir şekilde ifade etse de dinleyicinin önyargılı algısı nedeniyle bilgisel bir eylem olarak değerlendirilmez ve duyulamama meydana gelir.

Bu örnekler, bireyin nesneleştirilmesiyle sesinin duyulmaması arasındaki bağlantıyı net bir şekilde ortaya koyar. Bireyin tanıklığı, kimlik temelli önyargılar ve kalıp yargılar nedeniyle dinleyici tarafından anlamsız hale getirilir. Sonuç olarak konuşucunun nesneleşmesi, konuşucuya yönelik beklentileri düzenlediği için dinleyici konuşucunun tanıklığını algılamamaktadır. Konuşucunun tanıklığı dinleyicinin anlamak istediği, anlayabildiği şekilde anlaşılmaktadır ve bu durum konuşucunun duyulmamasına yol açar. Konuşucunun sesinin duyulmaması sessizleşmesi anlamına gelecektir.

⁶³ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 229.

Bu noktaya kadar bilgisel adaletsizliğin bir biçimi olarak tanıklık adaletsizliği ve işlenişinde ortaya çıkan sorunlar değerlendirilmiştir. Bir sonraki başlıkta ise bilgisel adaletsizliğin bir diğer türü olan hermenötik adaletsizlik bulunmaktadır. Tanıklık adaletsizliğinden farklı olarak kavramsal boşluk, yetersizlik merkezli işleyen bu adaletsizlik bilgisel adaletsizliğin kavram dünyasıyla ilişkisini belirginleştirecektir.

1.2. Hermenötik Adaletsizlik

Bu başlıkta bilgisel adaletsizliğin bir biçimi olan hermenötik adaletsizlik ele alınacaktır. Hermenötik kavramı değerlendirildikten sonra bu kavramın bilgisel adaletsizlikle nasıl ilişkilendiği ve tanıklık adaletsizliğinden farkı anlatılacaktır. Bunların ardından hermenötik adaletsizliğin merkezi problemine değinilecektir. Öte yandan hermenötik adaletsizliğin hermenötik marjinalleştirmeyle ilişkisini betimledikten sonra son başlık olarak hermenötik adaletsizlik biçimleri olan sistematik hermenötik adaletsizlik, tekil hermenötik adaletsizlik ve hermenötik adaletsizliğin tanıklık adaletsizliğiyle bir araya geldiği durum işlenecektir.

1.2.1 Hermenötik Kavramı

Hermenötik, Antik Yunanca yorumlamak, açıklamak, çevirmek⁶⁴ fiilinden türemiştir ve bu fiilin kökeni tanrılar ile insanlar arasında mesajları yorumlayarak insanlara aktaran Yunan tanrısı Hermes'e dayanmaktadır. Başlangıçta dini metinlerin yorumlanmasıyla ilgilenen hermenötik modern dönemde bilgi ve anlamın inşasının nasıl gerçekleştiğiyle ilgilenen bir alana dönüşmüştür.

Bu değişimde birçok önemli ismin katkısı olmuştur. Örneğin Schleiermacher öncesinde metnin anlaşılmaya kapalı olması durumunda uygulanan bir yöntemdi. Schleiermacher ile hermenötik, kendiliğinden gerçekleşen bir eylem olarak görülmemeye başlandı.⁶⁵ Öte yandan Dilthey'de hermenötik doğa bilimlerine karşı bir yöntem olarak tin bilimlerinin yöntemi olarak ele alınmaktadır.⁶⁶ Dilthey için tin bilimlerinin sözcükleri veya eylemleri yazdıkları ya da gerçekleştikleri çağdaki

⁶⁴ ἑρμηνεύειν - hermēneuein

⁶⁵ Vefa Taşdelen, "Çağdaş Hermeneutige Dogru: Schleiermacher ve Genel Hermeneutik", *Felsefe Dünyası* 46 (2007), s. 190.

⁶⁶ Wilhelm Dilthey - Doğan Özlem, *Hermeneutik ve Tin Bilimleri* (İstanbul: Paradigma, 1999), s. 84-85.

anlamalarını ortaya çıkarma görevi vardır. Sözcüklerin belirli bir dönemdeki anlamlandırılma biçimlerini anlamak insan eylemlerini incelemek için gereklidir ve bu da tin bilimleri için doğa bilimleri bakış açısının ötesinde bir bakış açısıyla mümkün olabilir.⁶⁷

Görüldüğü üzere hermenötiğin nasıl kullanılacağına dair çeşitli değişimler olsa da yorumlama ve kavramaya ilişkin yaklaşım hermenötiğe dair kavrayışlarda yer edinmiştir. Öte yandan hermenötik kavramının epistemolojik bir tartışma içerisinde adaletsizlikle birlikte anılması da yine insan kavrayışıyla ilişkili bir noktadan gerçekleşir. Toplumsal anlamda yorumlama, kavrama araçlarından yoksunlukla yakından ilişkili olan hermenötik adaletsizlik bireylerin deneyimlerini aktaracak kavramlara sahip olamamasına gönderim yapar. Hermenötik kaynakların⁶⁸ yoksunluğu yorumlama, kavrama kaynaklarının yoksunluğu anlamına gelir ve epistemolojik bir zemine oturur. Hermenötik kavramı bu vesileyle adaletsizlikle birlikte işlenebilir bir konu haline gelir.

1.2.2. Hermenötik Adaletsizliğe Bakış

Bu başlıkta hermenötik adaletsizlikle birlikte karşılaşılan kavram boşluğunun nasıl geliştiği, kavram boşluğunun sadece bilişsel bir eksiklik olmadığı ve bir tür adaletsizliğe tekabül ettiği anlatılacaktır.

Kısa bir tanımlama olarak hermenötik adaletsizlik bireylerin deneyimlerini aktaracak, anlamlandırılacak kavramsal birikimden toplumsal anlamda yoksun olmasıdır. Bu yoksunluk tekil bireylerin kişisel eksikliğinden ziyade ortak toplumsal zeminde kavramların yaygınlaşmamış, kendine yer edinmemiş olması nedeniyledir. Fricker hermenötik adaletsizliği tanımlarken hermenötik adaletsizliğin hermenötiğe dayalı toplumsal kaynaklarda bulunan yapısal kimlik önyargısı⁶⁹ nedeniyle bireyin deneyiminin bütünlüklü şekilde anlaşılabilmesi ve karanlıkta kalması olduğunu söyler.⁷⁰

⁶⁷ Sengün M. Acar Vanleene, “Wilhelm Dilthey’da ‘Anlama’ Üzerine”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 52/1 (2012), s. 161.

⁶⁸ Hermenötik kaynaklar yorumlama ve kavrayışla ilgili kaynaklar olarak kavramlar, akademik çalışmalar, medya, politika vd. olarak sayılabilecek alanlardır.

⁶⁹ İngilizcesi: Structural identity prejudice.

⁷⁰ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 249.

Hermenötik adaletsizlik bilgi aktarımı sırasında gerçekleşir; ancak hermenötik adaletsizlik çok daha şiddetli olduğu durumda bireyin eğitim, medya gibi hermenötik kaynaklara erişimi yoktur.⁷¹ Ortak toplumsal kavrayışlar genellikle baskın konumdaki insanların kavram dünyasını merkeze alarak inşa edildiği için baskın grupların dışında kalan insanların deneyimlerini ifade eden kavramlar yeşermemiştir. Fricker bu durumu Carmita Wood'un deneyiminden alıntı yaparak açıklamaktadır.⁷² Yaşadığı tacizi başkalarına anlatamayan Wood'un yaşadığı durum deneyimin kendisi için bile yeterince açık olmamasıyla ilgilidir.⁷³ İş yerinde gerçekleşen taciz deneyimini kavramsal olarak somut hale getiren toplumsal yeterlilik bulunmadığı için Wood bu deneyimi tarif edememiştir. Ancak bu kavramsal eksiklik işyerinde cinsel taciz kavramının somut şekilde ifade edilmesiyle anlamlı hale gelmiştir.

Wood'un yaşadığı durumdan hareketle denilebilir ki, deneyimin belirli kavramlarla ifade edilmesinden önce yaşananlar net olarak anlaşılammakta ve birey rahatsızlığının kaynağını ifade edememektedir. Bu nedenle hermenötik adaletsizlikte, adaletsizliği yaşayan birey bilişsel dezavantaj yaşamaktadır ancak bunun belirli bir öznesi yoktur ve bu durum toplumsal olarak ortaya çıkar. Toplumsal kavrayışta belirli deneyimleri ifade edecek kavramların bulunmaması belirli bir öznenin sorumluluğunda değildir. O yüzden hermenötik adaletsizlik, tanıklık adaletsizliğinin aksine, dinleyicinin doğrudan hatasının bulunduğu bir adaletsizlik değildir.⁷⁴

Carmita Wood örneğinde olduğu gibi, tacizi gerçekleştiren kişi de kavramsal eksiklik içinde olabilir; ancak bu eksiklik ona zarar vermez. Buna karşılık, Wood'un yaşadığı şeyin anlamlandırılmaması onun yalnızlaşmasına, kendisini suçlu hissetmesine ve tacize karşı koyamamasına yol açmaktadır. Bu nedenle Fricker'a göre bir kavramsal eksiklik yalnızca mağduru sistematik olarak dezavantajlı konuma itiyorsa ve onun haklarını savunmasını engelliyorsa, burada asıl sorun bilişsel eksikten değil, hermenötik bir adaletsizlikten kaynaklanır. Çünkü sadece kavramsal eksiklikten ibaret olsaydı hem mağdurun hem de öznenin bu eksiklikten eşit şekilde etkilenmesi beklenirdi. Ancak durum böyle değildir.⁷⁵ Bu anlamıyla birey bilgisel engelle karşı

⁷¹ Sarah Bufkin, "Racism, Epistemic Injustice, and Ideology Critique", *Philosophy & Social Criticism*, (12 Nisan 2024), s. 8.

⁷² İşyerinde cinsel tacize maruz kalan Carmita Wood yaşadığı durumdan rahatsızlığını dile getirememiş ve işinden ayrılmıştır. Çalışırken yaşadığı stresin tacizle bağlantısını kuramayan Wood, işten ayrılma gerekçesi sorulduğunda belirgin bir cevap verememiştir.

⁷³ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 241.

⁷⁴ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 246-250.

⁷⁵ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 243.

karşıyadır ve bu engel nedeniyle birey yaşadığı deneyimi yanlış yorumlayabilir, anlamlandıramaz.

Öte yandan, hermenötik boşluk her zaman belirli bir gruba doğrudan avantaj sağlamasa da bazı bireyler için ciddi bir dezavantaj yaratabilir. Bu tür bir bilgi eksikliği, bireylerin kendi deneyimlerini anlamlandırmasını zorlaştırırken, toplumun da bu deneyimleri doğru şekilde yorumlamasını engeller.

Örneğin, travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) yaşayan bireyler, uzun yıllar boyunca “korkak” ya da “zayıf iradeli” olarak etiketlenmiştir. Oysa bu stres bozukluğu bireylerin yaşadığı psikolojik durum, savaş, cinsel saldırı veya başka bir travmatik olayın sonucu olarak ortaya çıkan ciddi bir rahatsızlıktır. Ancak toplumda TSSB’ye dair yeterli bilgi bulunmadığında, bu bireylerin deneyimleri anlaşılır olmaktan uzak kalmıştır. Hatta bu bireyler sadece anlaşılammakla kalmamış, aynı zamanda suçluluk duygusuna itilmiş ve destek mekanizmalarına erişim sağlayamamıştır.

Benzer şekilde, nöroçeşitliliğe sahip bireyler de uzun süre kavramsal eksiklikten kaynaklanan bir dezavantajla karşılaşmıştır. Örneğin, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ya da otizm spektrum bozukluğu gibi durumlar bilimsel olarak anlaşılmadan önce, bu bireyler tembel, uyumsuz ya da disiplinsiz olarak değerlendirilmiştir. Aslında, bu durumlar bireylerin bilişsel işleyiş farklılıklarından kaynaklanmaktadır; ancak hermenötik boşluk nedeniyle toplum, onların karşılaştıkları zorlukları bireysel bir eksiklik ya da ahlaki bir kusur gibi yorumlamıştır.

Bu örnekler hermenötik boşluğun yalnızca bireylerin deneyimlerini ifade etmekte güçlük çekmesine neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda onların toplumsal kabul görmesini ve ihtiyaç duyduğu desteği almasını da engellediğini göstermektedir. Hermenötik boşluğun bulunduğu durumda bireylerin yaşadığı sorunlar tanımlanamaz ve bu sebeple onlar için uygun çözümler de üretilemez. Hermenötik boşluk belirli bir grubun bilinçli bir şekilde dışlanması anlamına gelmese dahi bireylerin kendi deneyimlerini ifade etmesini ve toplumsal anlayışın bir parçası hâline gelmesini zorlaştıran bir dezavantaj olarak işlev görmektedir.

Özet olarak hermenötik adaletsizlik deneyimlerini aktarmak için kavramsal eksiklikten mustarip olmayı ele alır. Kavramsal eksiklik durumu belirli bireylerin kişisel eksikliğinden kaynaklanmayan, toplumsal olarak içinde bulunulan çağın eksikliklerinden kaynaklanan haldedir ve bu nedenle yapısaldir. Ek olarak bu eksiklik

bazı bireyleri dezavantajlı konuma sokması nedeniyle yalnızca bilişsel eksiklik olarak kavranmamakta ve bireyleri deneyimini aktarma, kavrama konusunda adaletsizliğe uğratmaktadır. Burada anlatılanlarla birlikte hermenötik adaletsizliğin genel çerçevesi çizilmiştir. Bir sonraki başlıkta hermenötik adaletsizlikte merkezi öneme sahip kavramlarından biri olan hermenötiğe dayalı marjinalleştirmeye geçiş yapılacaktır.

1.2.3. Hermenötiğe Dayalı Marjinalleştirme

Bu bölümde hermenötik adaletsizlikle ilişkili şekilde ortaya çıkan marjinalleştirme ele alınacaktır.

Hermeneutik marjinalleştirme kolektif anlam üretme süreçlerinden bazı toplumsal grupların dışlanarak dahil edilmemesini ya da ikincil düzeyde katılım göstermesini ifade eder. Bu ötekileştirme, bireylerin toplumsal deneyimlerini anlamlandırmalarını zorlaştırır ve bu deneyimlerin kolektif anlayışta yer bulmasını engeller. Bireylerin toplumsal deneyimlerini kavramsallaştıracak dilsel ve kavramsal araçlardan yoksun bırakılması, bilgi üretim süreçlerinden dışlanmaları ve bilgisel olarak dezavantajlı konumda olmaları anlamına gelecektir. Marjinalleştirme genel olarak belirli bir öznenin etkisinden ziyade sistematik ve yapısal bir sürece işaret eder. Bu süreç içerisinde belirli toplumsal grupların deneyimleri hermenötik sürece dahil edilmez ve bilgi üretimi belirli toplumsal grupların deneyimini karşılayacak kavramları üretmez.

Hermenötik marjinalleştirmeyeyle ortaya çıkan durumlardan birisi deneyimlerin kavramsal boşlukta kalması olarak tanımlanabilir. Birey deneyimini ifade edecek kavramsal araçlara sahip olmadığında bu deneyim toplumda yer edinemez. Bilinçli ya da bilinçsiz şekilde toplumsal kavrayıştan gizlenen, kendisine yer bulamayan deneyim bireyleri bilgisel olarak dezavantajlı konuma itebilir. Öte yandan hermenötik marjinalleştirmeyeyle birlikte ortaya çıkan sorun sadece deneyimlerin boşlukta kalmasından ibaret değildir; aynı zamanda bireylerin deneyimleri yanlış yorumlanabilir.

Toplumda kendi deneyimlerine uygun olarak kavramlara sahip bireyler veya gruplar, deneyimleri boşlukta kalan ve hermenötik marjinalleştirmeye uğrayan kişilerin deneyimlerini yanlış anlayabilir. Konuşucu ile ortak kavramlara sahip olmayan dinleyici, konuşucuyu anlamak için ciddi bir çaba sarf ediyor olabilir, kasıtlı olarak bir şey gizlemiyor ya da manipüle etmiyor olabilir ancak bunlar konuşucunun

anlaşılmadığı gerçeğini değiştirmez. Hermenötik adaletsizlik yapısaldir ve arka plandaki hermenötik marjinalleşme bireysel çabalardan bağımsız olarak devam eder.⁷⁶

Marjinalleştirilen grupların deneyimleri yanlış bir kavramsal çerçeveye oturtularak yanlış yorumlanmasına neden olabilir. Örneğin doğum sonrası depresyonun (Postpartum) uzun yıllar boyunca histeri olarak kabul edilmesi nedeniyle kadınların deneyimleri yanlış bir çerçevede ele alınmıştır. Benzer şekilde eşcinselliğin “hastalıklı arzuların kontrol edilememesi” şeklinde değerlendirilmesi, eşcinsel bireylerin deneyim dünyasının kavranmasını engellemiş; hatta yanlış yorumlamanın yanı sıra bazen de bu deneyimleri görünmez kılmıştır.

Hermenötik marjinalleştirme bireyin kimliğinin bir yönü üzerinden işleyebilir. Örneğin orta sınıf, beyaz aileden gelen bir kadın kimliğinin kadın olma kısmıyla ilişkili şekilde hermenötik marjinalleştirmeye maruz kalabilir. Bu kişi hayatın birçok noktasına eksiksiz katılım gösterse bile hermenötik sürece dahil olacağı bazı alanlarda engellenebilir: Siyasete katılarak, kadın hakları konusunda üretim yapmak istediği durumda “Siyaset erkekler içindir.” Düşüncesi nedeniyle katkı koymasının önüne geçilebilir. Bu gibi düşünceler kimliğe dayalı güç kavramının da etkin olduğu düşünceler olarak önyargıya dayalı kalıp yargılarla beraber hareket eder.⁷⁷ Kalıp yargılar haline gelen önyargılar yönelik önyargı yaratabilir. Bu gibi önyargılar kimliğe dayalı önyargılardır ve hermenötiğe dayalı adaletsizlikle birlikte bu önyargılar toplumsal alanda bulunan, kavramsal birikim oluşturulmamış bazı deneyimlerin somutlanmasını engeller.⁷⁸

Bu gibi durumlar deneyimin yanlış şekilde yorumlanması sonucu bireyi bilgisel olarak dezavantajlı konuma itmektedir. Öte yandan, deneyime yönelik yanlış bir açıklamanın yerleşmesi, mevcut açıklamaların yeterli görüldüğü bir ortam yaratarak yeni ve doğru kavramsallaştırmaların gelişmesini engeller. Bu durum, hermenötik marjinalleştirmenin sürekliliğini sağlayarak bireylerin kendi deneyimlerini ifade etme imkanını kısıtlar. Bu nedenle hermenötiğe dayalı marjinalleştirme bireylerin veya bazı toplumsal grupların deneyimlerini toplumsal kavrayıştan gizleme rolü üstlenebilir.⁷⁹

⁷⁶ Ian James Kidd vd. (ed.), *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice* (London New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2019), s. 54.

⁷⁷ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 247.

⁷⁸ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 249.

⁷⁹ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 249.

Sonuç olarak hermenötik marjinalleştirme bireylerin anlam üretme süreçlerine dahil olmakta yaşadığı sorunu ele alır. Marjinalleştirilme nedeniyle bireylerin deneyimleri kavramsallaştırılmaktan ve bu nedenle anlaşılır olmaktan uzak kalmaktadır. Marjinalleştirme, bireylerin deneyimlerinin bilinçli ya da bilinçsiz şekilde yanlış anlaşılmasına, örtük kalmasına neden olur. Birisi ya da birileri tarafından bilinçli şekilde gerçekleştirilmeyen hermenötik marjinalleştirme yapısaldır.

Öte yandan hermenötik marjinalleştirmenin bireylerin deneyimlerini anlaşılmaktan uzak kılarken bunu bireylerin kimliğiyle bağlantılı şekilde yaptığı durumlar olabilir. Bireyin deneyimlerinin açıklanamaması sahip olduğu kimlikle alakalı şekilde gerçekleşebilir. Bu gibi durumlarda, hermenötik marjinalleştirme yalnızca kavramsal eksiklik olmaktan çıkar ve belirli toplumsal kimliklerle sistematik bir şekilde bağlantılanır. Bu durumlar bir sonraki başlıkta hermenötik adaletsizlik türleri ile ele alınacak ve bireylerin deneyimlerinin hermenötik adaletsizliğe uğramasının kimlikle ilişkili olduğu durumlar değerlendirilecektir.

1.2.4. Hermenötik Adaletsizlik Biçimleri

Bu başlık altında hermenötik adaletsizlik biçimleri incelenecektir. Bunlardan ilki yapısal bir yan barındıran sistematik hermenötik adaletsizliktir. İkincisi, hermenötik adaletsizlikte görülen kavram boşluğunun kimliklerle ilişkili olmadığı durumu kapsayan tekil hermenötik adaletsizlik olacaktır. Son olarak hermenötik adaletsizliğin kimliksel önyargılarla birleştiği ve tanıklık adaletsizliğinin hermenötik adaletsizlikle birlikte gündeme geldi durumlar incelenecektir.

1.2.4.1. Sistematik hermenötik adaletsizlik

Fricke'ya göre sistematik hermenötik adaletsizlik, bireyin kimliği nedeniyle deneyimlerinin hermenötik kaynaklar içinde karşılık bulamaması veya yanlış yorumlanması durumudur. Kavramsal boşluklar ve önyargılar, bu bireylerin deneyimlerinin kolektif anlayışta karşılık bulmasına engel olur. Hermenötik adaletsizliğin belirli kimlik gruplarını sürekli ve yapısal olarak etkilemesi ise onu sistematik bir sorun haline getirir: Mağdurlar, yalnızca tek bir durumda değil,

hayatlarının neredeyse tüm alanlarında bu adaletsizlikle mücadele etmek zorunda kalır.⁸⁰

Sistemik hermenötik adaletsizliğin başlıca zararı toplumsal hermenötik kaynaklarda mevcut olan yapısal kimlik önyargısı nedeniyle öznenin bilgi paylaşımından dışlanmasıdır.⁸¹ Bu, öznenin bilgisini ifade edeceği durumda kavramsal boşluk bulunmasının yanı sıra bu kavramsal boşluğun kimlikle bağlantılı olarak ortaya çıkmasıdır.

Sistemik hermenötik adaletsizlik nedeniyle bireyler, deneyimleri somutlanmadığı için hayatın bir dizi alanında kendilerini ifade edemezler. Bu durum onların bilgisel gelişimini engellediği gibi, pratik olarak da onları dezavantajlı konuma iter. Buna paralel olarak hermenötik adaletsizliğin sistemik yapıda olması bireyi sosyoekonomik olarak da takip eder ve birey hermenötik açıdan katılım sağlayacağı mesleklere ulaşmakta zorluk çekecektir. Örneğin önyargılı şekilde kadınların hukukçu ya da gazeteci olmaya uygun olmadığı yahut eşcinsel birisinin siyasi arenada başarılı olamayacağına yönelik yargılar bulunabilir. Hermenötik olarak marjinalleştirilen bireylerin deneyimlerinin karanlıkta kalması nedeniyle maruz kaldıkları bu gibi yargılar hermenötik adaletsizliği somut hale getiren örneklerdir.

Bu durum bireyin ekonomik olarak var olmasının önünde engel oluşturacağı gibi belirli yeteneklerini geliştirmesine ket vuracaktır. Fricker bu durumu Edmund White'nin otobiyografik romanı *A Boy's Own Story* romanıyla örneklemektedir. Eşcinsel olan karakter roman içerisinde girdiği diyaloglarda hermenötik boşluklardan dolayı deneyimini anlamlandıramamakta ve hatta günah işlediği düşüncesi nedeniyle diğer insanlar tarafından yargılanmaktadır.⁸²

Fricker'a göre sistemik hermenötik adaletsizlik bireylerin olmak istedikleri kişi konusunda engel yaratmaktadır. Kimliğe dayalı güç kullanımı bireylerin kimliklerini şekillendirdiği gibi, kavramsal boşluklar nedeniyle bireylerin deneyimlerini sadece boşlukta bırakmaz aynı zamanda bu deneyimleri, kimlik gücünün kavrayışı etrafında

⁸⁰ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 250.

⁸¹ Tanıklık adaletsizliğinde meydana gelen dışlanma doğrudan konuşucunun dışlanmasıdır. Hermenötik adaletsizliğin bu biçiminde karşılaştığımız dışlanmayla konuşucunun söylemeye çalıştığı şeyin dışlanmasıdır.

⁸² Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 263-267.

şekillendirir. Bu nedenle hermenötik adaletsizliğe maruz kalan bireyler bilgisel anlamda adaletsizliğe uğradıkları gibi insani anlamda da sorun yaşamaktadırlar.⁸³

1.2.4.2. Tekil hermenötik adaletsizlik

Bir diğer hermenötik adaletsizlik biçimi ise tekil⁸⁴ hermenötik adaletsizliktir. Bu adaletsizliğin sistematik hermenötik adaletsizlikten ayrılan yanı kimliklerle bağlantılı olmamasıdır. Ortada tam anlamıyla bir kavramsal boşluk bulunması ve bunun kimlik bağlantısının olmayışı tekil hermenötik adaletsizliğin ayırıcı özelliğidir.

Fricker'a göre bu adaletsizlikle karşılaşan kişinin adaletsizliği gerçekleştirdiğini iddia edebileceği kimse yoktur; çünkü yaşadığı deneyim kendisi için net değildir, tam olarak kavramlara dökmemektedir.⁸⁵ Örneğin tıp literatürüne yeni giren bir hastalık ya da sendromun henüz tanımlanmamış olması, bunu yaşayan bireyler için hermenötik adaletsizliğe yol açabilir. Hastalar semptomlarını net bir şekilde ifade edemedikleri gibi, doktorlar da henüz kavramsallaştırılmamış bir durumu teşhis etmekte zorlanırlar. Hastalığa yakalanan bireyler deneyimlerini anlatacakları kavramsal birikime sahip değildirler ve uygun tedaviyi almak konusunda da sorun yaşarlar. Öte yandan doktorlar da hastanın deneyimini anlayacak kavramsal birikime sahip değildirler ancak doktorların bu hastalığı anlamlandıramaması, hasta olan kişinin kimliğine yönelik olumsuz kalıp yargılardan beslenmez.

Sonuç olarak, hastalar fiziksel veya psikolojik rahatsızlıklarını ifade ederken inandırıcılıklarını kaybedebilir, yanlış teşhisler alabilir veya semptomları küçümsendiği için uygun tedaviyi alamayabilirler. Bu durum doktorlar kusurlu olduğu için gerçekleşmez; daha ziyade yapısal bir şekilde kavramsal boşluk bulunmaktadır ve birey kavram boşluğunun kurbanı olmaktadır.

Yaşanılan deneyime yönelik toplumsal bilinçsizlik söz konusu olduğu için bu adaletsizlik de yapısal bir şekilde işlemektedir fakat sistematik değildir; adaletsizliğe maruz kalan bireyi hayatının birçok alanında takip edecek kadar geniş çaplı etkisi

⁸³ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 268.

⁸⁴ İngilizcesi: Incidental. Burada tekil kavramıyla birlikte vurgulanan nokta tesadüfi, kazara gerçekleşen durumdur.

⁸⁵ Miranda Fricker, "Epistemic Oppression and Epistemic Privilege", *Canadian Journal of Philosophy Supplementary Volume 25* (1999), s. 208.

bulunmamaktadır.⁸⁶⁷ Bireyin kimliğini takip etmemesi, bireyin başka deneyimlerinin anlaşılması üzerinde etkisinin olmaması gibi nedenlerle birlikte hermenötik adaletsizliğin bu biçimi bireyi sınırlı sayılabilecek bir çerçevede adaletsizliğe uğratmaktadır.

1.2.4.3 İki tip bilgisel adaletsizliğin beraber gerçekleştiği durum

Sistematikleşmiş hermenötik adaletsizliğe uğrayan bireyler, aynı zamanda tanıklık adaletsizliğine maruz kalma riski taşırlar. Tanıklık adaletsizliğinin aksine hermenötik adaletsizlik yapısal kavrayıştan kaynaklandığı için belirli bir özne hermenötiğe dayalı adaletsizlik suçu işleyemez; ancak hermenötik adaletsizlik kendini bir diyalog esnasında göstereceği için konuşucu iki tip adaletsizliğe aynı anda maruz kalabilir.

Kimliğe yönelik önyargıların belirli kimliklere yönelik deneyimleri tanıklık adaletsizliğine uğratmasına paralel olarak bireyler aynı zamanda deneyimlerini ifade edecek kavramsal yapıya sahip olmayabilirler. Özellikle kimliğe yönelik önyargılar nedeniyle, belirli grupların deneyimleri tanıklık adaletsizliğiyle görmezden gelindiğinde ve açıklanmadan bırakıldığında, hermenötik adaletsizlikle iç içe geçen bir adaletsizlik biçimi ortaya çıkar. Bu konuyla ilgili Nellie Bly'nin *Timarhanede On Gün* isimli çalışmasına bakılabilir.⁸⁸ Bly'nin aktardığına göre Sarah Fishbaum'un kocası, Sarah'ın akıl hastası olduğunu ve kocasından başka erkeklerden hoşlandığını söylemiştir ve Sarah akıl hastanesine yatırılmıştır.⁸⁹

Sarah'ın akıl hastanesine yatırılması üç nedenden dolayı ilginçtir. Birincisi, kişinin partneri dışında birisinden hoşlanması akıl hastanesine yatırılmak için yeterli görülmektedir. Bu durum akıl hastalığını anlamlandırmada toplumsal olarak ciddi bir hermenötik boşluk bulunduğunu göstermektedir.

İkincisi, evli bir erkek eşinden başka biriyle ilişki yaşadığında çapkın olarak tanımlanırken, bir kadının benzer bir eğilim göstermesi onun akıl hastası sayılarak hastaneye yatırılmasına yol açabilmektedir. Bu anlamda, kadınların deneyimleri

⁸⁶ Bu durum tekil hermenötik adaletsizliğin değersiz olduğu, görmezden gelinebileceği anlamına gelmemektedir; maruz kalan kişi açısından yakıcılığı son derece büyük olabilir.

⁸⁷ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 253.

⁸⁸ Amerikalı gazeteci Nellie Bly (1864-1922) sadece kadınlar için olan bir akıl hastanesine gizlice girerek gözlemlediği ihmal ve şiddet doğrultusunda bu kitabı yazmıştır.

⁸⁹ Nellie Bly, "CHAPTER XIV. Some Unfortunate Stories", *Ten Days In a Mad-house*, ed. Norman L. Munro (New York, 1887).

yalnızca cinsiyet temelli bir çifte standarda maruz kalmaz. Aynı zamanda, bu deneyimlerin toplumsal olarak anlamlandırılabilceği kavramsal araçların sınırlı olması nedeniyle, yapısal bir hermenötik adaletsizlikle karşı karşıya kalınır. Bu tür bir adaletsizlik, bireyin kendi yaşantısını kavrayıp ifade etmesini güçleştirdiği gibi toplumun da bu deneyimi doğru bir çerçevede ele almasını engellemektedir.

Üçüncü neden ise Sarah'nın eşinin Sarah'nın akıl hastası olduğuna yönelik tanıklığı, Sarah'nın tanıklığının önüne geçmektedir. Kadın olarak Sarah'nın tanıklığı hak ettiği değeri görmemekte ve Sarah tanıklık adaletsizliğine maruz kalmaktadır. Bu örnekte görülmektedir ki kadın kimliğe yönelik yargılar Sarah'yı akıl hastası olmadığına yönelik savunmasız kılmakla birlikte, akıl hastalığına yönelik kavramsal boşluklar Sarah'yı, sonuçları sadece bilgisel olmayacak türden, adaletsizliğe uğratmaktadır.

Sonuç olarak tanıklık adaletsizliği nedeniyle bireyin konumu savunmasız durumdayken hermenötik adaletsizlik nedeniyle deneyimlerin karanlıkta kalması da tanıklık adaletsizliğine eşlik edebilir. Bir bütün halinde bakıldığında bu başlıkta ele alınanlar bilgisel adaletsizliğin hermenötik adaletsizlikle birleştiği durumu işlemektedir.

2. YABANCILAŞMA

Bu bölümde yabancılaşma kavramı ele alınacaktır. Bunun için öncelikle yabancılaşmayla bağlantılı olan fetişizm ve nesneleştirme kavramları anlatılacaktır. Ardından yabancılaşmanın iki farklı boyutu ele alınacaktır. Bunlardan ilki bireyin hissettiği boyutu temsil eden öznel yabancılaşmadır. Diğer boyutsa dış dünyanın yabancılaşmaya yol açmasını ele alan nesnel yabancılaşma kavramı olacaktır. Yabancılaşma kavramının incelendiği diğer başlık yabancılaşmanın sorun haline gelmesindeki ölçüt üzerine olacaktır. Bunların ardından yabancılaşmanın Karl Marx bağlamında ele alındığı bölüme geçilecektir. Bu bölümde kapitalizmin yabancılaşmayla ilişkisi ele alınacak ve ardından yabancılaşmanın çeşitli görünümlerine değinilecektir. Burada Marx'ın üzerinde durduğu yabancılaşma temaları incelenecektir.

Bu çalışma bağlamında belirli bir ortaklığın sağlanması açısından, temel bir tanım olarak yabancılaşma kişinin bedeniyle, zihin halleriyle, içinde yaşadığı toplum ve kültürle, kendi türüyle, kendi emeği veya emeğinin ürünüyle bağ kuramaması olarak tanımlanabilir.⁹⁰ Yabancılaşmanın kapsamı kişilik kaybı, ümitsiz hissetme, olaylara karşı ilgisiz kalma, yaşanan dünyanın ve değerlerin anlamsızlaşması, uyumsuzluk gibi çeşitli bireysel etkileri kapsayacak şekilde genişletilebilir.⁹¹ Bu bağlamda yabancılaşma bireyin kendisiyle, emeğiyle, toplumla, doğayla kurduğu ilişkinin bozulmasını, ilişki kuramamasını, ilişkide kopuşlar⁹² yaşamasını ifade eder.

Öte yandan bu bozulma sadece bireyin iç dünyasında gerçekleşmez; ayrıca toplumsal bir bağlamda ortaya çıkar ve bireyin diğer insanlarla olan ilişkisini şekillendirir. Dolayısıyla yabancılaşma diğer insanlarla, toplumla ilişkili hale gelir. Yabancılaşma, bireyin yalnızca kendisiyle olan ilişkisini değil, aynı zamanda çevresindeki insanlarla ve toplumsal yapıyla kurduğu bağı da etkiler. Toplumdaki konumunu ve diğerleriyle olan ilişkisini yeniden yorumlama çabası içinde kendini diğerlerinden soyutlanmış ya da onların beklentilerine yabancılaşmış hissedebilir.

⁹⁰ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma, 2013), s. 1728.

⁹¹ Yasemin Işık, "Modernleşmenin Sonucu Olarak Yabancılaşma Olgusu ve Kültürel Yabancılaşma Bağlamında Türk Modernleşmesinin Değerlendirilmesi", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2022), s. 384.

⁹² Bu bağlamda kopuş kavramı, içerip aşma gibi bir süreci tarif etmekten ziyade ayrışmayı, ayrılmayı ifade eder.

2.1. Kavramın Ayrıntılandırılması

Bu bölümde David Leopold'un düşüncelerinden yararlanılacak ve üç başlık ele alınacaktır. İlk olarak yabancılaşma kavramıyla ilişkili olan fetişizm ve nesneleştirme kavramları açıklanacaktır. Ardından yabancılaşma kavramının iki farklı boyutu olan öznel ve nesnel yabancılaşma kavramları incelenecektir. Son olarak yabancılaşma kavramını sorun haline getiren ölçüt üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1.1. Yabancılaşmayla Bağlantılı İki Kavram

Yabancılaşma kavramını açıklamak için fetişizm ve nesneleştirme kavramını ele almak yabancılaşmanın anlaşılmasına yardımcı olabilir. Fetişizm kavramı insanın kontrolünden çıkan ve insana egemen olmaya başlayan, insan ürünü olmasına rağmen insandan bağımsızlaşan yaratımlara atıfta bulunur. Fetiş karakteri kazanan olgular kendinden menkul bir varlık gibi ele alınırlar. Leopold'a göre din, devlet, özel mülkiyet gibi olgular insandan bağımsızlaşarak ona hükmedebilecek kadar bağımsızlaşan olgular olarak görülür. Bu süreçte, insanın ürettiği şeyler doğal, kendiliğinden var olan ve insandan bağımsız bir konuma sahipmiş gibi algılanır. Oysa olguların konumu, aslında toplumsal ilişkilerin yabancılaşmış bir yansımasıdır. Örneğin devlet yapılanmasına bakıldığında insan üretimi olan bu yapılanmanın insana hükmedebilecek düzleme geldiği görülür.⁹³ Devletin insan ihtiyaçlarıyla ilişkili şekilde var olmasına veya insan üretimi olmasına karşın kazandığı fetiş karakteri nedeniyle insandan ayrı bir şey gibi kavranabilmektedir. Bu nedenle devlet aygıtının çıkarları toplumun çıkarlarına aykırı olabilmekte ve toplumun içerisindeki bireylerin karşısında durabilmektedir.

Fetişizmin bu yapısında yalnızca insan ürünü olan kurum ve nesnelere insana egemen hale gelmesi değil, aynı zamanda bu kurum ve nesnelere sanki kendi başına anlam, değer ve zorunluluk taşıyormuş gibi mistikleştirme⁹⁴ söz konusudur. Bu durum, toplumsal yapıların ve kurumların insan üretimi olduğuna dair farkındalığın

⁹³ Leopold, "Alienation".

⁹⁴ Mistikleştirme, insan ürünü bir olgunun kendi toplumsal kökeninin gizlenerek, anlaşılması güç ve bağımsız bir güç gibi sunulmasıdır. Bu sayede, olgunun konumu, nasıl veya neden var olduğu anlaşılmaz olur.

kaybolmasına ve bu yapıların mutlak, değişmez ya da kaçınılmazmış gibi algılanmasına yol açar.

Yabancılaşmayla ilişkili diğer kavram ise nesneleştirmedir. Leopold'un belirttiği üzere söz konusu kavram bir insana sistematik olarak nesne gibi davranmaktan farklıdır. Bu bağlamdaki nesneleştirme Almanca *vergegenständlichung* kavramıyla ifade edilen insan emeğini maddi hale getirmeye, düşüncüyü cisimleştirmeye, dışlaştırmaya gönderim yapan bir nesneleştirmedir. Nesneleştirme, insan emeğinin ürünlerinin maddi bir biçim alması, düşüncenin somutlaşması ve dış dünyada bir karşılık bulması sürecidir. İnsan, doğayı dönüştürürken aynı zamanda kendi varlığını da nesneleştirir; yani emeğiyle yarattığı ürünler, onun öznel yeteneklerinin nesnelleşmiş ifadeleri haline gelir.

Üretken faaliyet olarak insan emeği nesneleştirilmenin gerçekleşmesini sağlar ve nesneleştirme emek süreciyle bağlantılı şekilde bazen yabancılaşmayı ortaya çıkartabilir. Nesneleştirmeye birlikte ortaya çıkan yabancılaşma özellikle kapitalist toplumdaki emek sürecinin karakteristiğiyle alakalıdır. Nesneleştirme süreci özgürce seçilmediğinde, başkalarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik değil piyasaya yönelik olduğunda yabancılaşmanın ortaya çıkmasına neden olur.⁹⁵ Bu süreç, kapitalist üretim ilişkileri altında yabancılaşmaya dönüşebilir. Çünkü birey ürettiği ürün üzerindeki etkisini kaybeder ve nesne üreticiden bağımsızlaşır. Nesnenin üreticiden bağımsızlaşması onun karşısına yabancı bir güç olarak çıkmasına neden olur. Nesneleştirme, yaratıcı bir eylem olabileceği gibi, emeğin metalaşmasıyla birlikte insanın kendi yeteneklerini, hayal dünyasını dış dünyaya göstermek için nesne haline getirdiği ürünlerle bireyin ilişkisini sorunlu bir ilişkiye çevirebilir. Öte yandan nesneleştirme kendi başına yabancılaşmaya işaret etmez ancak yabancılaşmanın ortaya çıkması için bireyin nesneleştirmeye birlikte bazı şeyleri somut hale getirmiş olması gerekir.⁹⁶ Bireyin nesneleştirme sonucunda ortaya koyduğu ürünlerle ilişkisinin zarar görmesi yabancılaşmaya işaret eder.

Sonuç olarak yabancılaşmayla ilişkili olan bu iki kavram doğrudan yabancılaşmanın kendisi değil, yabancılaşmayla ortak yönleri bulunan kavramlardır. Fetişizm, soyut ya da somut şeylerin üreticisi olan insandan bağımsız şekilde kavranmasına işaret eder.

⁹⁵ Leopold, "Alienation".

⁹⁶ Yabancılaşmaya neden olacak şekilde 'şeyleri' dış dünyada somut hale getirmek dışlaşma kavramıyla birlikte "Karl Marx Bağlamında Yabancılaşma" başlığında incelenecektir.

Nesneleştirme ise yaratıcı edim gerçekleştiren insanın zihninde bulunan tasarımı emeğiyle birlikte hayata geçirmesidir. Bu kavramlar yabancılaşmayla ilişkilidir ve bunun ardından yabancılaşmanın öznel ve nesnel yanı üzerine ayırım bulunmaktadır. Bu ayırım yabancılaşmanın farklı boyutlarını ele alır.

2.1.2. Öznel ve Nesnel Yabancılaşma Ayırımı

Leopold, yaygın bir ayırım olmamasına rağmen yabancılaşmanın öznel ve nesnel yabancılaşma olarak ikiye ayrılabilceğini savunur.⁹⁷ Öznel yabancılaşma, bireyin toplumsal ilişkilerden, dünyadan ve hatta kendinden kopuk hissetmesiyle tanımlanır. Leopold'a göre bu durum, kişinin yaşadığı dünyayı yuvası gibi görememesiyle veya eylemlerini anlamsız algılamasıyla kendini gösterir. Buradaki temel ölçüt, bireyin içsel deneyimidir: Örneğin, işini mekanik bir rutin olarak gören biri, üretim sürecindeki rolünü kendine ait bulmayabilir. Böylece yabancılaşma, hayatın anlamsızlaşmasına ve bireyin toplumsal düzene aidiyet duyamamasına yol açar.⁹⁸

Buna karşılık nesnel yabancılaşma bireyin ne hissettiğinden ziyade dış dünyayla ilişkilidir. Dünyanın bireyin kendini gerçekleştirmesine izin vermesi, potansiyelini geliştirmesine destek olması gibi unsurlar bireyin nesnel yabancılaşma yaşayıp yaşamadığını gösterir.⁹⁹ Leopold'a göre dış dünya bireyi köleleştiren bir nitelik taşıyorsa nesnel yabancılaşmadan söz edilebilir ve nesnel yabancılaşma bireyin öznel olarak yabancılaşmayı hissetmesinden bağımsız olabilir. Birey öznel olarak yabancılaştığını hissetmeyebilir ancak nesnel koşullar bireyin kendine dair özelliklerini geliştirmesini engelliyorsa nesnel yabancılaşma ortaya çıkar.¹⁰⁰

Bu ayırımla birlikte öznel ve nesnel yabancılaşmaya dair görüşler hakkında dört temel durumun belirginleştiğini vurgulamak gerekir. İlk durum öznel ve nesnel yabancılaşmanın var olduğu durumdur. Birey öznel olarak ve nesnel olarak yabancılaşmıştır ve bu nedenle içinde bulunulan durum kabul edilebilir bir durum değildir. İkinci durum ise öznel yabancılaşmanın bulunduğu fakat nesnel yabancılaşmanın bulunmadığı durumdur; birey mutsuzdur, ancak bu yalnızca dünyayı

⁹⁷ David Leopold, *The Young Karl Marx: German Philosophy, Modern Politics, and Human Flourishing* (Cambridge University Press, 2007), s. 68.

⁹⁸ Leopold, "Alienation".

⁹⁹ Leopold, "Alienation".

¹⁰⁰ Leopold, "Alienation".

yanlış yorumlamasından kaynaklanır.¹⁰¹ Bu nedenle mevcut dünya yuva olarak anılabilecek, güvende hissedilebilecek bir yer olduğundan devrimci çözümler yerine tutum değişikliği, bu dünyayla uzlaşma gerekmektedir.

Üçüncü durum öznel yabancılaşmanın olmadığı sadece nesnel yabancılaşmanın olduğu durumdur. Leopold'a göre bu durumda dış dünya, niteliksiz ilişkiler içerisinde tüketim alışkanlıklarıyla birlikte sahte bir tatmin hissi verir. Dış dünya bireyleri mutlu ettiği için bireyler özgürlüklerini kaybettiklerini fark etmezler, yabancılaşmış hissetmezler. Buna rağmen nesnel yabancılaşma hala mevcuttur fakat sosyal çatışma yaratmaz. Bireylerin yabancılaşmayı hissetmediği ancak nesnel yabancılaşmanın var olduğu durum ise yabancılaşmanın bireysel bir duygu durumu olarak bulunmasa dahi toplumsal olarak var olabileceğini gösterir.¹⁰²

Son durum olarak öznel ya da nesnel yabancılaşmanın bulunmadığı durum birey için yabancılaşmanın söz konusu olmadığı durumdur. Böylece yabancılaşmanın öznel ve nesnel yanına dair ayırım dört farklı durumu ortaya koymaktadır. Bunların ilki öznel ve nesnel yabancılaşmanın bulunduğu durumken ikincisi sadece öznel yabancılaşmanın bulunduğu durumdur. Üçüncü durum öznel yabancılaşmanın bulunmadığı, bireylerin hayatından memnun olduğu ancak nesnel olarak potansiyellerini ortaya koyamadığı durumdur. Son durum ise öznel ve nesnel yabancılaşmanın bulunmadığı, dolayısıyla yabancılaşma bağlamında ele alınacak bir sorunun bulunmadığı bir durumdur.

2.1.3. Yabancılaşmayı Sorun Haline Getiren Merkezi Durum

Yabancılaşmanın neden sorun olduğunu anlamak için hangi ölçütlerin kullanılması gerektiği Leopold'a göre önemli bir sorudur. Yabancılaşmayı yalnızca bireyin dünyayla bağının kopması olarak değil, aynı zamanda bu kopuşun neye dayanarak bir sorun içerdiğini incelemek gerekir. Aksi halde yabancılaşma kavramının sorunlu bir ilişkiye tekabül etmesinin nedeni uzlaşılabilir olmayacaktır.

İnsan doğasına ilişkin açıklamalar yabancılaşmanın teşhisi için başvurulan bir yöntem olabilir. Ancak yabancılaşmanın teşhisinde insan doğasına dayanmak, bu açıklamanın

¹⁰¹ Allen W. Wood, *Karl Marx* (New York: Routledge, 2004), s. 11.

¹⁰² Leopold, "Alienation".

özcü bir yaklaşım içermesi nedeniyle ilgili özcü yaklaşımı benimsemeyen kişilerin bu açıklamayı kabul etmesini engeller. Örneğin toplumsal paylaşım kültürünün güçlü olduğu bir toplumda, insan doğasının toplumcu olmasına dayanan kabuller, bireyciliğin yabancılaşmaya yol açtığını öne sürebilir. Ancak bu iddia bireyciliğin insan doğasına içkin olarak kavrandığı bir toplumda ikna edici bulunmayacaktır. Yabancılaşma kavramının uzlaşılabilir olmasıyla ilgili Leopold'a göre iki temel yaklaşım öne çıkmaktadır: İnsan doğasına dayalı açıklamalar ve alternatif normatif çerçeveler.¹⁰³

Temel olarak yabancılaşma bireyin kendisiyle, toplumla veya dünyayla kurduğu ilişkide yaşadığı kopuşu ifade eder. Bu tanımla birlikte yabancılaşmada görülen kopuşun problemlili olması için gerekenler gündeme gelmektedir. Yabancılaşmaya dair kopuşun sorunlu olup olmadığını belirlemek için insan doğasına dayanan yaklaşımlar bulunmasına karşılık, sorunu insan doğası kavramı gibi, mutlak bir açıklamaya dayandırmayan görüşler de bulunmaktadır.

Leopold'un analizine göre yabancılaşmayı açıklamak için insan doğasına dayanan açıklamaların iç çatışmaları bulunmaktadır. Örneğin insan doğasının bireyci olarak tanımlandığı bir çevrede, yabancılaşmanın salt olarak kendini gerçekleştirememekten kaynaklandığına yönelik açıklamayı doğru kabul eden düşünürler açısından bir yabancılaşma bulunmayabilir. İnsan doğasına ilişkin toplumcu yaklaşımların baskın olduğu bir çevrede ise görüşler bir önceki örneğin aksine olur ve bu durum yabancılaşma hakkında yapılan analizlerin değişken olmasına neden olacaktır. Toplumcu bir açıklamayı benimseyen kişiler açısından iş birliği, sosyallik, sosyal kurumların bireyleri etkileyen güçlü yapılar oluşu yabancılaşmayı derinleştiren faktörler olarak görülmezken, bireyci açıklamalar bu faktörleri tersi yönde yorumlayacaktır.¹⁰⁴ Bununla birlikte yabancılaşmanın neden gerçekleştiğine dair insan doğasına ilişkin dayanak noktaları dışında açıklamalar da bulunmaktadır.

Yabancılaşma hakkında insan doğası gibi özcü yaklaşımlar dışındaki yaklaşımlara Jaeggi'nin yaklaşımı örnek gösterilebilir. Jaeggi insan doğasına yönelik tartışmaların dışına çıkmaya çalışarak ve yabancılaşma kavramını yeniden yapılandırarak bu

¹⁰³ Leopold, "Alienation".

¹⁰⁴ Leopold, "Alienation".

kavramın dünyayı anlamak ve değiştirmek için önemli bir araç haline gelebileceğini söylemektedir.¹⁰⁵

Jaeggi yabancılaşmanın kendini gerçekleştirmeyle bağlantısını kurmaya devam eder ancak bunu insan doğasına dayanarak yapmaz; kendi hayatının yazarı olma gibi bir yaklaşım sunar. Jaeggi'nin tanımladığı yabancılaşma bireyin dünyayla ya da kendisiyle kurduğu ilişkinin başarısızlığından ziyade, birey için anlamlı olması gereken deneyim sürecinin bozulmasıdır.¹⁰⁶ Yabancılaşmayı yeniden yapılandırmayı hedefleyen Jaeggi'ye göre insan eylemlerinin nasıl gerçekleştirildiğine ve nasıl bozulduğuna odaklanmak insan doğası temelli açıklamalardan ayrılmayı sağlar. Bu anlamda Jaeggi'nin temel hedefi insanın kendisi ve dünyayla kurduğu ilişkilerin bozulmasını normatif olmayan bir çerçeveden açıklamaktır. Kişi hayatın akışına kapılmak yerine hayatına yön verdiğinde, arzularıyla uyuşabildiğinde yabancılaşma yoktur.¹⁰⁷

Kişi eylemlerini sahipleniyorsa, yaşamını yönlendirebiliyorsa, toplumsal rolleri kendisine uygun şekilde sahiplenebilir. Jaeggi'ye göre birey istekleriyle uyum içinde dünyayla bağ kurabiliyorsa, yabancılaşmanın kısmen aşılmasından söz edilebilir. Bireyin kendi yaşamını yalnızca dışsal olaylar dizisi olarak deneyimlemekten çıkartması ve ona kendisinin yön verme kapasitesi bu sürecin merkezinde yer alır.¹⁰⁸ Öte yandan, kişinin yaptıklarında varlık gösterememesi, kendi eylemleri ve arzularıyla özdeşleşememesi ve kendi hayatına yön verememesi durumunda kişi hayatını sahiplenememiş demektir¹⁰⁹ ve bu da yabancılaşma yaşadığı anlamına gelir.¹¹⁰ Dolayısıyla yabancılaşma, sahiplenme sürecindeki sistematik aksaklıklarla, özellikle de eylemlerimizi kendimize ait olarak hissetmemeye yol açan sistematik aksaklıklarla özdeşleştirilir.¹¹¹

Leopold'a göre yabancılaşmanın sorun oluşturma niteliğine ilişkin Jaeggi'nin yaklaşımı insan doğası hakkındaki iddiaları içerenlerden daha az tartışmalıdır.¹¹²

¹⁰⁵ Leopold, "Alienation".

¹⁰⁶ Orijinal eserde: "So considered, alienation is less a "fall" from a successful, reconciled state than a breakdown and halting of experiential processes that are to be understood as experimental."

¹⁰⁷ Jaeggi, *Alienation*, s. 40.

¹⁰⁸ Jaeggi, *Alienation*, s. 155.

¹⁰⁹ Orijinal metinde kullanılan *appropriation* kavramı sahiplenme, özümleme anlamındadır.

¹¹⁰ Jaeggi, *Alienation*, s. 36.

¹¹¹ Jaeggi, *Alienation*, s. 36.

¹¹² Leopold, "Alienation".

Ancak yine de Jaeggi'nin yaklaşımında kendini gerçekleştirme olarak ele alınan düşüncenin muğlak noktaları bulunmaktadır. İnce bir şekilde kendi kaderini tayin etme eylemliliğinin gerçekleştirilmesini içeren Jaeggi'nin yaklaşımına da bazı eleştiriler getirilebilir. Örneğin insan doğasına dayanan bir açıklama olmasa da bireyin kendi hayatının kontrolünü eline alma kapasitesinin nereden geldiği, herkeste bulunup bulunmadığı gibi bazı gerilim noktaları bulunur. Ancak yine de yabancılaşmanın bir sorun kategorisine alınmasındaki ölçütün insan doğasına ya da özcü açıklamalara dayanması yerine olumsal niteliklere dayanması yabancılaşmayı sorun haline getiren ölçüt üzerine uzlaşılabilir yaklaşım sunmaktadır.

Jaeggi'nin yaklaşımını belirginleştirmek gerekirse ona göre yabancılaşmanın ölçütü, bireyin kendi eylemleri ve toplumsal ilişkileri üzerindeki dönüştürücü eylem kapasitesini kaybetmesidir. Bireyin dünyayı ve kendisini dönüştürücü eylem kapasitesinin azalması ilişkilerin, dünyanın değiştirilemez bir yapı olarak algılanmasıyla kendini gösterir. Bu da insanın kendi yaşamını anlamlı olarak şekillendirememesi gibi aksaklıklara yol açar. Benzer bir düşünce Bartky'de de bulunur ve Bartky insanın kendi yaşamında kendi benliğini oluşturamamasının yabancılaşma olduğunu iddia eder.¹¹³ Yabancılaşmanın açıklanmasında insanın yaşamını anlamlı kılması ölçütü, yabancılaşmanın yalnızca kuramsal bir çerçeveden değil, bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini de gündeme getirir. Yabancılaşmayla ilişkili olarak bireyin hayatında ortaya çıkabilecek aksaklıklar için Melvin Seeman'a bakılabilir. Jaeggi'nin bireyin dönüştürücü eylem kapasitesi kaybı olarak tanımladığı yabancılaşma, Melvin Seeman'ın ampirik kategorileriyle birlikte daha somut hale gelebilir.

Seeman'a göre bireyin yabancılaşmayla birlikte yaşadığı aksaklıklar farklı şekillerde görülebilir: Birincisi, kişinin kendi hayatı üzerindeki kontrolünü kaybetme deneyimi ve güçsüzlük; ikincisi, özellikle kişinin içinde bulunduğu dünyayı anlamlandırma yeteneğini yitirmesi durumunda ortaya çıkan anlamsızlık; üçüncüsü, toplumsal normların bireyin davranışlarını yönlendirme yetisini kaybetmesi ve normsuzluk; dördüncüsü, bireyin toplumun ortak değerlerine veya amaçlarına bağlılık göstermemesi, toplumsal normlardan uzaklaşması ve izolasyon; beşincisi, kendine

¹¹³ Sandra Lee Bartky, *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression* (Routledge, 2015), s. 31.

yabancılaşma.¹¹⁴ Bu anlamıyla Seeman'ın yabancılaşmanın birey üzerindeki etkilerini ifade ettiği Jaeggi'nin yaklaşımına ek olarak tamamlayıcı bir içeriğe sahip olabilir. Bununla birlikte Jaeggi'nin yaklaşımı göstermektedir ki yabancılaşma yeniden yapılandırılabilir ve yabancılaşmanın bir sorun haline gelmesine neden olan ölçütler farklı şekilde değerlendirilebilir.

Sonuç olarak yabancılaşma kavramının sorun teşkil etmesi kategori olarak iki ayrı yaklaşıma dayanır. Bunlardan ilki insan doğası gibi özcü yaklaşımları içeren ölçütlerdir. Diğer yaklaşım ise insanın yaşadığı yabancılaşmanın insanın olumsal yanına dayandırıldığı yaklaşımdır. Bu konuda Jaeggi sahiplenilmemiş ve sahibi tarafından etki edilmemiş bir yaşamın yabancılaştığını belirtmiştir. Bir sonraki başlık ise yabancılaşmanın Marx bağlamında ele alınması hakkında olacaktır.

2.2. Karl Marx Bağlamında Yabancılaşma

Bu bölüm, yabancılaşma kavramını Karl Marx'ın teorik çerçevesinde incelemektedir. Bu doğrultuda Allen Wood'un *Karl Marx* adlı eseri temel referans olarak kullanılacaktır. İlk olarak yabancılaşmanın Marx için önemi ele alınacaktır. Bunun ardından yabancılaşmanın yaşanmasında kapitalizmin rolü incelenecektir. Kapitalizmin yabancılaşma üzerine etkisi değerlendirildikten sonra yabancılaşmanın bazı görünümüne değinilecektir. Bunlardan ilki türsel öze yabancılaşma olacaktır ve bu başlıkta, aynı zamanda türsel öz kavramı tartışılacaktır. Bunun ardından ise bireyin topluma yabancılaşması ele alınacaktır.

Yabancılaşmanın Marx'ın metinlerinde ne kadar merkezi bir role sahip olduğu tartışmalı bir konu olmuştur. Marx'ın eserlerine dair gençlik yılları ve olgunluk dönemi şeklinde yapılan ayırımdan hareketle olgun Marx'ın yabancılaşmaya daha az başvurduğu söylenmektedir.¹¹⁵ Özellikle Marx'ın gençlik dönemine denk gelen yazılarında değinilen yabancılaşma, kapitalizmi eleştirmek ve çözümlmek için önemli bir araç gibi durmaktadır. Öte yandan Marx için yabancılaşma gençlik yıllarından sonra merkezi bir tema olmamasına rağmen bu kavramı doğrudan terk etmemiştir. Marx, *Kapital* gibi merkezi eserlerinde yabancılaşmayı modern toplumda

¹¹⁴ Melvin Seeman, "On The Meaning of Alienation", *American Sociological Review* 24/6 (Aralık 1959), 783-791.

¹¹⁵ Onur Şeker, "Marx'ın Erken Dönem Eserlerinde Yabancılaşma Kavramı: Tarihsel Bir Yaklaşım", *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2021), s. 128.

yaygın olarak bulunan bir işlev bozukluğunu tanımlamak için kullanmaya devam etmiştir.¹¹⁶ Bu anlamda Marx, yabancılaşma çözümlerinde birey üzerindeki yıkıcı etkileri ele alırken kapitalist üretim ilişkilerini de çözümlenmeye çalışmış ve eleştirmiştir. Dolayısıyla Marx yabancılaşmayı doğrudan kullanmadığı dönemlerde de bu kavrama dair yaptığı çözümlenmeyi ve bakış açısını koruyor gibi görünmektedir. Ancak Marx'ın yabancılaşma hakkındaki düşüncelerini farklı eserlerinde parçalı şekilde ifade etmesi Marx'ın yabancılaşma anlayışını kavramayı güçleştirmektedir.¹¹⁷

Marx'ın çalışmalarında yabancılaşma dışlaşma¹¹⁸ ve ayrışma¹¹⁹ anlamlarında iki farklı şekilde kullanılmıştır.¹²⁰ Dışlaşma nesnelere insana yabancı hale gelmesini anlatır ve bireyin dışlaştırdığı ürünle bağının kopmasını ifade eder. Bu anlamıyla dışlaşma nesneleştirilmeden farklılaşmaktadır. “Yabancılaşmayla Bağlantılı İki Kavram” başlığında değinilen nesneleştirilmeden farklı olarak dışlaşma, algılanabilir hale gelen şeyin bireyden kopmasını, bireyin karşısında duracak şekilde yabancılaşmasını ifade eder. Hatırlanacağı üzere nesneleştirme dış dünyada algılanabilir hale gelen, somutlanan şeyi ifade etmektedir ancak doğrudan bir yabancılaşmadan söz edilmemektedir. Dışlaştırılmış nesnelere özneyi kontrol eden güçler haline gelirler¹²¹ ve bu durum öznenin yabancılaşmasına neden olur.¹²² Ayrışma kavramıysa öznenin ilişki kurduğu şeylerle yaşadığı ayrışmadır; doğa ve insanın uyumunun bozulması, ayrışmaya örnek olabilir. Marx'ın kullanımı açısından bu iki kavram da sorunlu ilişkileri temsil eder ve olumsuz bir yapıya sahiptir.¹²³ Buna paralel olarak Marx'ın anladığı şekliyle yabancılaşma gerçekten var olan insan ihtiyaçlarının ve insanların potansiyellerinin gerçekleşmemesi durumudur.¹²⁴

¹¹⁶ Wood, *Karl Marx*, s. 7.

¹¹⁷ Zafer Demir, “Karl Marx'ın Bakış Açısından Kapitalist Toplumda Yabancılaşma ve Sonuçları”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 3/5 (Nisan 2018), s. 63.

¹¹⁸ *Entäußerung*.

¹¹⁹ *Entfremdung*.

¹²⁰ Leopold, *The Young Karl Marx*, s. 68.

¹²¹ Bu anlamıyla dışlaşma, “Yabancılaşmayla Bağlantılı İki Kavram” bölümünde değinilen fetişizm kavramıyla yakınlık göstermektedir.

¹²² Önder Kulak, “Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları”, *Doğu Batı Dergisi* 55/1 (2011), s. 37.

¹²³ Wood, *Karl Marx*, s. 4.

¹²⁴ Wood, *Karl Marx*, s. 56.

2.2.1. Yabancılaşma ve Kapitalizm İlişkisi

Marx'a göre yabancılaşmaya neden olan şey üretim ilişkileri ve bu ilişkilerin bireyle bağlantısıdır.¹²⁵¹²⁶ Modern üretim sürecinde bireyin ürettiği ürünü neden ürettiğini bilmemesi¹²⁷, piyasa için üretmesi ve emeğinin ürününe işgücü karşılığında ücret verilerek el konulması yabancılaşmayı derinleştiren durumlardır. Kapitalist üretim süreci işçiyi kendi emeğinden kopararak onu yalnızca bir üretim aracı olarak sınırlandırmaktadır. İşçiler üretim süreci üzerinde hiçbir kontrole sahip olmadığı için onların yaptığı işler giderek mekanik bir hal alır. Emek sürecinin anlamını yitirmesi sonucu birey ürettiği ürüne yabancılaşır ve üretim sürecinin nesnesi haline gelir.¹²⁸ Sonuç olarak, işçiler sadece geçimlerini sağlamak için çalışırken, sermaye sahipleri üretim araçları üzerinde tam kontrol sağlayarak kâr elde ederler.

İnsanın ürettiği şeylerle ve toplumsal ilişkilerle bağının kopması bağlamını da içeren yabancılaşmada modern dönem üretim ilişkileri önemli bir rol oynar. Sanayi Devrimiyle birlikte işçi sınıfının ortaya çıkması ve üretimin başlıca olarak şehirlere, fabrikalara kayması yabancılaşmayı daha belirgin hale getirmiştir. Bartky'e göre modern dönemde işçilerin üretim sürecindeki rolünün azalması, kendi emeklerine dair söz haklarının azalmasına neden olmuştur.¹²⁹ Kapitalist üretim biçimi, emekçinin yalnızca ekonomik bir araç olarak konumlandırılmasına yol açarak hem emeğiyle hem de toplumla olan bağını zayıflatmıştır.

Marx'ın yabancılaşma anlayışında, emek sömürsü yabancılaşmayı besleyen bir dinamiktir ve bu sömürü sürdürdükçe yabancılaşma kendini yeniden üretir. Marx bu

¹²⁵ Güven Savaş Kızıltan, *Çağımızda Yabancılaşma Sorunu: Kişinin Silinen Yüzü* (İstanbul: Metis Yayınları, 1986), s. 28.

¹²⁶ Marx'a göre yabancılaşmayla yakından ilişkili olan kavramlardan biri meta fetişizmidir. Genel anlamıyla üretilen ürünlerin emekçiden bağımsız bir karakter kazanması anlamına gelen meta fetişizmiyle bağlantılı olan fetişizm kavramı bu çalışma bağlamında "Yabancılaşmayla Bağlantılı İki Kavram" başlığında değerlendirildiği için Marx bağlamında yabancılaşma kavramının detaylandırılmasında tekrar incelenmeyecektir. Öte yandan "Piyasada Bir Toz Tanesi: İnsan Kimliği" bölümünde Erich Fromm'un başvurduğu "pazar kimliği" kavramı meta fetişizminin yol açtığı sorunlarla ortak bir kümeye sahip olduğu için de meta fetişizminin detaylandırılmaması tercih edilmiştir.

¹²⁷ Bireyin ürettiği ürünü neden ürettiğini bilmemesi temel kullanım amacını bilmemesiyle sınırlı değildir. Bireyin belirli ürünün kendisinin üretmesini yeteneklerine, o ürünü üretmeyi istemeye dayandıramamasından o ürünün kimler tarafından kullanılacağını bilmemesine kadar geniş bir yelpazede belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik belirli bir ürünün üretiminin sahiplenilmesine engel olabileceği gibi üretimde bulunmayı sahiplenememeyi yaratabilir. Kapitalizmde üretim sürecinin karmaşıklığına ilişkin şu çalışmanın ilgili sayfalarına bakılabilir: Sean Sayers, *Marx ve Yabancılaşma - Hegelyan Temalar Üzerine Yazılar-*, çev. Ferhat Sarı (Kor Kitap, 2018), s. 52-55.

¹²⁸ Şeker, "Marx'ın Erken Dönem Eserlerinde Yabancılaşma Kavramı", s. 129.

¹²⁹ Bartky, *Femininity and Domination*, s. 31.

durumu tarif ederken işçinin ürettiği meta ne kadar artarsa ve emeği nesneleşirse işçi o oranda yoksullaşacak ve yabancılaşacaktır şeklinde ele almıştır. Kapitalizm koşullarında emek gücü alınır – satılır hale geldiği için, işçi ne kadar çok meta yaratırsa piyasa koşullarında emtiaya dönüşen bir varlık olarak kendi değeri de ucuzlayacaktır.¹³⁰ İşçi bu sistemde üretime devam ettiği sürece kendi değerinin azalması, kapitalizmin yabancılaşmayı derinleştirdiğini göstermektedir. Öte yandan yabancılaşmanın bireyin iç dünyasında yol açtığı sorunlar da bulunmaktadır ve bu kırımlar bireyin psikolojisini etkiler.

Wood'a göre yabancılaşma bireyin kendi yaşamına ve benliğine yönelik anlam ve öz-değer duygusunu kaybetmesiyle ortaya çıkan derin bir etkiye sahiptir. Eğer kişi, hayatını anlamsız ya da kendini değersiz olarak deneyimliyorsa bu durum yabancılaşma olarak tanımlanabilir. Yabancılaşma yalnızca üretim sürecine içkin bir olgu değildir; bireyin içinde bulunduğu toplumsal düzenlemeler ve ilişkiler ağı da yabancılaşma deneyimini şekillendirir. Marx'ın perspektifinden bakıldığında, modern kapitalist toplumda yabancılaşmanın diğer toplumlardan daha sistematik bir biçimde gerçekleştiği ve daha derin sonuçlar doğurduğu söylenebilir. Marx anlam ve öz-değer eksikliğini, yabancılaşmayla sıkı ilişki içerisinde görmektedir. Birey, kendini değerli veya saygıya layık bir insan olarak görmediğinde hayatın anlamlı bir yönü olduğunu düşünmekte zorlanır. Benzer şekilde, yaşamın anlamsız olduğunu hisseden birisi de kendisine yüksek bir değer biçmekte güçlük çekecektir. Wood'un aktardığına göre Marx, yabancılaşmış işçiyi "tüm gerçek yaşam içeriğinden yoksun" ve "değersiz, haysiyetten mahrum" bir varlık olarak tanımlar. Üretim süreci üzerindeki kontrolünü kaybeden işçinin emeğine ve ürettiği şeye yabancılaşması, bireyin öz-değer duygusunu ve yaşamındaki bütünlüğü sarsan bir unsur hâline gelir. Bu bağlamda, yabancılaşma yalnızca bireyin kendi varoluşuna dair bir deneyim olarak değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler tarafından üretilen ve sürdürülen bir olgu olarak ele alınmalıdır.¹³¹

Yabancılaşmayla ilişkili olarak Marx'a özgü ayrımlardan birisi de yabancılaşmanın görünümüleridir. Yabancılaşmanın birey üzerinde görünümüleri farklı şekillerde olabilir ve bu yüzden yabancılaşma durumu farklı temalarda ele alınabilir. Bu temalar işçinin emeğin ürününe yabancılaşması, kendi üretim etkinliğine yabancılaşması, işçinin

¹³⁰ Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge (İstanbul: Birikim Yayınları, 2000), s. 75.

¹³¹ Wood, *Karl Marx*, s. 8-9.

türsel özüne yabancılaşması, diğer işçilere yabancılaşması şeklinde kategorize edilebilir.¹³²

Dört ayrı türdeki yabancılaşmanın boyutları farklı sonuçlar doğuracaktır. Örneğin işçinin türsel özüne yabancılaşması aynı zamanda insan olarak bireyin kendine yabancılaşmasıyla ilişkili hale gelebilir. Buna paralel olarak bir sonraki başlıkta Marx'ın başvurduğu türsel öz kavramının, değişmez bir bütün olan insan doğası kavramından farkı değerlendirilecektir. Ayrıca türsel öze yabancılaşma temasının bir görünümü olarak bireyin kendisine yabancılaşması da incelenecektir.

2.2.2. Türsel Öz ve Türsel Öze Yabancılaşmanın Görünümü

Marx'ın bireyin türsel özüne yabancılaşmasına dair yaklaşımı onun insan türüne dair düşüncelerini de kapsamaktadır. Marx insana dair incelemelerinde insanı tarihsiz bir varlık olarak değil, toplumsal süreçlerden etkilenen bir varlık olarak ele almıştır. Marx'ın insan anlayışı, ezeli ve ebedi özelliklere sahip, değişmez bir insan kavrayışından ziyade, değişme potansiyeli taşıyan ve çevresel koşullardan etkilenen bir yaklaşım sunar.¹³³ Bu durumu ifade etmek için Marx'ın kullandığı *Gattungswesen* kavramı insanın bazı sabit, doğuştan belirlenmiş özelliklerden ziyade toplumsal ve tarihsel olarak şekillenmiş bir türsel öze sahip olduğunu vurgular.

Türsel özün toplumsal ve tarihsel süreçlerle birlikte değişiyor olması, insanın doğusuyla birlikte sahip olduğu değişmez bir doğası olduğu anlayışının karşısında durmaktadır. Bununla birlikte Wood'a göre Marx insanı doğanın geri kalanından ayıran insana özgü bazı özellikler olduğunu da reddetmez. Bu özün bireylerin içinde bulunduğu toplumsal ilişkilere ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğunu ve bu ilişkilerle birlikte anlaşılması gerektiğini ileri sürer.¹³⁴ Bu bağlamda Marx'ın türsel öz anlayışı sadece teorik bir çerçeve sunmakla kalmaz, aynı zamanda bireyin türsel özüne yabancılaşabileceğine dair de açıklayıcı bir zemin hazırlar. İnsan ile türsel öz arasındaki ilişkiyi çözümlenmek, insanın hangi koşullarda bu özle arasında bir kopuş yaşadığını tespit etmeyi mümkün kılar. Öte yandan türsel özün gündeme geliyor oluşu insanı doğadaki diğer canlılardan ayıran bazı özellikleri tespit etmeyi gerektirir.

¹³² Jaeggi, *Alienation*, s. 11.

¹³³ Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Erdoğan Başar (Sol Yayınları, 1966), s. 122.

¹³⁴ Wood, *Karl Marx*, s. 17.

İnsanların diğer canlılardan farklı olarak değerlendirilebilmesini sağlayan, insan türüne özgü çeşitli özellikleri vardır. Örneğin insanlar diğer insanlar için de üretim yaparak, emeğin boyutunu evrensel bir konuma ulaştırabilir ya da fiziksel ihtiyaçlardan bağımsız olarak üretimde bulunabilirler.¹³⁵ Bununla birlikte Marx'a göre hayvanlar yaşamak için gerçekleştirdikleri eylemleri ayırt edemez ancak insan iradesi ve bilinçliliği yaşamak için olan eylemleri bilinçli şekilde yapmasını sağlar. Hayvanlar sadece kendileri ya da yavruları için üretebilirken insan fiziksel ihtiyaçları dışında da üretir veya diğer türlerin ihtiyaçlarına göre de üretebilir.¹³⁶ Wood'a göre Marx'ın türsel öze birlikte yaptığı vurgu insanın yaşam tarzının diğer insanlarla etkileşimine bağlı olduğudur. Bunun yanı sıra insanlar toplumsal canlılar olarak aslında kendi türlerine bağlı, aynı türden canlılarla birlikte yaşayarak, çalışarak hayatta kalabilen canlılardır.¹³⁷¹³⁸

Marx türsel öze yabancılaşmayı incelerken insanların çalışırken yaratıcı edimde bulunuyor olmaları nedeniyle, emek süreci dahilinde insana özgü bir etkinlikte bulunduğunu söyler. Ancak insana özgü niteliğini ortaya koyacağı, yaratıcı edimi gerçekleştireceği çalışma, üretimde bulunma faaliyetinin hayvani özelliklerin sergilendiği yere dönüşmektedir. İnsan, insan türüne özgü bir şekilde üretim yaparken eyleminin nedenini bilmediği bir duruma hapsolmuştur. Bu yüzden insan ancak çalıştığı zamanın dışında insan kalabilmekte, yemek yerken, giyinirken serbestçe eylemde bulunmaktadır.¹³⁹

Marx'ın yabancılaşma yaklaşımı, insanın türsel özellikleriyle bağlantılı olan emek sürecinde yaşanan bir bozulma olduğunu ifade eder. İnsan hayatının ciddi bir kısmını kaplayan emek sürecinin, insana özgü şekilde gerçekleştirilememesi onun türsel özüne yabancılaşmasını ortaya koymaktadır. Yaratıcı edimin gerçekleştirilemediği emek süreci, insanın kendisine uygun bir meslek biçimi olup olmadığını gündeme getirir. Bu bağlamda, yaratıcı edimin gerçekleştiği en temel alan olan meslek kavramına başvurmak, türsel öz ve emek süreci ilişkisini daha iyi anlamak açısından önemlidir.

¹³⁵ Alper B. Yardımcı, "Yabancılaşma ve İnsan Doğası Bağlamında Marx'ta Etiğin İmkânı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/73 (2020), s. 634.

¹³⁶ Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 81-82.

¹³⁷ Wood, *Karl Marx*, s. 18.

¹³⁸ İnsan için üretmenin ve çalışmanın önemini anlatan ileri bir kaynak olarak Sayers'in şu çalışmasına bakılabilir: Sean Sayers, *Marxism and Human Nature* (Hoboken: Taylor and Francis, 2013), s. 36-60.

¹³⁹ Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 79.

Marx'a göre meslek, insanın yaratıcı edimini gerçekleştirdiği temel bir araçtır. Marx'ın *natürliche Bestimmung*¹⁴⁰ kavramı, insanın türsel özüne uygun olarak gerçekleştirdiği ve yaşamına anlam katan temel amacını ifade eder. Bu amaç, bireyin insani özünü ne ölçüde bilinçli olarak tanıdığına, kendini insan olarak nasıl kavradığına ve eylemlerinin ne kadar farkında olduğuna bağlıdır. Bir başka deyişle emek sürecinde birey kendisini ne ölçüde bir insan olarak kavrayabiliyorsa yaşamı o denli anlamlı, türsel özüne uygun hale gelir.¹⁴¹ Bu noktada Marx'ın türsel öze yabancılaşmayla ilgili öne çıkan düşüncesi insanın türsel özüne uygun olarak gerçekleştireceği emek sürecinin yaratıcı edimi içermesidir. Marx'a göre yaratıcı edim insanın türsel özünü yakından ilişkilidir ve yaratıcı edimin gerçekleştirilememesi de türsel öze yabancılaşmayla ilgili olacaktır. İnsanın türsel özüne ilişkin eylemde bulunmaması aynı zamanda onun anlamsız bir hayat yaşamasına neden olacaktır.

Wood'a göre Marx, yalnızca türsel benlik algısına sahip bir varlığın yabancılaşmış ya da tatmin olmuş bir yaşam sürebileceğini iddia etmektedir. Marx'ın yabancılaşmış yaşam olarak tanımladığı durum bireyin kendini olumlayamadığı, onaylayamadığı ve gerçekleştiremediği bir varoluş biçimidir. Buna karşılık, anlamlı bir yaşam, bireyin türsel özünü bilinçli şekilde kavrayarak kendini gerçekleştirmesiyle mümkündür. Dolayısıyla, yabancılaşma, bireyin insani özünden kopuşunu ve bu öze uyumsuzluğunu ifade eder.¹⁴²

Bu bölümün ilerleyen kısmını oluşturacak olan yaratıcı edime geçmeden önce şu ana kadar anlatılanlar özetlenebilir. Marx sabit bir insan doğası anlayışı yerine tarihsel ve toplumsal olaylara göre değişebilen bir türsel öz anlayışı geliştirmiştir. Türsel öze paralel olarak tekil insanların da yaşam tarzı toplumsal ilişkiler ekseninde şekillenmektedir ve Marx'a göre emek süreci de türsel öze içkindir. Öte yandan türsel öze uygun olacak şekilde emek üretiminde bulunmayan birey türsel özüne yabancılaşacaktır.

Bireyin türsel özüne yabancılaştığı bir hayatı yaşaması kendi tercihi değildir. Kapitalist üretim ilişkileri ekseninde birey kendi türsel niteliklerinden koparak, yaratıcı ve özgür

¹⁴⁰ İngilizce *natural vocation* olarak kullanılan kavram insanın türsel özüne uygun şekilde var olma amacını ve potansiyelini gerçekleştirmesini ifade eder. Bu kavram, insanın yalnızca biyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla kalmayıp, yaratıcı ve özgür etkinliklerde bulunarak kendini gerçekleştirmesine işaret eder.

¹⁴¹ Wood, *Karl Marx*, s. 21.

¹⁴² Wood, *Karl Marx*, s. 21.

bir varlık olarak kendini gerçekleştiremez. Bu nedenle insani özü oluşturan toplumsal, ekonomik, tarihsel süreçler aynı zamanda bireyin türsel özüne yabancılaşmasına neden olacak bir noktaya gelmiştir. Öte yandan bireyin türsel özüne yabancılaşması, türün parçası olarak bireyin kendisiyle ilişkisini de etkilemektedir. Türsel öze yabancılaşmanın bir görünümü olarak birey kendine yabancılaşabilir. Bu durum bireyin türsel özellikleriyle bağ kuramamasının sonucu olarak, türün üyesi olarak bireyin kendisiyle kurduğu bağı zayıf kalması ya da var olan bağı zayıflaması şeklinde gerçekleşebilir. Bu doğrultuda bir toplumdaki yabancılaşmaya neden olan sistematik etkiler ne kadar büyükse o toplumdaki bireylerin olmak istediği kişi olması ya da hedeflerine ulaşması konusundaki engeller o kadar büyük demektir.¹⁴³ O halde türsel öze yabancılaşma aynı zamanda insan olarak bireyin kendi türsel niteliklerine yabancılaşarak kendine de yabancı hale gelmesine yol açabilir. Bireyin kendisiyle kurduğu ilişkide yabancılaşma yaşamasında kapitalist üretim sürecinin rolü önemlidir.

Birey emek sürecinde özgür bir şekilde üretmez ve bu nedenle bir özne olarak değil adeta üreten bir araç olarak var olur. Bireyin seri üretim¹⁴⁴ yapan bir üretim sisteminde olması onu hiç şaşmayan, görevi sabit bir alet haline getirir. Bir mekanizmaya benzeyen üretim biçiminde birey, bir makinenin dişlileri gibi uyumla çalışmaya zorlanır.¹⁴⁵ Bu durum, bireyin kendi emeğini, yaratıcılığını ve üretim sürecindeki öznel katılımını kaybetmesine neden olur. İnsana özgü şekilde yaratıcılığını ortaya koyarak ürettiği emek sürecinde bireyin konumu değişir ve birey emek sürecindeki yaratıcı özne konumunu kaybetmesiyle birlikte nesneleşir. Tekdüze hâle gelen emek süreci, nesneleşen bireyin mekanikleşmesine neden olduğu için kendine yabancılaşmayı ortaya çıkartır. Dahası, bu yabancılaşma yalnızca emek süreciyle sınırlı kalmayan etkiler yaratabilir. Kapitalist üretim ilişkileri, bireyin kendisiyle, zamanıyla ve toplumsal çevresiyle kurduğu bağları dönüştürerek yabancılaşmayı farklı düzlemlerde yeniden üretir.

Kapitalist düzende zaman, üretkenlik ve verimlilikle ölçülen bir değer haline gelmiştir. Bireyler iş dışı zamanlarında bile verimli geçirme konusunda kendilerini baskı altında hissetmektedir. Bu durum, bireyin iş dışı zamanlarında da üretimde bulunma baskısı

¹⁴³ Wood, *Karl Marx*, s. 44.

¹⁴⁴ Seri üretim emeğin bölündüğü, yaratıcı katılımın en düşük seviyede tutulduğu, işçinin yalnızca bir parçayı üretmekle sorumlu olduğu üretim biçimidir.

¹⁴⁵ Karl Marx, “Kapital. 1. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci”, çev. Mehmet Selik - Nail Satlıgan (İstanbul: Yordam Yayınları, 2011), s. 339.

hissetmesine, dolayısıyla benliğinin doğal akışını kaybetmesine neden olmaktadır.¹⁴⁶ Kendi zamanını kontrol edemeyen birey, zamanla kendi benliğine yabancı hale gelir. Bu yabancılaşma yalnızca üretim süreciyle sınırlı kalmaz; bireyin iş dışı zamanlarda dahi türsel özüne uygun şekilde serbestçe var olabilme olanağını ortadan kaldırır.

Bireylerin iş dışı zamanlarını verimli geçirme kaygısına ek olarak ortaya çıkan bir diğer durum da aktivitelerin, kültürel faaliyetlerin birer uzmanlık halini almasıdır. Kapitalizmde bireyin rolünün kâr sağlayan üretici konumunda olması her insanın özgürce ilgilenebileceği müzik, edebiyat ya da sporun belirli kollarında etkinlikte bulunamamasına yol açar. Bireyin kâr sağlamadan, yaratıcı etkinlikte bulunmak için gerçekleştireceği bu gibi etkinlikler kâr sağlayacak uzmanların yapması gereken meslekler haline dönüşmektedir. Bu nedenle herkes için yaratıcı etkinliğini gerçekleştirme aracı olan etkinlikler yalnızca bazı uzmanların işi haline gelir. Marx bu durumu şöyle anlatmaktadır: “Zira, işin bölüşümü yapılmaya başlanır başlanmaz, artık herkesin kendisine dayatılan ve içinden çıkamayacağı belirli ve kesin bir faaliyet alanı vardır. Avcıdır, balıkçıdır, çobandır ya da eleştirel eleştirmendir; ve geçim araçlarını kaybetmek istemiyorsa eğer, öyle de kalmak zorundadır.”¹⁴⁷ O yüzden insan türsel özüne ait yaratıcı etkinlikle bağlantısını kaybetmekte ve yabancılaşmaktadır. Ayrıca yabancılaşmayla birlikte ortaya çıkan anlamsızlık, tekdüze bir hayat yaşama gibi durumlar kişide bireysel olarak etkiler de yaratabilir. Yabancılaşma yalnızca üretim süreçlerinde değil, bireyin psikolojik dünyasında da çeşitli sonuçlar doğurmaktadır.

Marx’ın eserlerinde yabancılaşmanın bireysel zararları merkezi bir tema olmamasına rağmen bireyi fazlasıyla etkileyen bu durumun onun psikolojisine hasar vermesi kaçınılmazdır. Kendine yabancılaşmanın psikolojik yansımaları depresyon, kaygı bozuklukları ve varoluşsal krizler gibi durumlarla kendini gösterebilir. Birey kendi hayatının kontrolünü kaybettiğini hissedebilir, bu da kendini eksik, yetersiz ve anlamsız hissetmesine yol açabilir. Akyıldız’a göre yabancılaşma insanın yaratıcı etkinliğinin bastırılması, işlevsiz kılınmasına neden olur. Bu yüzden bireyler kendilerini üretimde dışlaştırmıyorsa, yaratıcı edimlerini gerçekleştiremiyorlardır ve bu durum bireylerin depresyona girmesine neden olabilir.¹⁴⁸ Kapitalist üretim ilişkileri

¹⁴⁶ Erich Fromm, *Sağlıklı Toplum*, çev. Yurdanur Salman - Zeynep Tanrıseven (İstanbul: Payel yay, 1990), s. 162-163.

¹⁴⁷ Karl Marx - Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013), s. 41.

¹⁴⁸ Hüseyin Akyıldız, “Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/3 (1998), s. 4.

içerisinde kendini tekdüze işler yapmakla yükümlü halde bulan insanın hayatı da tekdüze biçime evrilmektedir. Bireyin hayatının büyük kısmı, onun entelektüel kapasitesini kullanmadığı şekilde yaşanmaktadır. Bu nedenle birey kendisini yaptığı işin nitelikleriyle birlikte değerlendirerek, ancak basit işleri gerçekleştirebilecek bir kişi olarak görebilir ve depresyona girebilir.

Sonuç olarak, gündelik yaşamda kendine yabancılaşma, modern kapitalist düzenin önemli bir sonucudur ve kendini sadece ekonomik üretim ilişkilerinde değil, sosyal, psikolojik ve zamansal boyutlarda da hissettirmektedir.

2.2.3. Topluma Yabancılaşma

Marx'ın yabancılaşmayla ilgili ortaya koyduğu temalardan biri de işçinin diğer işçilere yabancılaşmasıdır. Marx bu temayı doğrudan bireyin topluma yabancılaşması şeklinde ele almamıştır. Bunun yerine işçinin diğer işçilere yabancılaşması olarak değerlendirilen bu temadaki fikirler işçinin diğer işçilere yabancılaşması onlar gibi işçi olmasına rağmen ücretler konusunda rekabete girmesi ya da onların çalışma koşullarının zorluğuna göz yumması şeklindedir.

İşçi diğer işçilere yabancılaştığı için kendisi gibi olan işçilerle dayanışmak ve işçilerin ortak çıkarlarını savunmak yerine kendi çıkarlarına odaklanmaktadır. Örneğin fabrikada greve çıkan bir işçi grubunun yerine işe başlayan yeni işçiler olabilir. Bazı işçiler çalışma şartları nedeniyle greve çıkarken yeni işçilerin o fabrikada çalışıyor olması diğer işçilere karşı yabancılaştıklarını göstermektedir. Çünkü diğer işçilerin çalışma şartları ya da ücretler konusundaki talepleri bütün işçilerin ortak çıkarları olmasına rağmen onlar yerine işe başlayan diğer işçiler kendi ekonomik koşullarını daha önemli görmüşlerdir. Bir diğer örnek ise Birinci Dünya Savaşı sırasında bazı işçi örgütlerinin kendi ülkelerinin savaşı kazanması yönündeki destekleridir. Bu örgütler kendi ülkeleri savaşı kazandığında kendi ülke işçilerinin ekonomik koşullarının iyileşeceğini düşünerek bu kararı vermişlerdir. Fakat savaş söz konusu olduğunda diğer ülke insanların ve işçilerinin ölecek ya da yaşam koşullarının kötüleşecek olması gibi nedenler, savaşı destekleyen grupların diğer işçilere yabancılaştığını göstermektedir.

Marx işçilerin diğer işçilere yabancılaşmasını ele alırken kapitalist ekonomide üretim araçlarına sahip olanların rekabetçi bir emek piyasası inşa ettiklerini ve bu yüzden

işçilerin daha yüksek ücretler için diğer işçilerle rekabet etmek zorunda kaldıklarını vurgular.¹⁴⁹ Üretim ilişkilerinde ortaya çıkan rekabet bireyin diğer bireylerle kurduğu ilişkinin rekabet odaklı olmasına ve diğer insanlarla kurduğu bağın zayıflamasına neden olacaktır. Buna paralel olarak rekabet nedeniyle insani ilişkilerde duygusal niteliklerin değerini kaybetmesi dayanışma gibi çeşitli sosyal yönlerin törpülenmesine yol açar. İnsanlar arasındaki bağın zayıflaması toplumdaki bireylerin bir diğer insanla olan ilişkisini zedeleyecek ve onun toplumdaki diğer insanlara yabancılaşmasına neden olacaktır.

Tüm bunlarla birlikte Marx'ın işçilerin diğer işçilere yabancılaşması olarak ele aldığı tema insan ilişkilerini doğrudan incelemeyi hedeflemese de işçinin diğer işçilerle kurduğu ilişkiye değinmesi nedeniyle bu temayı bireyin topluma yabancılaşmasıyla bağlantılandırmaktadır. Diğer işçilere yabancılaşan birey yaşadığı topluma, kültüre de yabancılaşmaktadır. Bireyin yaşadığı toplumla soyut anlamda bağının kesilmesi bir diğer insanın hayatını önemsemediği, üzerine düşünmediği bir yaşam tarzına dönüşebileceği gibi toplum içinde kendisine bir rol biçememesi nedeniyle kendisini yalnız hissetmesine de yol açabilir.

Öte yandan topluma yabancılaşma, bireyin toplumdan dışlanmasıyla da bağlantılı olabilir. Kültürel nedenlerle, kimliklere yönelik önyargılar nedeniyle marjinalleştirilen birey toplumla bağ kurmakta, kendine bir yer edinmekte ya da toplumla uyum içerisinde yaşamakta zorluk çekebilir. Bu durum, bu çalışmada daha önce tanımlandığı şekliyle, bireyin kurduğu bağın sorunlu bir ilişkiye işaret etmesi ve belirli kopuşlar yaşaması nedeniyle bireyin topluma yabancılaşması olarak değerlendirilebilir. Marx'ın merkezi olarak üzerinde durmadığı bu gibi konular günümüzde bireylerin yaşadığı topluma yabancılaşmasının görünen yüzü olabilir.

Sonuç olarak Marx bireyin topluma yabancılaşmasını, işçinin diğer işçilere yabancılaşması teması altında ele almıştır. İşçinin diğer işçilere yabancılaşması, çeşitli nedenlerle diğer işçilerle girdiği ücret rekabeti gibi eylemlerle uç verir. Öte yandan işçinin diğer işçilere yabancılaşması, bu temanın bireyin topluma yabancılaşması düşüncesiyle birlikte değerlendirme olanağı da sunar. Topluma yabancılaşan birey yalnız hissetmenin yanı sıra toplumun parçası olan kültürle bağ kuramamak gibi sorunlarla karşılaşabilir.

¹⁴⁹ Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 75.

3. YABANCILAŞMANIN İZİNDE: BİLGİSEL ADALETSİZLİK

Bu bölümün temel amacı bilgisel adaletsizliğin yol açabileceği sorunları yabancılaşma kavramıyla birlikte değerlendirmek olacaktır. Bunun için öncelikle bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma kavramı arasında bir bağlantı kurulacaktır. Bunun ardından bilgisel adaletsizliğin görünümleri olan tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizlik yabancılaşma temasıyla birlikte işlenecektir.

Kısaca hatırlamak gerekirse bilgisel adaletsizlik tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizlik biçimleriyle birlikte ortaya çıkar. Tanıklık adaletsizliği cinsiyet, sosyal geçmiş, etnik köken, ırk, cinsel yönelim vs. gibi konuşucu hakkındaki önyargılara dayalı olarak konuşucunun bilen özne kapasitesine karşı haksız bir şekilde ayrımcılığa uğrayabileceği fikridir.¹⁵⁰ Hermenötik adaletsizlik ise konuşucunun deneyimlerini ifade edecek kavramsal birikime toplumsal yapı nedeniyle sahip olamamasıyla ilişkili şekilde ortaya çıkar. Bu bölümle ilişkili olan yabancılaşma kavramı ise bireyin çeşitli şekillerde yaşadığı sorunlu kopuşları, ayrılıkları temsil etmektedir.

3.1. Kendine Yabancılaşma

Bu bölümde temel olarak iki düşünce değerlendirilecektir. Bunlardan biri bireyin bilen özne kimliğine yabancılaşması olacaktır. Bireyin kendi bilen özne kimliğine yabancılaşması, dinleyicinin konuşucu hakkındaki yargılarına dayandırılacaktır. İkinci düşünceyse bireyin sahip olduğu bilgilere yabancılaşması üzerine olacaktır. Sistematik şekilde kalıp yargıların oluşturduğu tanıklık adaletsizliğine maruz kalan birey sahip olduğu bilgileri sorgulamaya başlayacaktır. Bunun sonucu olarak bireyin kendini yetkin bir tanık olarak görmediği durum oluşacaktır.

Bireyin kendine yabancılaşması “Yabancılaşma” başlığı altında bireyin kendisiyle uyumun, bağlantısallığının bozulması ve kendini anlamlandırılmamasını kapsayacak şekilde tanımlanmıştır.¹⁵¹ Bireyin kendisiyle ilişkisinde kendisine dair bilgiyle

¹⁵⁰ Morten Fibieger Byskov, “What Makes Epistemic Injustice an ‘Injustice’?”, *Journal of Social Philosophy* 52/1 (Mart 2021), s. 114.

¹⁵¹ Hatırlanması gerekir ki bireyin kendine yabancılaşması teması doğrudan Marx tarafından incelenen bir tema olmak yerine işçinin türsel özüne yabancılaşması temasının yorumu olarak değerlendirilir. Marx doğrudan bireyin kendine yabancılaşması temasını işlemese de bireyin türsel özüne yabancılaşması aynı zamanda bireyin kendine yabancılaşması anlamına gelir.

uyumunun bozulması, saf bir kopuşu ifade etmeyebilir. Bireyin kendine yabancılaşması, onu kendisini tamamen tanıyamaz hale getirecek kadar derin olmasa da kim olduğu ya da birey olarak hangi niteliklerle öne çıktığı gibi temel konularda bir belirsizlik yaşamasına neden olduğunda yine de yabancılaşma olarak değerlendirilir.¹⁵²

Bireyin kendisine dair bilgileri tutarlı bir şekilde oluşturamaması bilgisel adaletsizliğin bireyin kendisi hakkındaki bilgisine zarar vermesi nedeniyle de ortaya çıkabilir. Bireyin kendisi hakkındaki bilgisinin zarar görmesi iki şekilde ele alınabilir. Bunlardan ilki konuşucunun bilen özne kimliğine yabancılaştığı durumdur. Bilen özne kimliğine yabancılaşmak bireyin kendisine ait niteliklere yabancılaşması nedeniyle kendine yabancılaşma başlığında ele alınabilecek bir temadır. İkinci tema bireyin sahip olduğu bilgiye yabancılaşması anlamında kendine yabancılaşmadır.

Bilen özne kimliğine yabancılaşmak bireyin kendi bilen özne konumuyla uyumunu kaybetmesi, kendini bilen özne olarak görememesi anlamına gelecektir. Konuşucunun kendisini bilen özne olarak görememesinde, kimliğine yabancılaşmasında dinleyici gözündeki konumu son derece önemlidir. Konuşucunun bilen özne kimliğinin zarar görmesi onun kimliğine dayandığı için bu zarar dinleyici nezdinde konuşucunun bilgisine ve bilme kapasitesine ilişkin güveni kalıcı şekilde sarsmaktadır. Konuşucunun bilme kapasitesine ilişkin güvenin sarsılması konuşucunun bilen özne olarak görülmemesine ve onun toplumsal konumunun zedelenmesine yol açar.

Örneğin Antik Yunan toplumunda kadınlar ve köleler kimlikleri nedeniyle aklen yetersiz¹⁵³ sayılırlar, yaşayan *araçlar* olarak kabul edilirler.¹⁵⁴ Kadınlar ve kölelerin yaşayan araç olarak görülmesinin toplumsal yansımalarından biri olarak, filozof kimliği taşımasına rağmen Aristoteles'in metinlerinde kölelerin ve kadınların düşüncelerine güvenilemeyeceği yargısını görebiliriz.¹⁵⁵ Bu yargının kökeninde belirli türden kimliğe sahip kişilerin *doğaları gereği* düşünemeyeceği veya karar alma

¹⁵² Bu noktada bireyin kendine yabancılaşmasıyla vurgulanmak istenen tema “Sahip Olunan Bilgiye Yabancılaşma” başlığında örneklenen *imposter sendromu* gibi gündelik hayatla ilgili durumlardır. Bireyin kim olduğu, öne çıkan özellikleri gibi ifadeler “İnsan nedir?” gibi derinlikli varoluşsal sorulara verilecek cevapları hedeflememektedir.

¹⁵³ Aklen yetersiz sayılmak bilgisel anlamda genel bir güvenilirlik eksikliğine işaret eder. Psikiyatrik bir durumdan ziyade bu kişilerin düşünmek için yeterli kapasiteye sahip olmadıkları yargısı nedeniyle bu kişiler fiziksel işlerde çalışacak insanlar olarak görürler. Bu konuda Fricker'in da alıntılacağı gibi Elisabeth Young-Bruehl'in çalışmasının şu sayfasına bakılabilir: Young-Bruehl, *The Anatomy of Prejudices*, s. 364.

¹⁵⁴ George Klosko, *The Development of Plato's Political Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2006), s. 149.

¹⁵⁵ Aristotle, *Politika*, çev. Furkan Akderin (İstanbul: Say Yayınları, 2017), s. 46.

yetilerinin zayıf olduğu yönündeki kalıp yargı bulunur. Bu gibi yargılar aynı zamanda bilgisel adaletsizliğe neden olan yargılardır. Bireyin bilme kapasitesinin yetersiz olduğu yargısından kaynaklanan bilgisel adaletsizlik, bireyin bu yargıyı içselleştirmesiyle sonuçlanabilir. Bu nedenle birey bilgisel kapasitesini dinleyicinin yargılarına göre konumlandırabilir. Dinleyici gözünde bilen özne konumu zarar gören birey, kendisini değerlendirirken dinleyicinin yargılarını içselleştirmiş olur.

Dinleyicinin konuşucu hakkındaki düşünceleri sadece dinleyicinin imgeleminde canlandırması olmaktan çıkıp, konuşucunun kendi hakkındaki düşüncelerini etkileyebilir. Kişi kendisini bir aynada gördüğü gibi bir başkasının onu algılayışında kendini görebilir.¹⁵⁶ Kişi kendisini ötekinin gözünden gördüğü şekilde tanımladığında, dinleyicinin konuşucuyu algılayış biçimi konuşucunun kendisi hakkındaki yargılardan etkilenmesine sebebiyet verir.¹⁵⁷ Konuşucu üzerindeki etki dinleyici konumundaki kişinin tutumuyla gerçekleşebileceği gibi belirli bir özne olmadan da ortaya çıkabilir.¹⁵⁸

Bu bağlamda dinleyici tarafından konuşucunun bilen özne olarak görülmemesi tek taraflı bir durum olarak kalmayacaktır ve ayna benlik, tanınma teorisi gibi açıklamalarla karşı tarafta da yer bulacaktır.¹⁵⁹ Görece psikolojik bir açıklamaya başvurulduğunda ise belirli deneyimlerin düzenli tekrarının bireyin kendini algılayışına etki etme ihtimaliyle karşılaşılır.¹⁶⁰

Konuşucuya yönelik beklentinin düşmesi, yalnızca soyut bir değerlendirme değil, aynı zamanda konuşucunun bilgiyle kurduğu ilişkiyi doğrudan etkileyen bir duruma dönüşebilir. Konuşucunun etkilenmesi dinleyicinin çifte standart içeren davranışlarıyla beslenir. Bu bağlamda, eğitim psikolojisi literatüründe Rosenthal ve Jacobson'ın, başarılı olduğu düşünülen öğrencilere daha olumlu tutumlar sergilenmesi ve daha yüksek notlar verilmesini inceleyen çalışması dikkat çekicidir.¹⁶¹ Bu

¹⁵⁶ Charles Horton Cooley, *Human Nature and The Social Order* (Routledge, 2017), s. 96.

¹⁵⁷ Brenda Major - Laurie T. O'Brien, "The Social Psychology of Stigma", *Annual Review of Psychology* 56/1 (01 Şubat 2005), s. 397.

¹⁵⁸ Belirli bir özne olmadan da bireyin davranışlarının etkilendiği ve bunun kimlik gücü aracılığıyla gerçekleştiği "Bilgisel Adaletsizlik" bölümünde kimlik gücü kavramıyla bağlantılı şekilde işlenmiştir.

¹⁵⁹ Axel Honneth - Avishai Margalit, "Recognition", *Proceedings of The Aristotelian Society, Supplementary Volumes* 75 (2001), s. 128.

¹⁶⁰ Olivia Sagan, "Organised Loneliness and Its Discontents", *Diversity & Inclusion Research* 1/1 (Nisan 2024), s. 9.

¹⁶¹ Robert Rosenthal - Lenore Jacobson, "Pygmalion in the Classroom", *The Urban Review* 3/1 (Eylül 1968), s. 174-177.

çalışmada öğretmenlere bazı öğrencilerin daha başarılı öğrenciler olduğuna yönelik sahte bir yargı verilmiştir. Daha başarılı olduğu iddia edilen öğrencilerle daha fazla ilgilenilmesi gibi nedenlerle bu öğrenciler sınavlardan, diğer öğrencilere kıyasla, daha yüksek notlar almışlardır.

Bahse konu olan çalışma bir diğer öznenin bireyin bilgiyle ilişkisini etkileyebileceğini göstermektedir. Bireyin bilgiyle kurduğu ilişkinin bir diğer öznenin etkileniminde olması, bu etkilenimin hangi durumlarda gerçekleşebileceğini gündeme getirir: Kimliğe dayalı önyargılar bireyin bilgiyle ilişkisini olumsuz yönde etkileyebilir. Nitekim bilgisel adaletsizlik, bireyin bilen özne konumuna zarar vermesi nedeniyle bireyin bilgisel kapasitesini sınırlayan bir işleve sahiptir. Rosenthal ve Jacobson'ın ortaya koyduğu bilgiyi sınırlayıcı etki, bilgisel adaletsizlik bağlamında da geçerli olabilir. Bu durum şu çıkarıma dayanmaktadır: Başarılı olması beklenen öğrencilerin daha fazla ilgi görmesi daha yüksek puan almalarıyla sonuçlanmıştır. Ancak bu yaklaşım başarılı olması beklenmeyen öğrencilerin daha az ilgi görmesine, bilgisel ilişkilerde diğerleriyle eşit görülmemeye ve düşük puan almasına sebebiyet vermiştir.¹⁶² Bu nedenle başarılı olması beklenen öğrencilerin başarılı olması, adeta kendini gerçekleştiren kehanete dönüştüğü gibi, başarısız olması beklenen öğrencilerin de başarısız olması da kendini gerçekleştiren kehanete dönüşmüştür. Böyle bir etki kalıp yargılar nedeniyle bilgisel adaletsizlik bağlamında da gerçekleşebilir.

Bu iddiaların önemi Fricker'in bilgisel adaletsizliğin zararı üzerine yaklaşımıyla birlikte farklı bir boyuta ulaşır: Hatırlanacağı üzere Fricker bilgisel adaletsizlik nedeniyle bilen özne kimliği zarara uğrayan bireyin bilgiyle ilişkili konularda genel olarak zarara daha açık hale geleceğini iddia etmektedir.¹⁶³

Birey bilgisel adaletsizlikle birlikte karşılaşılan kalıp yargılar nedeniyle kendisini bir bilen olarak değerlendiremeyecek ve kendi bilen özne kimliğiyle ilişkisi zarar görecektir. Bireyin bilen özne olarak görülmemesi sadece toplumsal dışlama değil aynı zamanda bireyin psikolojisine yönelik bir baskı olarak da değerlendirilebilir. Çünkü

¹⁶² Bu nokta dağıtımsal adaletsizlikle benzerlik taşımaktadır ancak bütünüyle aynı değildir. İlgili örnekte görüldüğü gibi bilgisel adaletsizlik dağıtımsal adaletsizlikle de ilişkili hale gelebilir ancak bu çalışmanın ilgisi bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma ilişkisi üzerine olduğu için dağıtımsal adaletsizlikle olan ilişki derinleştirilmeyecektir.

¹⁶³ Tanıklık adaletsizliği bağlamında konuşucunun gördüğü zarar nesneleşme ve bilen özne kimliğinin zarar görmesidir. Bu nedenle konuşucunun tanıklığı kendisine dair oluşmuş kalıp yargılar nedeniyle kabul edilmemektedir. Hermenötik adaletsizlik bağlamındaysa, birey deneyimlerini ifade edecek kavramlardan yoksun olması nedeniyle hermenötik alandan dışlanarak marjinalleşmektedir.

bireyin nasıl bir bilen özne kimliğine sahip olduğuna yönelik yargılar onun karakterine dışarıdan bir müdahale anlamına gelir. Hatırlanacağı üzere “Yabancılaşmayı Sorun Haline Getiren Merkezi Durum” başlığında bireyin kendi eylemlerinde söz sahibi olamaması Jaeggi'nin düşüncesiyle birlikte yabancılaşmanın bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu doğrultuda bireyin bilen özne konumunun zarara uğratılması toplumsal anlamda bireyi çevreleyen sistematik işleyişi nedeniyle onun eylemlerinin dönüştürücü kapasitesinin zarar görmesine neden olur.

Eylemlerin dönüştürücü kapasitesinin yabancılaşmaya neden olduğu iddiası bağlamında, Bartky'e göre denilebilir ki benliğin özerk şekilde oluşturulmasına yönelik müdahale bireyin kendini tanımlama biçimi önünde engeller oluşturur ve bireyin kendine yabancılaşmasına neden olur.¹⁶⁴ Bu nedenle bireyin bilen özne kimliğiyle kurduğu ilişkinin zarar görmesi, yabancılaşma bağlamında tanımlanan sorunlu bir ilişkiyi oluşturmaktadır. Bilgisel adaletsizlik nedeniyle birey bilen özne kimliğini oluşturamayacak ve kendi bilen özne kimliğine yabancılaşacaktır.

Bununla birlikte bilen özne kimliğine yabancılaşma eylemsel anlamda başka sorunlar doğurabilir. Örneğin konuşucu, tanıklıkta bulunması gereken durumda kendisini bilen özne olarak görmediği için tanıklıkta bulunmayabilir ve bu nedenle bilgisel paylaşımın dışında kalır. Tanıklıkta bulunmamak, bilen özne olarak görülmeyen konuşucunun bilgisel ilişkilerden uzaklaşmış konumunu perçinleyecektir. Böylece konuşucu bilgisel eylemlerden uzak kaldığı için, kendini iyi ifade etmek gibi, bilgiyle ilişkili niteliklerini geliştirme olanağını kaybedecektir. Bu nedenle denilebilir ki bilgisel adaletsizliğin olası sonuçlarından biri de bireyin kendi bilen özne kimliğiyle kurduğu ilişkide sorun yaşamasıdır ve bu sorun bireyin bilen özne kimliğine yabancılaşması olarak da değerlendirilebilir.

Bu noktaya kadar yazılanları özetlemek gerekirse bireyin, kendi bilen özne konumu hakkında dinleyicinin yargıları etkili olabilir. Konuşucu kendi konumunu, dinleyicinin onun hakkındaki tasarrufuyla birlikte değerlendirdiğinde, bilen özne konumunun yetersiz olduğunu düşündüğünde kendi bilen özne kimliğiyle kurduğu ilişki sorunlu bir ilişki halini alır. Bu nedenle konuşucu kendi bilen özne kimliğine yabancılaşma yaşar ve bu da bireyin kendine yabancılaşması temasının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bilgisel adaletsizlikle ilgili olarak ortaya çıkabilecek

¹⁶⁴ Bartky, *Femininity and Domination*, s. 31.

yabancılaşma bilen özne kimliğine yabancılaşmayla sınırlı değildir. Bireyin, sahip olduğu bilgiyle ilişkisinde sorun yaşamaması anlamında bir yabancılaşma da söz konusu olabilir. Bu yabancılaşma da bireyin kendine yabancılaşması temasıyla birlikte değerlendirilebilir. Bu nedenle bir sonraki başlıkta sahip olunan bilgiye yabancılaşma konusu işlenecektir.

3.1.1. Sahip Olunan Bilgiye Yabancılaşma

Bilen özne kimliği zarar görmesi nedeniyle kendi kimliğine yabancılaşan birey aynı zamanda bu kimlikle bağlantılı olarak sahip olduğu bilgilerle de sorunlu bir ilişki içerisine girebilir. Birey bilen özne kimliğine yabancılaştığında bilen özne olarak sahip olduğu bilgilerle ilişkisinde kopuş meydana gelecektir. Bu nedenle bireyin sahip olduğu bilgiye yabancılaşması, o bilgiye güvenememesi olarak ortaya çıkabilir. Dolayısıyla birey kendisinde bulunan bilgiye yabancılaşması nedeniyle, yabancılaşma kapsamına dahil edilen, kendisiyle sorunlu bir ilişki içerisinde olacaktır. Bu çalışma bağlamında, bireyin kendine yabancılaşmasının görünümlerinden biri sahip olduğu bilgiye yabancılaşma olarak tanımlanır çünkü bireyin sahip olduğu bilgiyle ilişkisi sorunlu bir ilişkiye tekabül ettiğinde yabancılaşmadan söz edilebilir.

Bireyin sahip olduğu bilgiye yabancılaşması, kendi yeterliliğini sorgulaması bağlamında, bireyin kendini sahtekar olarak görüp başarılarını kabul edememesi olan imposter sendromuyla¹⁶⁵ benzerlik gösterebilir.¹⁶⁶ Bu sendrom üzerine tıp öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada kadınların bu sendromdan iki kat daha fazla şikayetçi olduğu gözlemlenmiştir.¹⁶⁷ Kalıp yargıların kimliğe yönelik güvenilirlik eksikliği yaratmasından hareketle kalıp yargılardan mustarip olan kadın kimliğinde bu

¹⁶⁵ Sahtekâr sendromu olarak da bilinen imposter sendromu bireyin başarılarından, yeteneklerinden, kazanımlarından şüphe duyması ve kazanımlarını kendine atfedememesidir. Kişi başarılarını şans gibi dışsal faktörlerle ya da başkalarını yanıltarak elde ettiğini düşünür: B. U. Aydın - E. Yıldırım, “Örgütlerde İmposter Sendromu”, *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-VII* (Değişim Yayınları, 2023), s. 71.

¹⁶⁶ Bu sendromun yabancılaşmanın bir biçimi olarak ele alınabilmesi “Yabancılaşma” bölümünde yabancılaşma kapsamına giren ilişkilerin ve sorunların tanımıyla birlikte mümkün olmuştur. Bireyin sahip olduğu bilgi ve başarılarından şüphe etmesi anlamında imposter sendromu, bu bilgi ve başarılarla kurulan iletişimde bireyin yaşadığı kopuş bağlamında değerlendirildiğinde yabancılaşma teması kapsamına girmektedir.

¹⁶⁷ Courtney Shill-Russell vd., “Imposter Syndrome Relation to Gender Across Osteopathic Medical Schools”, *Medical Science Educator* 32/1 (Şubat 2022), s. 161.

sendromun iki kat gibi ciddi bir oranda gözlemleniyor oluşu bazı yorumlar yapma olanağı tanımaktadır.

Bilgisel adaletsizlikle bağlantılı olarak dinleyicinin konuşucuyu bilen özne olarak görmediği durumda kişi, bilen özne olmayı gerektirdiği için başarılarından şüphe duyabilir. Bilen özne olarak görülmeyen kadın kimliği zarar görmeye daha açık hale geleceği için imposter sendromuyla daha sık karşılaşabilir. Dinleyicinin gözünde bilen özne konumuna sahip olamayan birey, artık kendisi için de bilen özne konumundan emin olamayacağı için, bilgiyle ilişkili olan kazanımlarından şüphe duymaktadır. Bu anlamda bireyin başarılarına yönelik olarak kendinden emin olamayışı bireyin kimliğinin bilen özne olamayacağına yönelik sınırlandırmanın bir etkisi olarak okunabilir. Bu tip bir kişisel değerlendirme kişinin kendisiyle kurduğu bağın zayıflaması olarak kabul edildiği takdirde bireyin kendisine yabancılaşması olarak adlandırılabilir.

İmposter sendromuyla ilgili olarak varılacak sonuç şudur: Bilen özne kimliği zedelenmiş kadınlar, bilgi yoluyla elde ettikleri kişisel başarı ve kazanımlar karşısında kendilerini sahtekâr gibi hissetme eğilimini iki kat daha fazla yaşamışlardır.

Kimliği nedeniyle bilgisel adaletsizliğe uğrama ihtimali daha fazla olan bireyin, bilen özne kimliğine ve bilgisine yabancılaşması olarak betimlenen imposter sendromuyla karşılaşma ihtimalinin göreceli olarak daha fazla olabileceği görülmüştür. Bireyin kendisiyle kurduğu bağda bozulmalar ve kopuşlarla tanımlanan kişinin kendisine yabancılaşması, kimliğin zarar görmesiyle birlikte daha belirgin hale gelir.

Öte yandan bireyin sahip olduğu bilgiye yabancılaşması temasına başka örnekler de verilebilir. Kalıp yargılar nedeniyle toplumsal güç ilişkileriyle de bağlantılı olan bu tip bir yabancılaşmaya dair bir diğer örnek ise kalıp yargılardan mustarip olan siyahi öğrencilerle birlikte yapılan bir çalışmadır. Konuşucunun kendisine yabancılaşmasına neden olan adaletsizlik toplumda bulunan kalıp yargıların konuşucu üzerindeki etkiler nedeniyle gerçekleşebilir. Bu etkiyi entelektüel yetenek testine giren siyahi öğrencilerin, testin entelektüel seviye ölçtüğünü öğrendikten sonra testten düşük not alması göstermektedir.¹⁶⁸ Entelektüellik seviyelerinin değerlendirileceğini öğrenen siyahi öğrencilerin düşük notlar alması, bilen özne konumu zarar görmüş bireylerin

¹⁶⁸ Claude M. Steele - Joshua Aronson, "Stereotype Threat and The Intellectual Test Performance of African Americans.", *Journal of Personality and Social Psychology* 69/5 (Kasım 1995), s. 805-809.

bilgilerini ortaya koymak konusunda sorun yaşayabileceğini gösterir.¹⁶⁹ Bu durum belirli bir özne tarafından kalıp yargılara maruz kalınmadan da bilen özne kimliği zarar görmüş bireylerin sahip oldukları bilgi konusunda tanıklık yapmakta zorluk yaşadığını göstermektedir. Tanıklık yapmakta yaşanan zorluk tanıklık adaletsizliğine maruz kalan bireylerin bilgiyle ilişkilerinde bir sorun yaşadığını göstermektedir.

İki ayrı temadan oluşan bu bölümün ilk parçasında bilgisel adaletsizlikle birlikte gündeme gelen kalıp yargıların yabancılaşmayla ilişkisi incelenmiştir. Bu kalıp yargılar bireyin kimliğini hedef alması nedeniyle sistematik bir yapıya sahip olduğu gibi, belirli kimliğe sahip insanlar üzerinde daha geniş etkilere sahip olabilir. Bu etkiler içerisinde bireyin bilgiyle kurduğu ilişkiyi bozan, kopuş meydana getiren durumlar yabancılaşmanın meydana geldiği durumlar olarak ele alınabilir ve bu da bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma kavramları arasında bağlantı bulunabileceğini gösterir. Bu bölümün ikinci parçasındaysa kalıp yargılar nedeniyle bilgisel zarara açık hale gelen bireylerin yaşayabileceği yabancılaşma ele alınmıştır. Bu yabancılaşma bireyin sahip olduğu bilgiden emin olamaması ya da tanıklık yapmada zorlanma olarak kendini göstermektedir. Öte yandan bilgisel adaletsizlikle bağlantılı durumların yabancılaşmayla ilişkisi kendine yabancılaşmayla sınırlı değildir. Bireyin kendisiyle kurduğu ilişkide sorunlar ortaya çıkması gibi birey yaşadığı toplumla kurduğu ilişkide de sorunlar yaşayabilir. Bu durumda bireyin topluma yabancılaşmasını ele alan bir temanın gerekliliği gündeme gelmektedir.

3.2. Topluma Yabancılaşma

Bireyin topluma yabancılaşması yaşadığı toplumsal çevreden, toplumsal değerler ve normlardan veya toplumdaki diğer insanlarla olan bağlarından uzaklaşmasını ifade eder. Bu tip bir yabancılaşmaya toplumsal yapıya aidiyet hissini azalması, bireyin sosyal ilişkilerden soyutlanması ve sosyal ilişkilerde anlam kaybı eşlik eder. Bu yüzden toplumsal bağlara ilişkin zayıflama bireyin toplum tarafından anlaşılabilmesi ve toplumu anlayabilmesiyle ilişkili durmaktadır. Bireyin toplum tarafından anlaşılabilmesi, bireyin sahip olduğu hermenötik kaynakların yetersizliğiyle

¹⁶⁹ Bireyin yaşadığı sorunun nedenlerinden biri bu çalışma özelinde sınava giren öğrencinin siyahilere yönelik kalıp yargıları haklı çıkartma korkusu yüzünden hissettiği baskıdır: Steele - Aronson, "Stereotype Threat and The Intellectual Test Performance of African Americans.", s. 805.

birleştğinde, bilgisel adaletsizliğin bir türü olan hermenötik adaletsizlikle bağlantılı olabilir.

Konuşucu olan bireyin yaşadığı hermenötik adaletsizliğin yapısal bir karakteri vardır ve konuşucunun deneyimlerini ifade etmesi bu adaletsizlik yüzünden güçleşir. Konuşucunun kendini ifade edememesi nedeniyle toplumun konuşucuyu anlamasının iletişimsel olanakları zayıflamaktadır. Bu durum konuşucunun kavram dünyasının, değerlerinin anlaşılmasına neden olması itibariyle toplum ve birey arasındaki iletişime zarar verir. Bu nedenle konuşucunun, dinleyiciyle ve toplumdaki diğer dinleyici konumundaki bireylerle kurduğu iletişimin başarılı olma ihtimali ortadan kalkar. Konuşucunun bilen özne olarak kimliğinin yok sayıldığı bir toplumsal zeminde, bireyin toplumla iletişiminin zayıflaması sonucu, öteki¹⁷⁰ kavramıyla bağlantılı olan toplumu anlaması güçleşmektedir. O halde konuşucunun toplumu anlayamaması nedeniyle toplumla bağının zayıflaması ve kendini topluma ait hissetmemesi muhtemeldir.

Bilgisel adaletsizliği de kapsayacak şekilde topluma yabancılaşan bireyin toplumsal yaşamın işleyişini anlamlandırması zorlaşır ve toplumsal yaşamın işleyişi anlamlandırılmadığı için toplumsal yaşam kuralları anlamsızlaşır.

Toplumun bireyle bağının koptuğu ve bu yüzden birey için toplumsal değerlerin anlamsızlaştığı durum *anomi* kavramıyla birlikte anılmıştır.¹⁷¹ Tolan *anomi* kavramını, bireyin kültürel olarak tayin edilmiş amaçlara ve bu amaçlara ulaşmak için kurumsallaşmış yöntemlere duyduğu güvenin azalması veya tamamen kaybolması şeklinde tanımlamıştır.¹⁷² Bireysel ve toplumsal normlar arasındaki uyumsuzluk olarak *anomi* kavramı bilgisel adaletsizlikle ilişkili şekilde bireyin topluma

¹⁷⁰ Öteki kavramı, konuşucunun dinleyiciyle birlikte var olduğunu vurgulamak ve konuşucunun dinleyiciyle olan ilişkisinde yaşadığı değişimi belirginleştirmek için kullanılmıştır. Bu kullanım Levinas'ın kullanımıyla da bağlantılı olmakla beraber öteki kavramı derinleştirilmeyecektir çünkü bireyin ötekiyle birlikte var olduğu teması kısa olmakla birlikte bu metnin kapsamını kapsayacak şekilde işlenmiştir. Öteki kavramına dair ilgili iki çalışmaya bakılabilir: Şahin Efil, "Kendini 'Öteki'nde Fark Etmek: Ben-Öteki İlişkisinin Felsefi Uzantıları", *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2016), 51-66., Radolphe Calin - François-David Sebbah, *Levinas Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), "Başkası".

¹⁷¹ Servet Tiken, "Tarık Buğra'nın Gençliğim Eyvah Adlı Romanında Anomi", *The Journal of Academic Social Sciences* 28/28 (2016), s. 212.

¹⁷² Barlas Tolan, *Çağdaş Toplumun Bunalımı, Anomi ve Yabancılaşma* (Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981), s. 72.

yabancılaşmasında da ortaya çıkabilir. Bu durumu betimlemek için Ralph Ellison'un *Görülmeven Adam* romanına başvurulabilir.

Anlatıcı konumunda olan ana karakter giriş bölümünde *görünmez* olduğundan bahsetmektedir fakat görünmezliğinin kendisinden dolayı değil karşılaştığı insanların gözlerindeki acayip bir durumdan kaynaklandığı da dile getirilir.¹⁷³ Metnin akışı içerisinde anlaşılır ki anlatıcı olan karakter siyahi bir bireydir ve aslında toplum tarafından görmezden gelinmektedir. Toplum tarafından görmezden gelinmeyi bir tür görünmezlik olarak aktaran anlatıcı karşılaştığı toplumsal tavrın kendisi üzerindeki etkisini aktarmaktadır. Baş karakter, çocukluğunda siyahların hakları üzerine yetişkinlere yaptığı bir konuşmayı ve onu dinleyen yetişkinlerin tepkisini şöyle anlatır:

Kurulu makine gibi, öyle ateşli konuşuyordum ki, kupkuru ağzım parçalanmış yerlerinden sızan kanla dolup boğulacak gibi olduğum ana kadar, adamların hâlâ birbirleriyle konuşup güflüşüklerini fark etmedim. Acıya rağmen daha da yüksek sesle konuşuyordum şimdi. Ama yine konuşuyorlar, yine güflüşüyorlardı, sanki pis kulaklarına pamuk tıkamışlardı.¹⁷⁴

Siyahi olan karakterin siyahi haklarına dair yaptığı bu konuşmaya insanların tepkisini anlatırken kullandığı "Sanki pis kulaklarına pamuk tıkamışlardı." İfadesi kalıp yargılar bağlamında tanıklık adaletsizliğiyle birlikte yorumlanabilir durmaktadır. Baş karakter düşüncelerini dile getirdiğinde karşısındaki dinleyiciler onun tanıklığını ciddiye almamış ve sadece gülmekle yetinmişlerdir; bu durum baş karakter açısından dinleyicinin onun tanıklığına karşı kulaklarını tıkamak olarak anlaşılmıştır.

Baş karakterin tarif ettiği deneyim, tanıklık adaletsizliğinde karşılaşılan tanıklığın kalıp yargılar nedeniyle hak ettiği değeri görmemesi durumuyla örtüşmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde baş karakter kimliği nedeniyle tanıklık adaletsizliğine maruz kalmaktadır. Buna ek olarak baş karakterin tanıklık adaletsizliğiyle birlikte yaşadığı sorunlar anomi kavramına daha yakın sorunlara da işaret etmektedir. Baş karakter görülmezliğini ve görülmezliğin onda yarattığı etkiyi şöyle betimler:

¹⁷³ Ralph Ellison, *Görülmeven Adam*, çev. Mehmet Doğan (İletişim Yayınları, 2024), s. 23.

¹⁷⁴ Ellison, *Görülmeven Adam*, s. 29.

Tıpkı sirklerde gördüğünüz bedensiz başlar gibi, sert, çarpıtıcı camdan yapılmış aynalar çevirmiş sanki etrafımı. Bana yaklaştıklarında yalnızca çevremdekileri, yani kendilerini, ya da hayallerinde uydurdukları şeyi görürler; her şeyi, en küçük şeyi görürler de beni görmezler... Çoğu zaman sinirleri yıpratıcı bir şey de olsa, görülmemek yararlı bir şeydir bazen. O zaman da, zayıf görüşlü kimseler çarpıp durur size. Ya da çok kere siz kuşkuya düşersiniz gerçekten var olup olmadığımızdan. Öteki insanların kafalarında bir hayal olup olmadığını düşünürsünüz. Hani bir karabasanda, uykuda olanın bütün gücüyle yok etmeye çalıştığı bir çehre. İşte böyle hissettiğiniz zaman bu kez siz başlarsınız öfkeyle ona buna çarpmaya. Ve ne yalan söyleyeyim sık sık da kapılırsınız bu duyguya. Kendinizi gerçek dünyada yaşadığınızda, bütün o etrafınızdaki gürültünün ve acının bir parçası olduğunuza inandırmak ihtiyacı içinde kıvranırsınız.¹⁷⁵

Görülmektedir ki baş karakter “Kendine Yabancılaşma” başlığında değinilen, kendine dair sahip olduğu bilgilerden emin olamamayla bağlantılı bir yabancılaşma yaşamakla birlikte toplumun parçası olduğunu düşünmekte zorlanmaktadır. Kendisinin gerçek dünyada yaşadığına inanmakta güçlük çektiğini dile getiren baş karakter, tanıklığının hak ettiği güveni görmemesiyle bağlantılı şekilde toplum içerisinde değer görmekte sorun yaşamaktadır. Bu nedenle, baş karakterin içinde bulunduğu anomi durumuna ek olarak kimliği nedeniyle tanıklığının da görmezden gelindiği söylenebilir.

Karakter için toplum içerisinde değer görmek konusunda yaşanan sorun aynı zamanda onun toplumla bağ kurmasında sorun yaşamaması nedeniyle toplumla yabancılaşmış bir ilişkiye işaret etmektedir. Toplumla bağının kopmasını vurgulayan görünmezlik topluma yabancılaşma kavramının kapsadığı bir hâldir. Bu yabancılaşmanın romandaki karaktere etkileri ilginçtir.

Anlatıcı görünmez olmanın *faydalarını* keşfetmeden önce herkes gibi kirasını, elektrik faturasını ödediğini fakat bu davranışlarının yıllar öncesinde kaldığını aktarmaktadır. Anlatıcı kişi artık yalnızca beyazlara kiralanmış bir evde kaçak olarak kalmakta ve bu evde kaçak elektrik kullanmaktadır. Anlatıcı kullandığı elektriğin bedelini ödemek ya da oturduğu evin kirasını ödemek gibi çok basit toplumsal normlara dahi yabancılaşmıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ Ellison, *Görülmeven Adam*, s. 7.

¹⁷⁶ Ellison, *Görülmeven Adam*, s. 25.

Görünmezlik düşüncesiyle birlikte yaşadığı yabancılaşma öyle bir boyuta ulaşmıştır ki bir gece çarpıştığı beyaz birisiyle görmezden geldiğini düşündüğü için kavga etmiştir. Ancak biraz sonra karşısındakinin onu gerçekten görmemiş olabileceğini düşünerek oradan uzaklaşmıştır.¹⁷⁷ Anlatıcının karşısındaki kişinin onu gerçekten görmemiş olabileceği düşüncesi uç bir örnek olmasına rağmen bu anlatı toplumsal bağın kopuşuna dair bir durum içermektedir: Birisiyle çarpıştığı için fiziksel şiddete başvurmanın yanlış olduğuna dair sınır çizgileri bu karakterde ortadan kalkmıştır. Birisine şiddet uygulamanın toplum içinde yaşamaya verdiği zarar gibi basit bir düşünceye yabancıdır.

Anlatıcının durumu bireyin topluma yabancılaşması ve bilgisel adaletsizliğe maruz kalması bağlamında değerlendirildiğinde, sorun yalnızca bir bireyin geliştirdiği çarpık düşünceler olarak görülemez. Bireyin kimliği nedeniyle tanıklığının, görülmeyen bir insan olduğunu düşündürecek kadar, hayatın genelinde yok sayılması, onun diğer insanlarla eşit konumda olmasını sağlayan bilen özne kimliğine zarar vermiştir. Bireyin görünmez olduğunu düşünmesine neden olan toplumsal tavır, onun tanıklığını da görünmez kılmıştır. Bir arada ilerleyen ve bilgisel adaletsizlikle bağlantılı olan bu iki durum bireyin kendisini ve diğer insanları anlamasını güçleştirmektedir. Buna paralel olarak bireyin toplumsal bağları zayıflamıştır ve bu durum bir diğer insana şiddet uygulamak onun için basitleştirmiştir.

Görülmeyen Adam romanıyla birlikte bireyin kimliğinin yok sayılması ve anlatıcı karakterin üzerindeki görünmezlik düşüncesi işlenmiştir. Bu bağlamda toplumla yaşanan uyumsuzluk bir yabancılaşma halinde çeşitli toplumsal normlardan kopuş olarak kendini göstermiştir. Toplumsal ilişkilerde yaşanan yabancılaşma birey için toplumsal yaşama yabancılaşmayı da beraberinde getirecektir. Öte yandan bir sonraki başlıkta, Marx'ın yabancılaşma temasını andıracak şekilde insanın insani niteliklerine yabancılaşması işlenecektir.

¹⁷⁷ Ellison, *Görülmeyen Adam*, s. 23.

3.3. İnsani Niteliklere Yabancılaşma

Marx'ta bireyin türsel özüne yabancılaşması olarak görülen bu tema aynı zamanda türsel öze ilişkin niteliklere yabancılaşma da içermektedir. Bu nedenle bireyin türsel özüne yabancılaşması, insani niteliklere yabancılaşma anlamına gelecek olan türsel öze ilişkin niteliklere yabancılaşma olarak ele alınacaktır. Bireyin insani niteliklere yabancılaşması insana özgü niteliklerden yaşanan kopuşu ifade etmektedir. Daha önce "Karl Marx Bağlamında Yabancılaşma" bölümünde Marx'ın insani niteliklere dair yaklaşımında bulunan, insanın değişmez bir doğası olmadığı ve içinde bulunduğu çağa göre değişim yaşadığı düşüncesi bu başlıkta da bulunacaktır. Bununla birlikte insani niteliklere yabancılaşmanın temel tartışmasını tanıklığa yabancılaşma ve yaratıcı edime yabancılaşma konuları oluşturacaktır.

3.3.1. Tanıklığa Yabancılaşma

Sosyal bir canlı olarak insanın toplumla iletişimi son derece önemlidir.¹⁷⁸ Bireyin toplumun parçası olan diğer insanlarla iletişimi gerçekleştirmesinde tanıklık temel bir roldedir. İnsan için iletişimin önemli oluşu ve tanıklığın da bu konuda başlıca araçlardan biri oluşu tanıklığı insan türüne özgü şeylerden biri kılar. Tanıklığın türsel öz kavramıyla ilişkilendirilmesi, konuşucunun tanıklık yapmaktan vazgeçmesi anlamında, sessizleşmenin de türsel öze yabancılaşma olarak ele alınmasını sağlar.

Sistemik şekilde bilimsel adaletsizliğe uğramak bireyin daha ender şekilde tanıklıkta bulunmasına yol açmaktadır.¹⁷⁹ Birey, konuşucu olarak tanıklığına koşulsuz şekilde güvenilmeyeceğini düşünmesi ya da hak gaspına uğradığını düşünmesi gibi nedenlerle ilişkili şekilde kendisini tanıklıktan vazgeçtiği bir toplumsal konuma yerleştirebilir. Bireyin tanıklıktan vazgeçmesi protesto niteliğinde gerçekleşebileceği gibi bilmeyen ya da bilmek için yeterli olmayan kişi konumunu kabullenerek de gerçekleşebilir.

Bilmeyen kişi kimliğinin kabulünün, protesto yaklaşımının aksine, konuşucuyu göreceli olarak çaresiz bırakan etkisi vardır. Birey kimliğine yönelik güvensizlik

¹⁷⁸ Toplumsal canlı olarak insan iletişiminin önemi bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte bu önem konuşucunun dinleyiciyle birlikte değişime uğradığı düşüncesiyle verilmeye çalışılmıştır. Öte yandan tanıklığın insan türü için önemli olduğu argümanı da iletişimin insan için önemli olduğu kabulüne dayanmaktadır. Bu noktada insan için iletişimin önemini ortaya koyması bakımından Michael Tomasello'nun ilgili çalışmasına bakılabilir: Michael Tomasello, *İnsan İletişiminin Kökenleri* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017).

¹⁷⁹ Bondy, "Argumentative Injustice", s. 266.

nedeniyle tanıklığına gereken önemin verilmeyeceğini fark ederek tanıklık anlamında sessizleşmeye gidecektir.

Bilmeyen kişi kimliğinin kabulü hakkında The Green Mile filmindeki John Coffey karakterine bakılabilir. Ana hatlarıyla, siyahi bir işçi olan Coffey 1930’lu yıllarda iki genç kıza tecavüz suçlamasıyla idama mahkûm edilmiştir. Olay mahalinde genç kızların cesediyle birlikte ağlar halde bulunan Coffey’e hiç kimse aslında ne olduğunu sormamıştır ve onun tanıklığına başvurmama eğilimi hikâye boyunca devam etmektedir.¹⁸⁰

Kimsenin ona soru sormaması, bir siyahinin böylesi bir suçu işleme potansiyeli ve kalıp yargı bağlantısıyla ilişkili durmaktadır. Öyle ki onun masum olduğunu düşünen başgardiyen karakteri Coffey’nin avukatıyla görüşmeye gittiğinde avukatın siyahiler hakkında kalıp yargılara sahip olduğunu fark eder. Avukat siyahiler hakkındaki yargılarını ifade ederken bir zamanlar sahibi olduğu köpeği örnek gösterir: Daha önce hiç kimseyi ısırması olan kırma cins köpeğinin bir gün oğlunu ısırıldığını ve siyahların da daha önce hiç suç işlememiş olsa bile kırma cins köpeği gibi birden birisine zarar verebileceğini ifade etmektedir.

Görülmektedir ki Coffey’nin avukatının belirli bir kimliğe yönelik rasyonel olmama, suç işlemeye yatkın olma gibi kalıp yargıları vardır. Avukatın bu yaklaşımı genel yargıyı yansıtmaması nedeniyle kalıp yargılarla birlikte gerçekleşen tanıklık adaletsizliğinin bir örneğini gösterir.

Öte yandan Coffey karakteri filmin hiçbir noktasında suçu işlemediğine dair tanıklıkta bulunmamıştır ve adaletsiz durumu kabullenmiş görünmektedir. Coffey’nin masum olduğuna inanan başgardiyen onun aldığı idam cezasının adil bir karar olmamasından dolayı ona kaçmasına yardım edebileceğini söyler fakat Coffey bunu reddeder. Coffey’nin bu teklifi reddedişine dair cevabı tanıklıktan vazgeçişin iyi bir örneğini oluşturur: “Yorulduğum Patron. Yollarda yağmurdaki bir serçe kadar yalnız olmaktan yorulduğum. Yanımda hiç arkadaş olmamasından bıktım... İnsanların birbirine kötü davranmasından bıktım. Her gün dünyada hissettiğim ve duyduğum acılardan bıktım.” diyen karakter idamın gerçekleşmesini istediğini söylemektedir. Bu ifade bir bütün

¹⁸⁰ Tanıklık adaletsizliğiyle ilişkili olan tanıklığa başvurmama durumu “Tanıklık Adaletsizliğinde Ön Alıcı Tanıklık Adaletsizliği” bölümünde ele alınan Stephen Lawrence soruşturmasına benzer şekilde gerçekleşmektedir.

olarak ümitsizliğin, bir şeylerin değişmeyeceğinin söylemi olarak değerlendirilebilir ve ümitsizlik şeklinde görünen bu söylem Coffey'nin tanıklıktan vazgeçip sessizleştiğinin göstergesidir.

Bu bölümün yorumlanışında Coffey karakterini ölüme götürecek kadar büyük bir durumda bile karakterin tanıklığının gereken önemi görmemesi, sistematik şekilde maruz kalınan bilgisel adaletsizlikle ilişkilendirilebilir. Bu tip bir ifade genel bir sosyal adaletsizliğe işaret edebileceği gibi Coffey'nin başına gelenler, onun kimliğiyle bağlantılı olmasından dolayı, bilgisel adaletsizliğin de kapsamına girebilir. Bu kapsamda Coffey karakterinin hapisshaneden kurtulsa dahi *yanında hiç arkadaş olmamasını, insanların birbirine kötü davranmasını, her gün dünyada hissettiği acıları hissedecek* olmasını deneyimlemeye devam edecektir. Bu ifadeler marjinalleştirilme ve bilgisel adaletsizlikle bağlantılı şekilde değerlendirildiğinde¹⁸¹ onu umutsuzluğa sürüklediği gibi durumu kabullenmeye ve suçsuz olduğuna dair tanıklıktan vazgeçişe itmiştir. İlk bakışta genel anlamıyla adaletsiz bir dünyanın yarattığı umutsuzluktan mustarip gibi duran Coffey aynı zamanda tanıklığına yönelik adaletsizliğe de uğramaktadır. Bu adaletsizlik aynı zamanda Coffey'i sessizleşmeye itmiştir ve Coffey tanıklık yapmak konusunda da yılgın görünmektedir.

Öte yandan tanıklık kavramı sosyal canlı olan insan için türsel öz kavramıyla bağlantılı şekilde değerlendirilebilir. Zira tanıklık, insan için toplum olarak yaşamının parçalarından biri olan iletişimin önemli bir yapısıdır. Buna rağmen Coffey karakteri tanıklık adaletsizliği nedeniyle sessizleşmekte ve tanıklık yapmayla kurduğu ilişkide sorun yaşamaktadır. Bu sorun "Yabancılaşma" başlığında ele alındığı üzere yabancılaşma tanımı kapsamına giren bir duruma işaret etmektedir. Bu nedenle Coffey'nin tanıklıktan vazgeçmesi türsel özünün bir parçasına yabancılaşması olarak yorumlanabilir. Bununla birlikte tanıklığa yabancılaşma, tanıklıktan vazgeçmekten farklı olarak, tanıklığın engellenmesi nedeniyle hermenötik süreçlere dahil olamamak ve bilgisel süreçlerin dışında kalmak yoluyla da gerçekleşebilir. Bununla ilgili olarak öncelikle bilgi paylaşımının dışında kalmanın tanıklığa yabancılaşmayla bağlantısı incelenmelidir. Ardından bu bağlamdaki tanıklığa yabancılaşma konusunda Ignaz

¹⁸¹ Coffey'nin söylediği, arkadaş edinememe bireyin kimliği nedeniyle dışlanmasına işaret edebilir. Ayrıca insanların birbirine kötü davranmasına yönelik ifade, bazı bireylerin kimliği nedeniyle kötü muamele görmesiyle bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Semmelweis ve lohusa humması konusundaki düşünceleri nedeniyle uğradığı adaletsizlik örnek gösterilebilir.

Bilgi paylaşımının dışında kalmak, bireyin bilgi paylaşımı ve bilgiye sahip olma süreçleriyle arasına mesafe girmesi ya da bu süreçlere katılamamasını ifade eder. Bireyin marjinalleşerek, bilgi kaynaklarından yoksun bırakılarak bilgi paylaşımının dışında kalması hem bilgiye sahip olamamasına hem de toplumsal bilgiye katkı koyacağı tanıklığı gerçekleştirememesine neden olur. Barry'e göre bilgi üretimine katkı koyamamak bireyle bilgi arasına sorunlu bir mesafe girmesi olarak görülebilir.¹⁸²¹⁸³

Bilgi üretimiyle bireyin arasına sorunlu bir mesafe girmesi, bilgi aktarımının gerçekleştiği tanıklık konusunda da bireyin sorun yaşamaya anlamına gelecektir ve birey tanıklıkla da sorunlu bir ilişki içerisine girecektir. Bu bağlamda bilgi üretimine¹⁸⁴ katkı koyamamak ve tanıklığa yabancılaşmak, tanıklığın hermenötik boşluklardan dolayı reddedilmesine dayanabilir. Bunun gibi bir bilimsel yabancılaşma hermenötik boşluklardan dolayı gerçekleşebilir. Ignaz Semmelweis'in ve lohusa hummasına ilişkin el yıkama önerisi bu konuda örnek olabilir.

Semmelweis mikroorganizmaların hastalıklar üzerindeki etkisinin bilinmediği dönemde, doğumu gerçekleştiren doktorların doğum öncesinde el yıkamasının lohusa hummasını çok ciddi şekilde azalttığını gözlemlemiştir.¹⁸⁵ Ancak mikroorganizmaların hastalıklarla ilişkisi bilinmediği için Semmelweis'in gözlemi tartışmalı şekilde hak ettiği değeri görmemiştir. Semmelweis'in gözlemine gelen tepkiler onun arkadaşları tarafından dışlanmasına ve meslekten atılmasına neden olmuştur.¹⁸⁶ “Bilimsel Adaletsizlik” bölümünde değerlendirildiği gibi tekil hermenötik adaletsizlik bireye

¹⁸² “Epistemic Alienation”, *Inquiry*, (03 Temmuz 2024), s. 20.

¹⁸³ Barry'nin çalışması göz önüne alındığında onun daha farklı bir amacı vardır ancak çalışmasını dayandırdığı noktalardan birini, bilimsel üretimden uzaklaşmanın ortaya çıkardığı yabancılaşma oluşturmaktadır.

¹⁸⁴ Bu çalışma ekseninde bilgi üretimi bireyin entelektüel ya da sanatsal faaliyetler gibi hermenötik kaynaklara katkı koymasını ifade eder. Örneğin temel bilimler alanında çalışma yürüten biri bilgi üretiminde bulunurken, sanatsal anlamda deneyimlerini ifade eden birisi de bilgi üretiminde bulunmaktadır. Buna paralel olarak öznel bir deneyimin ifade edilmeye çalışılması da bilgi üretiminde bulunmak anlamında değerlendirilebilir. Bu konuda “Bilimsel Adaletsizlik” başlığı altında M. Fricker'in Carnita Wood'un deneyimiyle ilgili verdiği örneğe bakılabilir. Wood'un yaşadığı “cinsel taciz” kavramsallaştırılmamış bir deneyim olmasına rağmen belirli bir çaba sonucunda bu durum kavramsallaştırılmıştır. Öte yandan bilgi üretiminin ne olduğu sorusu en geniş anlamıyla “Bilgi nedir?” tartışması ekseninde derinleştirilebilecek olmakla birlikte bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır.

¹⁸⁵ Carl G. Hempel, “Bilimsel Araştırma: Buluş ve Sınama”, çev. Alper Yavuz 271 (2013), s. 27-28.

¹⁸⁶ Dursun Ayan, “Tıp Tarihinde El Yıkamaya İlişkin Bir Not Annelerin Kurtarıcısı Dr. Semmelweis”, *International Journal of Education and History Research* 3 (01 Ocak 2020), s. 112.

yönelik şekilde sistematikleşmeyen kavramsal boşluklara dayanmaktadır ve Semmelweis'in yaşadığı kavramsal eksiklik onun kimliğini hedef almadığı için tekil hermenötik adaletsizliğe işaret etmektedir.

Öte yandan yaşadığı hermenötik adaletsizlik sonucu Semmelweis'in mesleğine devam edememesiyle ve çalışmalarının engellenmesiyle ilişkili olarak bilgisel ilişkilerden dışlandığı söylenebilir. Bu anlamıyla bilgisel ilişkilerden dışlanmak bireyin tanıklıkta bulunma olanağını elinden almaktadır. Semmelweis'in bilgisel ilişkilerden dışlanması onun bilgiyle arasına sorunlu bir mesafe girmesine neden olduğu gibi tanıklıkta bulunmasını da engeller. Bilgiyle ilişkili bu gibi sorunlu bir kopuş tekil hermenötik adaletsizlikle bağlantılı şekilde tanıklığa yabancılaşmaya işaret etmektedir.

Görüldüğü üzere bilgisel adaletsizliğin bir türü olan hermenötik adaletsizlik nedeniyle yabancılaşma yaşanabilmektedir. Ancak bu yabancılaşmanın ortaya çıkmasında hermenötik adaletsizliğin kimliğe dayalı olmayan, rastlantısal bir formu etkili olmuştur. Öte yandan bilgisel adaletsizliğin kimlikle ilişkili örnekleri de bireyleri bilgisel ilişkilerden kopartabilir. Bireylerin bilgisel ilişkilerden kopması, tanıklıkta bulunmalarının önüne geçeceği için tanıklığa yabancılaşmaya neden olabilir.

“Tanıklık Adaletsizliği” başlığında tanımlandığı üzere bilgisel adaletsizliğin bir türü olan tanıklık adaletsizliği kimliğe yönelik kalıp yargıların konuşucunun tanıklığına adaletsiz yaklaşımla meydana gelir ve bazı kimliklerin tanıklık adaletsizliğine uğraması daha muhtemeldir. Buna paralel olarak bazı kimlikler hem geçmişte hem de günümüzde güvenilirlik eksiklikleri yaşamıştır. Baskın gruplar¹⁸⁷ kalıp yargılar nedeniyle tanıklık adaletsizliğine uğrayan kimliklerin ifadelerine inanmazlar ve tanıklığına güvenilmeyen kimlikleri bilgi paylaşımından dışlarlar. Bu eylem, baskın olmayan kimliklerin bilgi kaynaklarına ne gibi katkılar sağlayabileceğini şekillendirir.¹⁸⁸

Bilimsel bilginin belirli kimliklerin bakış açısıyla birlikte üretilmesi, bilimsel yaklaşımların ve kabullerin belirli kimliklerin bakış açısıyla şekillenmesine neden olabilir.¹⁸⁹ Bu durumda kimlikleri nedeniyle bilgi üretiminden dışlanan bireyler aynı

¹⁸⁷ Baskın gruplar kavramı güç sahibi kimlikten olan grupları ifade etmektedir.

¹⁸⁸ Juliet Hess, “Rethinking the Large Ensemble Paradigm: Moving Toward Epistemic Justice”, *Studies in Philosophy and Education* 42/4 (01 Temmuz 2023), s. 421.

¹⁸⁹ Joseph Henrich vd., “The Weirdest People in The World”, *Behavioral and Brain Sciences* 33/2-3 (Haziran 2010), s. 63.

zamanda hermenötik anlamda toplumun parçası olmak konusunda engelleneceklerdir. Bu dışlanma, bireylerin tanıklık eylemiyle aralarına sorunlu bir mesafe girmesine yol açar. Bilimsel üretim yapan bireyin tanıklığı, onun katkı koyamaması nedeniyle sessizleşeceği gibi tanıklığa yabancılaşmayı da doğuracaktır.

Sonuç olarak bilgisel adaletsizlikle ilişkili olarak sistematik şekilde adaletsizliğe uğramak bireyde tanıklıktan vazgeçmeye yol açabilmektedir. Sosyal bir canlı olarak insanın tanıklıktan vazgeçmesi iletişimin temel bir özelliğinden kopuş yaşaması nedeniyle sosyal canlı olma niteliğine yabancılaşma ya da diğer bir deyişle insani niteliklerden birine yabancılaşma olarak kavranabilir. Tanıklığa yabancılaşmanın görünüşlerinden biri bireyin sessizleşmesi yönünde olacaktır. Bununla birlikte tanıklığa yabancılaşma bireyin bilgisel ilişkilerin dışında kalması ve tanıklıkta bulunamaması olarak da ortaya çıkabilir.

3.3.2. Yaratıcı Edime Yabancılaşma

Bu başlıkta bilgisel adaletsizliğin insani niteliklerle bağlantısı olan yaratıcı edimin engellenmesindeki rolü incelenecektir. Yaratıcı edimle bağlantılı olarak bilgisel ilişkilerden uzaklaştırılan bireyin yaşadığı yabancılaşma ele alınacaktır. Genel bir tanım olarak yaratıcı edim birey ya da bireylerin mevcut bilgi ya da deneyimleri doğrultusunda özgün sonuçları olan edimlerdir. Yeni bir düşünce, sanat eseri ya da çözüm yolu üretilmesi yaratıcı edim olarak görülebilir ve bunlar genellikle yaratıcı düşünmeyi, alışılmadık bağlantılar kurmayı gerektirir. Sanatsal ya da estetik üretim, bilimsel keşifler, felsefi düşünceler bu şekilde değerlendirilebilir. Birey düşünsel faaliyetleri de içeren yaratıcı edime yabancılaşabilir. Bu bağlamda bilgisel adaletsizliğin her iki görünümü de bireyi yaratıcı edimden uzaklaştırarak yaratıcı edime yabancılaşmasına neden olabilir.

Bilgi üretiminde aktif olarak rol almamak insana özgü bir nitelik olan yaratıcı edimin engellenmesi olarak değerlendirilebilir. Örneğin Barry'nin bilgisel üretimden uzaklaştırılan insanların bir tür yabancılaşma yaşadıkları ve bunun bilgisel yabancılaşma olarak tanımlanabileceği çıkarımı hatırlanabilir.¹⁹⁰ Bu tür bir yabancılaşma bireyin bilgiyle kurduğu bağda kopuş yaşamasına neden olmakla kalmaz

¹⁹⁰ Barry, "Epistemic Alienation", s. 2.

aynı zamanda bireyin yaratıcı edim olarak kavranabilecek bilgisel üretimden uzaklaşmasına da neden olur. Yaratıcı edim anlamında bilgisel üretimden uzaklaşma ise bilgisel adaletsizliğin neden olduğu bir yabancılaşma olarak kabul edilebilir.

Bilgisel adaletsizliğin yaratıcı edime yönelik yabancılaşmaya yol açma ihtimali, özellikle kimlikleri nedeniyle güvenilir bulunmayan ve bu nedenle bilgisel adaletsizliğe daha fazla maruz kalan bireylerde daha belirgin şekilde ortaya çıkabilir. Bu konuda kadınların temel bilimler alanında yüksek lisans, doktora derecesine doğru ilerledikçe daha az rol aldığını gösteren Laura Di Bella'nın çalışmasına bakılabilir.¹⁹¹ Bu çalışmadan yola çıkarak söylenebilir ki bilgisel adaletsizliğin kıskaçındaki kimliklerden birisi olarak kadınlar temel bilimler alanında daha az görünür konumdadır. Gerek tanıklık adaletsizliği gerek hermenötik adaletsizlik bağlamında zarar görmeye daha açık olan kadın kimliği, bilgiyle ilgili tekil bir konuda değil, geniş bir düzlemde zarar görmektedir.¹⁹²

Öte yandan kadınların yaratıcı edim gerçekleştirmesinin engellenmesi bilgisel adaletsizliğin iki türünün bir arada işlediği durumla birlikte gündeme gelebilir. Hermenötik boşluklar nedeniyle deneyimini dile getirmekte zorlanan konuşucu, aynı zamanda kimliksel önyargılar nedeniyle tanıklığının sessizleştirilmesine de maruz kalabilir ve iki tip adaletsizlik bir arada gerçekleşir.¹⁹³ Örneğin yaratıcı edim anlamında bilimsel bilgi üretimi yeni tanımlar ya da yeni yorumlar gerektiren bilimsel bir çalışmaya dair olabilir. Bu noktada tanıklığı fark edilmeme tehlikesi altında olan kadın kimliği duyulamayan sessizleşmeye¹⁹⁴ maruz kalabilir.

Kişinin sessizleşmesi konuşucu hakkındaki kalıp yargıların, onun rolünü veya konumunu sınırlandırıcı etkisinden kaynaklanır. Bu noktada duyulamayan sessizleşme bireyin bilgisel ilişkilerden uzak kalmasına neden olduğu için yaratıcı edime yabancılaşma olarak ele alınabilir. Buna paralel olarak bilimsel çalışmanın,

¹⁹¹ Laura Di Bella vd., "Philosophers Explicitly Associate Philosophy with Maleness", *Implicit Bias and Philosophy, Volume 1*, ed. Michael Brownstein - Jennifer Saul (Oxford University Press, 2016), s. 283.

¹⁹² Zarar görmeye açık kimlik adaletsizliğin yaşandığı somut bir durumda sorun yaşamakla birlikte hayatın geri kalanında da zarar görmeye açık hale gelir. Bu durum bireyin nesneleşmesine ve nesnelere bakan özne kimliğinin hak ettiği değeri görmemesi argümanına dayanır.

¹⁹³ Tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizliğin birlikte işlediği durum "İki Tip Bilgisel Adaletsizliğin Gerçekleştiği Durum" başlığında ele alınmıştır.

¹⁹⁴ Konuşucunun tanıklıkta bulunması ancak dinleyicinin konuşucuya yönelik yargılarına uymaması nedeniyle konuşucunun tanıklığını kabul etmemesi olan duyulamayan sessizleşme kavramı "Tanıklık Adaletsizliğinde Duyulamama Problemi" başlığında ele alınmıştır.

hermenötik olarak yeni yorumlar üreten bir alan olduğu da varsayıldığında, kadınların deneyimleri hermenötik bir boşlukta kalabilir. Bu konuda Emily Martin'in yumurta ve sperm üzerine çalışmasında ortaya koyduğu durum belirgin bir örnektir.

Martin üremede yumurtanın rolünün edilgin, spermin ise etkin bir konumda tasvir edildiğini ve bunun kalıp yargularımıza dayandığını iddia ediyor.¹⁹⁵¹⁹⁶ Martin'in çalışmasında bazı bilim insanlarının ortalama bir kadının yaklaşık 500 yumurta üretmesini israf olarak yorumladığını ancak ortalama bir erkeğin üreme hayatı boyunca yaklaşık iki trilyonu aşkın sperm üretmesini israf olarak yorumlamadığını söylemektedir. Kadının erkeğe kıyasla daha az *israfta* bulunmasının fark edilmediğini, kadına yönelik olumlu tasvirlerin reddedildiğini söyler.¹⁹⁷

Bu çalışmaya dair belirli yorumlar yapılabilir. Bilimsel alanda erkeklerin sesi o kadar güçlüdür ki bazı olgular erkeklerin baskın konumuna göre yorumlanmış ve kadınların veya kadınlıkla ilişkili şeylerin rolü görmezden gelinmiştir. Kadınların rolünün görmezden gelinmesi, onların deneyimlerinin anlaşılabilir olması ve hermenötik boşlukların giderilmesi konusunda dezavantaj yaratır. Öte yandan spermin aktif konumda olduğuna yönelik yaklaşım hermenötik anlayışın merkezini oluşturmuş ve bu bilgi uzunca dönem kabul görmüştür.¹⁹⁸ Bu nedenle kadınların rolüne ilişkin kavrayış sadece hermenötik boşluk olarak kalmamış aynı zamanda yeni açıklamaların yapılmasını zorlaştırmıştır.

Kadın kimliği, zarar görmeye açık diğer kimlikler gibi, yaratıcı edimi gerçekleştirmekte sorun yaşayabilir ve bu durumun bilgisel adaletsizlikle bağlantısı olabilir. Bilgisel adaletsizliğin yaratıcı edimi engelleyen yapısı belirli kimliklerin yaratıcı edimi gerçekleştirmesi konusunda ve hermenötik kaynaklara katkı sağlamasında engel yaratabilir. Hermenötik kaynaklara katkı sağlayamamak, belirli kimlikten bireylerin yaratıcı etkinlikte bulunmalarını güçleştirmesi nedeniyle bilgisel anlamda yabancılaşma yaşamasına neden olabilir. Ancak yabancılaşmanın kimliğe

¹⁹⁵ Emily Martin, "The Egg and The Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles", *Signs* 16/3 (1991), s. 485.

¹⁹⁶ Martin ayrıca yumurta ve sperm arasındaki ilişkide spermin aktif rolünün çok da güçlü olmadığını John Hopkins Üniversitesinde yapılan bir çalışmaya dayandırıyor. Martin, "The Egg and The Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles", s. 492.

¹⁹⁷ Martin, "The Egg and The Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles", s. 488.

¹⁹⁸ The Biology and Gender Study Group vd., "The Importance of Feminist Critique for Contemporary Cell Biology", *Hypatia* 3/1 (1988), s. 68-69.

ilişkin kalıp yargılarla ilgili bir boyutu daha bulunur. Bilgisel adaletsizliğin yaratıcı edimi engellemesi kimliğe ilişkin kalıp yargıların konuşucu tarafından içselleştirmesiyle de gerçekleşebilir.

Tanıklık adaletsizliğinin gerçekleştiği durumlarda belirli kimliklerin bilme kapasitesine yönelik kalıp yargılar bulunur. Bilme kapasitesinin sınırlı olduğuna dair kalıp yargılara maruz kalan kişi insana özgü olan düşünsel üretim faaliyeti açısından da sınırlara sahip olarak algılanır. Bireyin konumunu sınırlayan kalıp yargılara sistematik şekilde maruz kalmak bireyde kendisini tanımlayışına yönelik etkide bulunabilir.

Sistematik şekilde kalıp yargılara maruz kalan birey, kendisini yaratıcı edim gerçekleştirmeye yetersiz bir insan olarak algılayabilir. Bu nedenle yaratıcı edimde bulunmak isteyen birey dinleyicinin sınırlandırmasıyla karşılaşabilir ya da yaratıcı edimi gerçekleştirmeye ön alınmış şekilde¹⁹⁹ hiç başlamadan vazgeçer. Örneğin işçi kökenli birisinin kaba bir mizaca sahip olduğuna ve sanatsal faaliyete yatkın olmadığına yönelik kalıp yargılar bulunabilir. Bireyin bu gibi kalıp yargılara birçok defa maruz kalması nedeniyle kendini sanatın belirli bir kolunda uzmanlaşabilecek bir kişi olarak görmemesi muhtemeldir ancak burada yalnızca bireysel bir özgüven sorunu değil, daha geniş anlamda bir bilgisel sorun vardır. Zira yaratıcı etkinlik aynı zamanda bir dışlaştırma biçimidir ve dışlaştırma bireyin bilgisini yansıtmayı itibariyle tanıklık olarak kabul edilebilir. Bu konuyla ilgili öncelikle tanıklığın yapıldığı konuşma dışı yollar incelenmelidir.

Tanıklık konuşma dışında kalan yöntemlerle de gerçekleştirilebilir. Örneğin konuşucu konumundaki kişi bilgisini eylemleriyle aktarmaya çalışarak bir tür tanıklık gerçekleştirebilir.²⁰⁰ Federico Luzzi tanıklığın konuşma dışındaki eylemlerle de yapılabileceğini öne sürer. Luzzi'nin iddiasına göre spor müsabakaları esnasında birey konuşmasa dahi, yaptığı sporun niteliklerine sahip olduğunu eylemleriyle göstermektedir. Luzzi'nin verdiği örneğe göre bir futbol oyuncusu oynadığı mevkiye dair bilgi sahibi olduğuna yönelik tanıklığını eylemleriyle gösterebilir.²⁰¹ Luzzi'nin

¹⁹⁹ Bu durum, bilgisel adaletsizlik başlığında ele alınan 'önalıcı tanıklık adaletsizliğinde' ortaya çıkan, konuşmacının tanıklığa hiç başlamaması problemine benzerdir.

²⁰⁰ Luzzi'nin iddiasına göre spor müsabakaları esnasında birey konuşmasa dahi, yaptığı sporun niteliklerine sahip olduğunu eylemleriyle gösterebilir. Luzzi'ye göre bu durum tanıklık olarak adlandırılır ve birey tanıklık adaletsizliğine maruz kalabilir: Federico Luzzi, "Testimonial Injustice in Sports", *Sport, Ethics and Philosophy* 18/2 (02 Nisan 2024), 161-176.

²⁰¹ Luzzi, "Testimonial Injustice in Sports", s. 164-165.

çalışmasından hareketle görülmektedir ki tanıklık konuşma dışında kalan yollarla da yapılabilir. Bu iddiaya paralel olarak yaratıcı edimin somut hale gelmesini sağlayan dışlaştırma da bilgi aktarımının gerçekleştiği kavram anlamında tanıklık olarak değerlendirilebilir.

Dışlaştırma eylemi bireyin düşüncelerini, deneyimlerini dış dünyaya aktarması anlamında bireyin kendini ifade ediş biçimlerinden biridir.²⁰² Bu nedenle tanıklık bireyin yaratıcı etkinliği gerçekleştirdiği dışlaştırmayla gerçekleşebilir ve birey dışlaştırma üzerinden tanıklık adaletsizliğine uğrayabilir. İşçi kökenli bireyin uğradığı adaletsizlik örneğine tekrar bakılacak olursa birey bilgisini yaratıcı etkinlikle birlikte aktarmaya çalıştığında, kalıp yargılar nedeniyle tanıklık adaletsizliğine maruz kalabilir. Bireyin yaratıcı etkinliğini dışlaştırarak gerçekleştireceği tanıklık, onun bilgisine başvurulmaması nedeniyle hiç gerçekleşmeden sessizleşir. Bu sessizleşme bireyin tanıklığını engelleme tehlikesini barındırdığı gibi uzun vadeli olarak bireyin kendi yeteneklerini yetersiz görmesine neden olarak, onu sanatsal anlamda tanıklıktan uzaklaştırabilir ve uzun vadeli olarak sessizleşebilir. Bireyin sistematik şekilde tanıklık adaletsizliğine uğraması, dışlaştırmının önünde engel oluşturması nedeniyle yaratıcı etkinliğe yabancılaşmayı ortaya çıkarır.

Dışlaştırmayla ilgili olarak yabancılaşmanın ortaya çıkışı hermenötik adaletsizlikle paralel ilerleyen bir yabancılaşmayı da gündeme getirir. Bireyin deneyimlerini, iç dünyasını ifade etmesinin de bir aracı olarak dışlaştırma kavramı bireyin hermenötik süreçlere katılımını da ilgilendirir. Hermenötik adaletsizlik nedeniyle bireyin dışlaştırma çabası, kimliğe yönelik sebeplerle, boşlukta kalıyorsa hermenötik boşluğun dışlaştırma eylemini engellediği ve bu eylemle bireyin arasına sorunlu bir mesafe girdiği söylenebilir. Örneğin iç savaş nedeniyle ülkesini terk eden bir mültecinin bu deneyimini ifade etmeye çalışan müzikal bir çalışma, hermenötik düzlemde karşılık bulmayabilir. Sanatsal çevreler, bu çalışmayı kişinin içinde bulunduğu ülkeye aidiyet hissetmediği veya kendi ülkesindeki çatışmaları meşrulaştırdığı şeklinde değerlendirebilir. Bu durumda, mültecinin deneyimlerinin

²⁰² Dışlaştırma kavramıyla ilgili olarak “Karl Marx Bağlamında Yabancılaşma” bölümüne bakılabilir. Öte yandan bu başlıkta entäußerung kavramına gönderimde bulunan dışlaştırma kavramı, vergegenständlichung kavramına gönderim yapan nesneleştirme yerine, tercih edilmiştir. Bunun nedeni dışlaştırmının yabancılaşma kavramıyla ve sanatsal üretimi kapsayan durumlarla daha yakın bir ilişkisinin olmasıdır.

anlamlandırılabilceği bir hermenötik zemin bulunmadığından, kişi düşüncesini dışlaştırmamış ve hermenötik süreçle arasına sorunlu bir mesafe girmiştir.

Sonuç olarak dışlaştırma şeklinde gerçekteşen tanıklıkta, tanıklık adaletsizliği bireyin yaratıcı etkinliğine ket vurur. Bireyin yaratıcı etkinliğine ket vurulması, kendi yeteneklerinden kuşku duymasına ve onları hafife almasına neden olur.

Bu bölümü özetlemek gerekirse bu bölümde bireyin insani niteliklerinden biri olan yaratıcı edime yabancılaşması ele alınmıştır. Yaratıcı edim tanıklık ve dışlaştırma yoluyla bilgiye katkının bir aracıdır ancak tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizlik, bireyin yaratıcı potansiyelini sınırlandırarak onu bilgi üretiminden, dolayısıyla yaratıcı edimden, dışlayabilir.

3.4. Piyasada Bir Toz Tanesi: İnsan Kimliği

Bu başlıkta, yabancılaşmayı derinleştiren koşullardan hareketle bilgisel adaletsizliğin ortaya çıkabileceği durum incelenecektir. Bu nedenle yabancılaşmanın doğrudan bilgisel adaletsizliğe neden olduğu iddia edilmeyecek, yabancılaşmanın yaşandığı modern dönemin bilgisel adaletsizlikle de bağlantılı olabileceği iddiası üzerinde durulacaktır.

Bunun için öncelikle günümüz üretim ilişkilerinin bireyde yarattığı hasar incelenerek bireyin nesneleşmesi ihtimali açığa çıkartılacaktır. Bunun ardından piyasa koşulları ekseninde nesneleşen bireyin tanıklık adaletsizliğine ve hermenötik adaletsizliğe uğrayabileceği durum incelenecektir. Hatırlanacağı üzere tanıklık adaletsizliği kimliğe yönelik kalıp yargılar nedeniyle bireyin nesneleşmesine yol açmaktadır. Öte yandan hermenötik adaletsizlik de bireyin deneyimlerini ifade edecek kavramlara sahip olmamasıyla ilişkilidir.

“Yabancılaşma ve Kapitalizm İlişkisi” bölümünde ele alındığı üzere yabancılaşmanın derinleşmesinde modern dönem üretim ilişkilerinin payı büyüktür. Modern üretim ilişkileri bağlamında insana düşen rol kârlılıkla ilişkili şekilde sınırlandırılır ve insan kâr sağlamak için üretilen emtia gibi nesneleşir. Modern dönemin insandan beklentisi olan yaptığı işte kâr sağlama düşüncesi, insanı da kâr sağlayan bir yatırım aracı olarak konumlandırması nedeniyle onu nesneleştirir. Perlman’a göre bu durum kapitalizmin işleyişindeki yapısal nedenlerle gerçekteşir. En temel geçim ürünlerinin bile metaya

dönüşmesi, bunları satın alacak kişilerin parasının olmasını zorunlu kılar. Bu nedenle kişiler para için emek güçlerini satarlar ve bir anlamda insanlar da metalaşmış olurlar. Yani insan yaşantısı hayatta kalabilmek için emeğini takas etmesi ve kendini metalaştırması gereken bir konumdadır.²⁰³

Öte yandan bu nesneleşme insan hayatını yalnızca işte geçirdiği vakitte değil, iş dışında kalan zamanında da etkileyebilir. Erich Fromm'a göre modern dönemde insan hayatı bir yatırıma indirgenmiştir. Bir ürün satın almak yatırım yapmaktır ve yatırımda harcanan paranın beklentiye denk düşmesi istenir. Eğer bu gerçekleşmezse harcanan para başarısız bir yatırım olarak tanımlanır. Bu anlayış insan ilişkilerine de yansır: Kişinin bir arkadaşına yaptığı harcama, akşam yemeği gibi bir etkinlik ekonomik anlamda veya enerji harcama anlamında bir yatırım olarak görülür. Birey için kendi eylemleri kâr-zarar dengesini gözetten bir yatırım düşüncesi etrafında şekillenir.²⁰⁴ Bireyin eylemlerini kâr-zarar dengesinde değerlendirmesi hayatının bütünü etkiler. Öyle ki hayatının yaşanmaya değer olup olmadığı, diğer metalar gibi, kârlılıkla ilişkili şekilde kavranacaktır. Eğer bireyin hayatı 'kârlı olmayan bir yatırım' haline gelirse, tıpkı üretilen bir malın kâr getirmemesi durumunda üretimden kalkması ya da bir işletmenin kâr sağlamaması durumunda işletmenin kapatılması gibi intihar düşüncesi bile makul hale gelmeye başlayacaktır.²⁰⁵

Fromm'un düşüncesinden yola çıkarak denilebilir ki modern dönemde insan hayatı ekonomik dengeler üzerine kuruludur ve hayatın içerisindeki eylemler kâr-zarar dengesiyle birlikte değerlendirilmektedir. Kârlılığa ilişkin kaygı sadece iş ilişkilerinde değil, gündelik hayatın parçası olan eylemlerde de ortaya çıktığı için insan hayatı kârlılığa ilişkin kaygılarla çevrelenmiştir. Öte yandan "Yabancılaşma ve Kapitalizm İlişkisi" başlığında, Marx'ın düşünceleriyle birlikte ifade edilen emek sürecinin yabancılaşmaya yol açan durumda olması bu düşüncüyü güçlendirmektedir.²⁰⁶ Bu

²⁰³ F. Perlman, *The Reproduction of Daily Life* (Black & Red, 1969), s. 6-7.

²⁰⁴ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s. 163.

²⁰⁵ Fromm, *Sağlıklı Toplum*, s. 166.

²⁰⁶ İnsan hayatının azımsanamayacak bir kısmı iş yerine dönüşmüş evlerde uzaktan çalışma modeliyle, şirketler tarafından organize edilmiş binalarda ya da farklı çalışma biçimlerinde geçmektedir. Saatlik ücret ya da maaş karşılığı ticarete sokulan zaman ve emek gücü meta konumundadır. Bu nedenle emek gücü veya iş kavramı "Türsel Öz ve Türsel Öze Yabancılaşmanın Görünümü" başlığında incelenen *natürliche Bestimmung* kavramı gibi, insanı tatmin edecek veya yaratıcı edime olanak tanıyacak bir yaklaşım üzerine kurulu değildir.

noktadan bakıldığında insan hayatı çalıştığı saatler içerisinde de iş dışı zamanda da kârlılık üzerine kuruludur.

Bu durum göstermektedir ki insan yaşantısına ilişkin eylemler veya değerler alınır satılır bir meta konumuna indirgenmektedir. İnsana ilişkin değerlerin meta gibi değerlendirilmesi beraberinde insanın da nesneleşmesine neden olur. Bu nedenle birey piyasa koşulları altında metalaşmış, nesneleşmiş bir kimliğe bürünmektedir. Bireyin kapitalizm nedeniyle nesneleşmesi Fricker'in nesneleşmeyle ilgili yaklaşımı bağlamında daha da önemli hale gelmektedir. Fricker nesneleşmeye maruz kalan kimliklerin bilgisel nesneleşmeye maruz kalabileceğini ve bunun da bilgisel ilişkilerde nesne olarak muamele görmeye neden olabileceğini iddia eder.²⁰⁷ Fricker'in iddiasından hareketle kapitalizm nedeniyle kimliği nesneleşen insanların bilgisel konumlarının etkileneceği ve bilgisel anlamda zarar görerek nesneleşmeye açık hale gelecekleri söylenebilir.

Kapitalizm altında bilgisel değer zedelendiği bir bilgisel adaletsizliği betimlemek adına çalışma koşulları, iş güvenliği, sosyal haklar, maaş konuları hakkında tanıklık yapan bir işçi tasvir edilebilir. Bu işçinin bilgisel anlamda hem tanıklık hem de hermenötik adaletsizlik olmak üzere iki tür adaletsizliğe uğrama ihtimali vardır. Tanıklık adaletsizliği kapsamına giren örnek işçinin kimliğine dair kalıp yargılarla ilgili olacaktır. İşçi kimliğine yönelik eğitimsiz, çalışmayı istemeyen ve işten kaytaran gibi çeşitli kalıp yargılar bulunabilir. Kimliği nesneleşmiş işçi çalışma koşulları hakkında konuştuğunda ve belirli taleplerde bulunduğunda, dinleyici onun sözlerini duymayabilir. İşçinin tanıklığı zarar gören kimliği nedeniyle "Çalışmak istemediği için mazeretler üretiyor." şeklinde algılanarak, tanıklığının geçersizleşmesine ve başkaları tarafından sesinin duyulmamasına neden olur. Konuşucu konumundaki işçi tanıklıkta bulunmaktadır fakat dinleyicinin önyargıları konuşucunun tanıklığının anlaşılmasına engel olur. İşçinin sesinin duyulmaması tanıklığının geçersizleşmesi nedeniyle tanıklık adaletsizliğine uğraması anlamına gelecektir.

İkinci örnek olarak bilgisel adaletsizlik kapsamında zarar gören işçinin hermenötik adaletsizlik bağlamında zarar görebileceği durum ele alınabilir. İşçi kimliğiyle ilgili olarak yaşanan bir deneyimde hermenötik adaletsizlikle karşılaşılabilir. İş güvenliğinin sağlanmadığı ya da iş ücretinin karşılığı işçinin yaşamasına yetmediği koşullarda kişi

²⁰⁷ Fricker, *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*, s. 226-227.

iş ile olan bağı kaybederek işe gitmek istemeyebilir, kendini çalıştığı işte mutsuz hissedebilir. İş ve işle ilgili koşulların kişide yarattığı olumsuz etkiyi tarif etmesi için yeterli kavramsal kaynağa sahip olmayan kişi hermenötik olarak bir boşluk içerisinde. Bu noktada yapısal yan taşıyan hermenötik adaletsizlik işçinin yaşadığı deneyimi kavrayamamasında ve aktaramamasında ortaya çıkar.

Hermenötik adaletsizlik bu deneyimlerin işçi kimliğiyle bağlantısının kurulamamasına neden olur. Genel olarak bir işçinin sahip olması gereken haklara dair gerekli kavramsal birikiminin olmaması bu deneyimleri anlamlandırmasını engeller. Bu noktada kavramsal boşluğa dair örneği *bezdiri*²⁰⁸ kavramı oluşturabilir. Bezdiri kavramının üretiminden ve yaygınlaşmasından önce bu deneyimi yaşayan bireyler hermenötik olarak deneyimlerini anlamlandıramamakta ve aktaramamaktaydılar. İnsanların maruz kaldığı bezdiriye dair deneyimlerini aktaramaması belirli bir öznenin engeli nedeniyle değil yapısal hermenötik boşluk nedeniyle gerçekleşmektedir ve hermenötik adaletsizlik örneği oluşturmaktadır.

Sonuç olarak bu bölümde ele alınan konu bilgisel adaletsizliğin modern üretim ilişkileri çerçevesinde meydana gelebileceği üzerinedir. Modern üretim ilişkilerinin neden olduğu bireyin kimliğinin nesneleşmesi durumu yabancılaşmanın derinleşmesine neden olduğu gibi, bireyi bilgisel adaletsizliğe maruz kalmaya da açık hale getirmektedir. Bu bağlamda bilgisel adaletsizliğe maruz kalma ihtimali ortaya çıkan birey, tanıklık adaletsizliğine ve hermenötik adaletsizliğe uğrayabilir.

²⁰⁸ Kavramın İngilizcesi: Mobbing.

4. SONUÇ

Bilgisel adaletsizliğin görünümleri olan tanıklık adaletsizliği ve hermenötik adaletsizlik bireyin bilgisel anlamda adaletsizliğe maruz kalmasına neden olmaktadır. Tanıklık adaletsizliğinin gerçekleşmesinde toplumsal gücün kimlikler üzerindeki etkisi belirli kimlikleri bilgisel anlamda dezavantajlı konuma itmektedir. Kimliklere dair önyargılar ve kalıp yargılar toplumsal gücün güdümünde olacak şekilde konuşucunun tanıklığının hak ettiği güveni görmemesine neden olur. Konuşucunun hak ettiği güveni görmemesi, konuşucunun bilen özne konumunun zayıflaması nedeniyle tanıklığının değersizleşmesine yol açar. Tanıklığın değersizleşmesi bireyin tanıklığına başvurmayı engelleyerek ya da tanıklığını görmezden gelerek tanıklık adaletsizliğine neden olur.

Hermenötik adaletsizlik bireyin deneyimlerini ifade edeceği yorumsal kaynaklardan uzak olmasını ifade eder. Bireyin yorumsal kaynaklardan uzak olması tekil olarak bireylerin eksikliğinden ziyade toplumsal anlamda yeterliliğin olmayışından kaynaklanır ve bu nedenle bireyin deneyimleri kavramsal olarak boşlukta kalır. Bireyin deneyimlerini ifade edememesi aynı zamanda deneyime ilişkin bilgiyi bilgi paylaşımına dahil edememesi anlamına gelir. Bireyin deneyimini ifade edememesi bilgisel anlamda adaletsizliğe işaret eder.

Sonuç olarak bilgisel adaletsizliğin her iki görünümü de bireyin bilgiyle kurduğu ilişkinin bozulmasına sebebiyet verir. Öte yandan belirli ilişkilerin bozulması veya sorunlu ayrılıklar “Yabancılaşma” başlığında ele alındığı üzere yabancılaşma olarak tanımlanabilmektedir. Bu tip bir yabancılaşma öznel anlamda bireyin fark ettiği bir yabancılaşma olarak var olabileceği gibi sadece nesnel anlamda bireyin kendisini geliştirmesini engelleyen bir yabancılaşma da olabilir. Her iki durumda da bireyin kendi hayatına yön vermesi konusunda, bireysel anlamda yaşanan kopuş ön plandadır.

Yabancılaşmayı derinleştiren başlıca aktörlerden biri kapitalizmin hüküm sürdüğü dünyada bireyin durumudur. Karl Marx’a göre emek süreciyle bağlantılı olarak bireyin konumu onun yabancılaşmasında büyük bir etkidir ve bu yabancılaşmanın çeşitli görünümleri olabilir. Birey emek süreci doğrultusunda bilgisel adaletsizlikle bağlantısı kurulabilecek şekilde türsel özüne ve diğer işçilere yabancılaşabilir. Türsel özüne yabancılaşan insan aynı zamanda insani niteliklere ve insan türüne mensup kişi olarak

kendine yabancılaşmış sayılır. Bu yabancılaşma bireyi insan yapan niteliklerden kopuş ve bireyin kendisiyle olan ilişkisinde bozulmalar olarak kendini gösterir. Öte yandan bireyin diğer işçilere yabancılaşması, diğer insanlara yabancılaşması olarak da okunabilir.

Yabancılaşmanın bilgisel adaletsizlikle bağlantısının olacağı kısımlar ise bilgisel anlamda maruz kalınan adaletsizliğin yarattığı sonuçlarla ilgilidir. Bu bağlamda “Kendine Yabancılaşma” başlığıyla birlikte değerlendirilen ilk husus bilgisel adaletsizliğin bireyin bilen özne kimliğine verdiği zarar üzerinedir. Bilgisel adaletsizlikle bağlantılı şekilde bireyin bilen özne konumunun zarar görmesi, konuşucunun kendisini bir bilen olarak görememesine yol açar. Konuşucunun kendisini bir bilen olarak görememesi kendisiyle kurduğu ilişkinin, dışarıdan bir müdahaleyle birlikte, bozulmasına yol açar. Bu bozulma yabancılaşmaya işaret eden bir bozulma olmakla birlikte kendine yabancılaşmanın tek görünümü değildir.

Bireyin kendine yabancılaşması, kendi bilen özne kimliğine güvenmemekle sonuçlanır. Bilgisel anlamda adaletsizliğe daha sık şekilde maruz kalan bir kimlik olarak kadın kimliğinde sahip olunan bilgi ve başarıya güvenmemek olarak tanımlanan imposter sendromu “Sahip Olunan Bilgiye Yabancılaşma” başlığında incelenmiştir. Bu bağlamda yaşanan yabancılaşma kalıp yargıların kimlikler üzerindeki etkilerini göstermiştir. Bilgisel adaletsizliğe koşut şekilde işleyen kalıp yargılar aynı zamanda bireyin sahip olduğu çeşitli bilgi ve kazanımlarla olan ilişkisine zarar vermektedir. Bu zarar, bilgiyle kurulan ilişkide kopuş içermesi nedeniyle bilgisel adaletsizlik olarak sınıflandırılmanın yanı sıra yabancılaşma olarak da değerlendirilir.

Bireyin bilgisel adaletsizliğe uğramasının ortaya çıkaracağı yabancılaşmanın toplumla ilişkili boyutları da bulunur. Bireyin bilgisel adaletsizliğe uğraması bir bilen olarak toplumdan dışlanması anlamına gelecektir. Toplumdan dışlanan birey toplum içerisinde yaşamının kurallarına uyum sağlamakta zorlanacağı gibi bireyin toplumla olan ilişkisi zayıflamaktadır. Toplumla ilişkisi zayıflayan birey sorunlu bir ilişkiye maruz kalması nedeniyle topluma yabancılaşmaktadır. Bu nedenle bilgisel adaletsizlik nedeniyle toplumla ilişkisi zayıflayan birey topluma yabancılaşmaktadır. Öte yandan yabancılaşmanın görünülerinden biri olan türsel öze yabancılaşma da bilgisel adaletsizlikle bağlantılı şekilde gerçekleşebilir.

Türsel öze yabancılaşmak bireyin insani niteliklerine yabancılaşmasını ifade etmektedir. Bu bağlamda tanıklık insanın toplumsal hayatını sürdürmesi açısından iletişimin temel bir aracıdır ve insani nitelikler içerisine dahil edilir. Bilgisel adaletsizliğin bir görünümü olan tanıklık adaletsizliği konuşucu olarak bireyin tekil olaylar üzerine tanıklıkta bulunmasını engellediği gibi tanıklık eyleminde bulunmayı genel anlamıyla da engeller. Tanıklığın bireyin hayatında birçok yerde engellenmesi kişinin tanıklıkta bulunmamasına yol açar ve birey konuşucu konumunu terk eder. Bu durum bireyin tanıklığa yabancılaşması olarak ele alınır.

İnsani nitelikler kapsamına dahil edilecek bir diğer unsur da yaratıcı edimde bulunmaktır. Bilgisel adaletsizlik nedeniyle bilen özne konumu zarar gören birey bilgiyle ilişkili birçok konuda bilen özne olarak görülmeyecektir. Bu nedenle bilgisel adaletsizliğe maruz kalan birey sanatsal, entelektüel faaliyette bulunmak istediğinde deneyimlerini ifade etmek istediğinde kavramsal boşlukla karşılaşacağı için hermenötik adaletsizlikle yüzleşir. Bununla birlikte bilgisel adaletsizliğin mağduru olan birey, deneyimlerinin ifadesinde kavramsal boşluk bulunmadığı durumlarda bile, yaratıcı edimi gerçekleştirdiği tanıklık etkinliğinde de tanıklık adaletsizliğiyle karşılaşabilir. Her iki durumda da bireyin yaratıcı edimde bulunması bilgisel adaletsizlik nedeniyle engellenir ve bireyin yaratıcı edimde bulunması baskılanır. Bireyin yaratıcı edimde bulunamaması nedeniyle bu etkinlikle arasına sorunlu bir mesafe girer ve yaratıcı edime yabancılaşır.

Bilgisel adaletsizlik ve yabancılaşma ilişkisinde son olarak yabancılaşmanın yaşandığı koşulların bilgisel adaletsizliğe yol açtığı durum bulunur. Yabancılaşmanın yaşandığı koşullar tanıklık adaletsizliğine ve hermenötik adaletsizliğe yol açabilir. Yabancılaşmanın yaşandığı arka plan olarak kapitalizm içerisinde bireyin kimliği ve eylemleri kâr odaklı değerlendirilir. Bu nedenle konuşucunun kimliğine dair kalıp yargılar, o kişinin kârlılık sağlaması gerektiğini içeren yargılar olur. Konuşucunun kimliğinin kâr sağlayacak bir araç konumuna indirgenmesi onun tanıklığının duyulamamasına sebebiyet verir. Yabancılaşmayla ilgili şekilde kişinin kimliğinin zedelenmesi onun bir bilen olarak değerlendirilmesini engeller ve bilgisel adaletsizliği ortaya çıkartır.

Bireyin yabancılaşma nedeniyle hermenötik anlamda adaletsizliğe uğraması yabancılaşma yaşayan bireyin deneyimlerini ifade edememesiyle ilgilidir.

Yabancılaşmanın yaşandığı koşullarda belirli deneyimler kavramsal boşluk içerisindedir. Kavramsal boşluk içerisinde kalan deneyimler bireyin kimliğiyle ilgili şekilde onun bilgisel adaletsizliğe uğramasına neden olur.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, Hüseyin. “Bireysel ve Toplumsal Boyutlarıyla Yabancılaşma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 3/3 (1998). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sdiiibfd/issue/20854/223668>
- Aristotle. *Politika*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Say Yayınları, 3.baskı., 2017.
- Ayan, Dursun. “Tıp Tarihinde El Yıkamaya İlişkin Bir Not Annelerin Kurtarıcısı Dr. Semmelweis”. *International Journal of Education and History Research* 3 (01 Ocak 2020), 108-120. <https://doi.org/10.29228/eta.48199>
- Aydın, B. U. - Yıldırım, E. “Örgütlerde İmposter Sendromu”. *Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-VII*. s. 67-89. Değişim Yayınları, 2023.
- Barry, Galen. “Epistemic Alienation”. *Inquiry*, 1-31. <https://doi.org/10.1080/0020174X.2024.2373238>
- Bartky, Sandra Lee. *Femininity and Domination: Studies in the Phenomenology of Oppression*. Routledge, 0 Basım, 2015. <https://doi.org/10.4324/9780203825259>
- Bella, Laura Di vd. “Philosophers Explicitly Associate Philosophy with Maleness”. *Implicit Bias and Philosophy, Volume 1*. ed. Michael Brownstein - Jennifer Saul. 283-308. Oxford University Press, 2016. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198713241.003.0012>
- Bly, Nellie. “CHAPTER XIV. Some Unfortunate Stories”. *Ten Days In a Mad-house*. ed. Norman L. Munro. New York, 1887. <https://digital.library.upenn.edu/women/bly/madhouse/madhouse.html>
- Bondy, Patrick. “Argumentative Injustice”. *Informal Logic* 30/3 (31 Ağustos 2010), 263-278. <https://doi.org/10.22329/il.v30i3.3034>
- Bufkin, Sarah. “Racism, Epistemic Injustice, and Ideology Critique”. *Philosophy & Social Criticism*, 25. <https://doi.org/10.1177/01914537241244824>
- Byskov, Morten Fibieger. “What Makes Epistemic Injustice an ‘Injustice’?” *Journal of Social Philosophy* 52/1 (Mart 2021), 114-131. <https://doi.org/10.1111/josp.12348>
- Calin, Radolphe - Sebbah, François-David. *Levinas Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 1. Baskı., 2011.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma, Gözden geçirilmiş ilaveli 8. baskı., 2013.
- Cooley, Charles Horton. *Human Nature and The Social Order*. Routledge, 0 Basım, 2017. <https://doi.org/10.4324/9780203789513>
- Daukas, Nancy. “Epistemic Trust and Social Location”. *Episteme: A Journal of Social Epistemology* 3/1 (2006), 109-124. <https://doi.org/10.1353/epi.0.0003>
- Demir, Zafer. “Karl Marx’ın Bakış Açısından Kapitalist Toplumda Yabancılaşma ve Sonuçları”. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi* 3/5 (Nisan 2018), 63-74.
- Dilthey, Wilhelm - Özlem, Doğan. *Hermeneutik ve Tin Bilimleri*. İstanbul: Paradigma, 1999.
- Efil, Şahin. “Kendini ‘Öteki’nde Fark Etmek: Ben-Öteki İlişkisinin Felsefi Uzantıları”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2016), 51-66.
- Ellison, Ralph. *Görülmeyen Adam*. çev. Mehmet Doğan. İletişim Yayınları, 2024.

- Fricker, Elizabeth. "Critical Notice: Telling and Trusting: Reductionism and Anti-Reductionism in the Epistemology of Testimony". *Mind* 104/414 (1995), 393-411. <https://doi.org/10.1093/mind/104.414.393>
- Fricker, Miranda. "Epistemic Oppression and Epistemic Privilege". *Canadian Journal of Philosophy Supplementary Volume* 25 (1999), 191-210. <https://doi.org/10.1080/00455091.1999.10716836>
- Fricker, Miranda. *Epistemik Adaletsizlik - İktidar ve Bilmenin Etiği*. çev. Kadir Gülen. Ankara: Fol Yayınları, 1. Baskı., 2023.
- Fricker, Miranda. "Silence and Institutional Prejudice". *Out from the Shadows: Analytical Feminist Contributions to Traditional Philosophy*. ed. Sharon L. Crasnow - Anita M. Superson. 287-306. Oxford University Press, 2012. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199855469.003.0012>
- Fromm, Erich. *Sağlıklı Toplum*. çev. Yurdanur Salman - Zeynep Tanrısever. İstanbul: Payel yay, 2. bas., 1990.
- Gülener, Elif Madakbaş. *Epistemik Adaletsizlik Üzerine Bir Tartışma*. Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Hempel, Carl G. "Bilimsel Araştırma: Buluş ve Sınama". çev. Alper Yavuz 271 (2013), s. 25-35.
- Henrich, Joseph vd. "The Weirdest People in The World". *Behavioral and Brain Sciences* 33/2-3 (Haziran 2010), 61-83. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999152X>
- Herbst, Philip H. *The Color of Words: An Encyclopaedic Dictionary of Ethnic Bias in The United States*. Yarmouth, Me., USA: Intercultural Press, 1997.
- Hess, Juliet. "Rethinking the Large Ensemble Paradigm: Moving Toward Epistemic Justice". *Studies in Philosophy and Education* 42/4 (01 Temmuz 2023), 411-429. <https://doi.org/10.1007/s11217-023-09882-8>
- Honneth, Axel - Margalit, Avishai. "Recognition". *Proceedings of The Aristotelian Society, Supplementary Volumes* 75 (2001), 111-139.
- Işık, Yasemin. "Modernleşmenin Sonucu Olarak Yabancılaşma Olgusu ve Kültürel Yabancılaşma Bağlamında Türk Modernleşmesinin Değerlendirilmesi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 7 (2022), 381-403. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1088252>
- İmançer, Dilek. "Sosyal Psikolojik Açından Stereotip Kavramının Dil ve Metin Analizinde Kullanımı". *Selçuk İletişim* 3/3 (2013), 128-142. <https://doi.org/10.18094/si.87517>
- Jaeggi, Rahel. *Alienation*. New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press, 2014. <https://doi.org/10.7312/jaeg15198>
- Kılınç, Yurdagül. "Politik Epistemolojide Epistemik Adaletsizlik ve Hibrit Kötülük". *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2022), 71-94. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1071701>
- Kızıltan, Güven Savaş. *Çağımızda Yabancılaşma Sorunu : Kişinin Silinen Yüzü*. İstanbul : Metis Yayınları, 1986.
- Kidd, Ian James vd. (ed.). *The Routledge Handbook of Epistemic Injustice*. London New York: Routledge, Taylor & Francis Group, First issued in paperback., 2019.
- Klosko, George. *The Development of Plato's Political Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2. ed., 2006.
- Kukla, Rebecca. "Performative Force, Convention, and Discursive Injustice". *Hypatia* 29/2 (2014), 440-457.

- Kulak, Önder. “Karl Marx’ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları”. *Doğu Batı Dergisi* 55/1 (2011), 33-61.
- Lee, Harper. *Bülbülü Öldürmek*. çev. Ülker İnce. Epsilon Yayınevi, 2017.
- Leopold, David. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition)*. ed. Edward N. Zalta - Uri Nodelman, 2022. <<https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/alienation/>>
- Leopold, David. *The Young Karl Marx: German Philosophy, Modern Politics, and Human Flourishing*. Cambridge University Press, 1. Basım, 2007. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490606>
- Lippmann, Walter. *Public Opinion*. New Brunswick, N.J., U.S.A: Transaction Publishers, 2. print., 1998.
- Lipton, Peter. “The Epistemology of Testimony”. *Studies in History and Philosophy of Science Part A* 29/1 (1998), 1-31. [https://doi.org/10.1016/S0039-3681\(97\)00022-8](https://doi.org/10.1016/S0039-3681(97)00022-8)
- Luzzi, Federico. “Testimonial Injustice in Sports”. *Sport, Ethics and Philosophy* 18/2 (02 Nisan 2024), 161-176. <https://doi.org/10.1080/17511321.2023.2208741>
- Macpherson, William. *The Stephen Lawrence Inquiry: Report of an Inquiry*. London: The Stationery Office, 1999. https://www.pandagoeswest.co.uk/onewebmedia/McPherson_2BReport_2B-_2BSL.pdf
- Major, Brenda - O’Brien, Laurie T. “The Social Psychology of Stigma”. *Annual Review of Psychology* 56/1 (01 Şubat 2005), 393-421. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070137>
- Martin, Emily. “The Egg and The Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles”. *Signs* 16/3 (1991), 485-501.
- Marx, Karl. *1844 El Yazmaları*. çev. Murat Belge. İstanbul: Birikim Yayınları, 2000.
- Marx, Karl. *Felsefenin Sefaleti*. çev. Erdoğan Başar. Sol Yayınları, 1966.
- Marx, Karl. “Kapital. 1. Cilt: Sermayenin Üretim Süreci”. çev. Mehmet Selik - Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Yayınları, 1. Aufl., 2011.
- Marx, Karl - Engels, Friedrich. *Alman İdeolojisi*. çev. Tonguç Ok - Olcay Geridönmez. İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2. Basım., 2013.
- Narayanan, V. Hari. “Epistemic Justice and Experiential Aelf”. *Mind & Society* 22/1 (01 Kasım 2023), 67-85. <https://doi.org/10.1007/s11299-023-00297-z>
- Nussbaum, Martha C. “Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism”. *Political Theory* 20/2 (Mayıs 1992), 202-246. <https://doi.org/10.1177/0090591792020002002>
- Perlman, F. *The Reproduction of Daily Life*. Black & Red, 1969. <https://books.google.com.tr/books?id=LCyHSbSk7q0C>
- Rosenthal, Robert - Jacobson, Lenore. “Pygmalion in the Classroom”. *The Urban Review* 3/1 (Eylül 1968), 16-20. <https://doi.org/10.1007/bf02322211>
- Sagan, Olivia. “Organised Loneliness and Its Discontents”. *Diversity & Inclusion Research* 1/1 (Nisan 2024), e12008. <https://doi.org/10.1002/dvr2.12008>
- Sakakibara, Eisuke. “Epistemic Injustice in The Therapeutic Relationship in Psychiatry”. *Theoretical Medicine and Bioethics* 44/5 (Ekim 2023), 477-502. <https://doi.org/10.1007/s11017-023-09627-1>
- Sayers, Sean. *Marx ve Yabancılaşma -Hegelyan Temalar Üzerine Yazılar-*. çev. Ferhat Sarı. Kor Kitap, 1. Basım, 2018.
- Sayers, Sean. *Marxism and Human Nature*. Hoboken: Taylor and Francis, 2013.
- Seeman, Melvin. “On The Meaning of Alienation”. *American Sociological Review* 24/6 (Aralık 1959), 783-791. <https://doi.org/10.2307/2088565>

- Shill-Russell, Courtney vd. "Imposter Syndrome Relation to Gender Across Osteopathic Medical Schools". *Medical Science Educator* 32/1 (Şubat 2022), 157-163. <https://doi.org/10.1007/s40670-021-01489-3>
- Steele, Claude M. - Aronson, Joshua. "Stereotype Threat and The Intellectual Test Performance of African Americans." *Journal of Personality and Social Psychology* 69/5 (Kasım 1995), 797-811. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.5.797>
- Şeker, Onur. "Marx'ın Erken Dönem Eserlerinde Yabancılaşma Kavramı: Tarihsel Bir Yaklaşım". *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi* 3/2 (31 Aralık 2021), 125-131. <https://doi.org/10.47899/ijss.20213202>
- Taşdelen, Vefa. "Çağdaş Hermeneutige Dogru: Schleiermacher ve Genel Hermeneutik". *Felsefe Dünyası* 46 (2007), 189-203.
- The Biology and Gender Study Group vd. "The Importance of Feminist Critique for Contemporary Cell Biology". *Hypatia* 3/1 (1988), 61-76.
- Tiken, Servet. "Tarık Buğra'nın Gençliğim Eyvah Adlı Romanında Anomi". *The Journal of Academic Social Sciences* 28/28 (2016), 210-219. <https://doi.org/10.16992/ASOS.1246>
- Tolan, Barlas. *Çağdaş Toplumun Bunalımı, Anomi ve Yabancılaşma*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981.
- Tomasello, Michael. *İnsan İletişiminin Kökenleri*. İstanbul: Metis Yayınları, 1., 2017.
- Vanleene, Sengün M. Acar. "Wilhelm Dilthey'da 'Anlama' Üzerine". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 52/1 (2012), 159-171.
- Wood, Allen W. *Karl Marx*. New York: Routledge, 2nd ed., 2004.
- Yardımcı, Alper B. "Yabancılaşma ve İnsan Doğası Bağlamında Marx'ta Etiğin İmkânı". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 13/73 (2020), 632-640.
- Young-Bruehl, Elisabeth. *The Anatomy of Prejudices*. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press, 1. paperback ed., 1998.